

SOSYAL POLİTİKA ÇALIŞMALARI DERGİSİ

JOURNAL OF SOCIAL POLICY STUDIES

ÇİLT: 22 SAYI: 54 OCAK - MART 2022

T.C. AİLE VE SOSYAL HİZMETLER BAKANLIĞI HAKEMLİ DERGİSİ

SOSYAL POLİTİKA ÇALIŞMALARI DERGİSİ

Hakemli Araştırma Dergisi

Sahibi

T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı adına
Ahmet Abdullah SEZEN

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Dr. Emre TÖRE

Yönetim ve İletişim

Eskişehir Yolu Söğütözü Mahallesi 2177. Sokak No: 10/A
Çankaya – ANKARA
e-posta: spcdergisi@ailevecalisma.gov.tr
web: <http://dergipark.gov.tr/spcd>

Yayın Türü

Yaygın Süreli Yayın

ISSN

2148-9424

E-ISSN

2651-4265

Grafik Tasarım / Uygulama

Salih AYVALLI

Yapım

Ankara Ardiç Kağıtçılık
Zübeyde Hanım Mh. Kazım Karabekir Cad. 37/21 Altındağ / ANKARA
Tel: 0312 384 10 12

Baskı Adedi

500

Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi'nde yayımlanan yazılardaki görüşler yazarına aittir.
© Her hakkı saklıdır. Dergide yer alan yazı, makale, fotoğraf ve illüstrasyonların elektronik ortamlar da dahil olmak üzere kullanma ve çoğaltılma hakları sadece Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığına aittir. Yazılı ön izin olmaksızın yazıların tamamının ya da bir bölümünün çoğaltılması yasaktır.

Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi üç (3) ayda bir yayımlanır.

TÜBİTAK ULAKBİM TR Dizin tarafından dizinlenmektedir.

SOBIAD Index tarafından dizinlenmektedir.

SOSYAL POLİTİKA ÇALIŞMALARI DERGİSİ

JOURNAL OF SOCIAL POLICY STUDIES

CİLT: 22 SAYI: 54 OCAK - MART 2022

T.C. AİLE VE SOSYAL HİZMETLER BAKANLIĞI HAKEMLİ DERGİSİ

EDİTÖR

Doç. Dr. Olgun GÜNDÜZ

EDİTÖR YARDIMCISI

Bengü ÇIKRIK ERKEN

YAYIN KURULU

Doç. Dr. Yusuf ALPAYDIN * Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Fatih AYSAN * Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Harun CEYLAN * Yalova Üniversitesi
Dr. Öğr. Üye. Nergis DAMA * Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Dr. Öğr. Üye. Zeki KARATAŞ * Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üye. Aslıhan NİŞANCI * Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. M. Merve ÖZAYDIN * Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Murat ŞENTÜRK * İstanbul Üniversitesi

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Emrah AKBAŞ * Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet ALBAYRAK * Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf ALPER * Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Tuncay ERGENE * Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Adnan KÜÇÜKOĞLU * Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Sedat MURAT * Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman ÖZDEMİR * Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Emine ÖZMETE * Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Abdülkadir ŞENKAL * Kocaeli Üniversitesi
Prof. Dr. Hür Mahmut YÜCER * Sağlık Bilimleri Üniversitesi

*Bu sayfada yer alan isimler soyadına göre alfabetik olarak sıralanmıştır.

BİLİMSEL YAZIŞMA

Makaleler ile ilgili tüm soru ve yazışmalarınız için:

Bengü ÇIKRIK ERKEN

e-posta:spcdergisi@aile.gov.tr

EDİTÖRDEN

Kıymetli okurlarımız,

2022 senesinin ilk sayısı olan 54. sayımızla yeniden karşınızdayız. Öncelikle bu senenin hepimiz için sağlıklı ve verimli bir yıl olmasını temenni ediyoruz. Farklı disiplinlerden gelen çalışmaları itinalı bir değerlendirme sürecinden sonra sıradaki sayıya alarak dergimizde yayımlıyoruz. Son dönemde dergiye gelen makalelerin çoğunluğunun, aile, kadın, çocuk, yaşlı ve engelli gibi Bakanlığımızın ana hizmet alanlarına dair çalışmalar olması bizleri oldukça sevindiriyor. Bu çalışmaları, alana ve alanyazına yapacağı katkılar açısından önemsedığımızı belirtmek istiyoruz.

Bu sayımızda 7 çalışmaya yer veriyoruz.

İlk çalışma Öznur ŞEN KARADAĞ ve Tarık TUNCAY tarafından kaleme alınan “Aile Eğitim Programı (AEP) ve Ebeveynlik Becerileri Arasındaki İlişkilerin Yararlanıcıların Gözünden İncelenmesi: Kontrol Gruplu Bir Çalışma” isimli araştırma makalesidir. Bu çalışma Aile Eğitim Programının (AEP) yararlanıcılarda pozitif ebeveyn-çocuk ilişkisi kurma ve ebeveynlik becerilerini geliştirmeye olan ilişkisini incelemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Katılımcılar Karabük ilinde AEP’ e katılan 77 kişiden oluşan uygulama grubu ve bu eğitime katılmamış 100 kişiden oluşan kontrol grubunu içermektedir. Araştırma sonuçları değerlendirildiğinde aile eğitim programlarının sistematik bir şekilde uygulandığı takdirde katılımcılar açısından yarar sağlayıcı özellikler taşıdığı, bu bağlamda aile eğitim programlarının yaygınlaştırılması ve etkili bir şekilde uygulanması araştırmanın öncelikli önerisi olarak sunulmaktadır.

“Çocuklarda Sosyal Öğrenme Sürecinin Sosyal Hizmet Perspektifinden İncelenmesi” isimli Gülçin AYITGU METİN, Oğuzhan ZENGİN ve Beyza ERKOÇ’un birlikte yaptıkları çalışma derginin ikinci makalesidir. Çalışmada öncelikle sosyal öğrenme kuramı hakkında genel bilgilere yer verilmekte,

ardından sosyal öğrenme kuramının çocukların öğrenme süreçlerine nasıl yansıdığı sosyal hizmet perspektifi ile açıklanmaya çalışılmaktadır. Sonuç olarak çocuklarda sosyal öğrenme kuramının pratikteki karşılığı olarak çocukların yaşadıkları problemlerin ve bunlara ilişkin çözüm önerilerinin ortaya konulmasında, çocuğun çevresiyle bir arada değerlendirilmesi ve bunu yaparken de çocuğun bilişsel ve duyuşsal kapasitesinin yanında sosyal ve kültürel ortamının etkilerinin de göz önünde bulundurulması gerektiği ifade edilmektedir.

Derginin üçüncü makalesi “Covid-19 Pandemisinde Özel Gereksinimli Çocuklar ve Annelerinin Deneyimleri: Nitel Bir Araştırma” ismiyle Yunus Emre KUNDAKCI, İsa GÜL, Aysun YEŞİLTAŞ ve Rabia KUNDAKCI'nın birlikte yaptıkları çalışmadır. Bu çalışmada özel gereksinimli bireylerin annelerinin gözünden pandeminin oluşturduğu etkilerin ve ailelerin beklentilerinin nitel araştırma yöntemi ile ortaya koyulması amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda 259 öğrencinin eğitim aldığı özel eğitim ve rehabilitasyon merkezine devam eden öğrencilerden 13'ünün anneleri ile yarı-yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılarak bireysel görüşmeler yapılmıştır. Elde edilen veriler betimsel analiz yoluyla analiz edildiğinde pandemi öncesi dönemde aileler bu merkezlerde anlaşıldıklarını ve sosyalleştiklerini düşünmektedir. Ailelerin bu merkezlere gelmedikleri saatlerde de çocukları için egzersiz yapmak, oyun oynamak, parka gitmek, yürüyüş yapmak, okula gitmek, fizik tedaviye gitmek, ödev yapmak gibi temel görev ve sorumluluklara sahip oldukları görülmüştür. Pandemi sürecinde okulların kapalı olduğu 3 aylık dönemde katılımcıların değerlendirmeleri pandemi, ruhsal ve fiziksel durum ve okul kategorileri altında tasnif edilmektedir. Kontrollü sosyal hayata geçildiği dönemde, ailelerin çoğunluğunun koruyucu sağlık önlemlerini alarak bu merkezlere çocuklarını getirdikleri ifade edilerek çocukların sağlık ve eğitim gibi iki temel ihtiyacının karşılanması, ailelerin ise özellikle sosyal yönden desteklenmesi için bu merkezlerin varlığının önemli olduğunun altı çizilmektedir.

Dördüncü çalışma Güler GÜNEŞ ASLAN'ın kaleme aldığı “Travma Bilgili Bakım ve Sosyal Hizmet” isimli makalesidir. Bu çalışmada, Amerika Birleşik Devletleri'nde bulunan Madde Bağımlılığı ve Ruh Sağlığı Hizmetleri İdaresi (SAMHSA) isimli kurum tarafından travma bilgili bakımla ilgili ortaya konan varsayım, temel ilke ve uygulama alanlarına yer verilmekte ve sosyal hizmet alanına uyarlanmasına çalışılmaktadır. Türkiye'deki alanyazında sosyal hizmet ve travma konusunda yeterince çalışma olmadığı varsayımından hareketle bu çalışmanın alanyazına katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Emir KAYACAN tarafından kaleme alınan “Türkiye'nin Nüfus Politikalarındaki Değişimin Kalkınma Planları Üzerinden Değerlendirilmesi” isimli çalışma derginin beşinci makalesidir. Çalışmada Türkiye'de 1963 yılında

başlayan ve beşer yıllık dönemleri kapsayan kalkınma planları kapsamında nüfus politikalarındaki değişim incelenmekte ve kalkınma planlarında yer alan ifadeler üzerinden nüfus politikalarındaki yaklaşım ortaya konmaya çalışılmaktadır. Buna göre Cumhuriyet öncesi dönem kabul edilen Osmanlı Devleti'nde belirgin bir nüfus politikası olmamakla beraber, genel eğilimin nüfusun nicelik yönünden arttırılması yönünde olduğu, bu yaklaşımın Cumhuriyetin kuruluşundan 1963 yılına kadar istikrarlı bir biçimde sürdürüldüğü ifade edilmektedir. Bununla birlikte, planlı dönemin başladığı 1963 yılından 2010'lu yıllara kadar nüfus artış hızını düşürmeyi amaçlayan antinatalist politikalar uygulandığı; söz konusu dönemden itibaren ülkenin demografik yapısındaki değişimler göz önünde bulundurularak pronatalist olarak nitelenen doğurganlığı teşvik edici politikalara doğru bir dönüşüm yaşandığı tespitine yer verilmektedir.

Derginin altıncı makalesi "Sosyal Hizmetlerin Sunumunda Yeni Bir Model Olan Aile Sosyal Destek Programının (ASDEP) İncelenmesi" ismiyle Ali Osman ÖZPOLAT tarafından kaleme alınan çalışmadır. Çalışmada, ASDEP'in ne olduğu, ortaya çıkış süreci ve mevcut durumu üzerinde durularak sosyal hizmet perspektifinde ASDEP süreci ele alınmaktadır. ASDEP ile ülkemizde ailelerin psikososyal ve sosyoekonomik ihtiyaçlar konusunda desteklenmelerinin, bizzat ailenin yaşam ortamında birebir sosyal incelemeler yapılması ve bu incelemeler neticesinde hanenin gereksinimine göre gerekli rehberlik ve yönlendirmenin gerçekleştirilmesi sağlandığı, ASDEP hizmetinin sosyal hizmet kuruluşlarından birisi olan Sosyal Hizmet Merkezleri (SHM) bünyesinde sunulmakta olduğu ve ASDEP'in hali hazırda Türkiye'nin 81 ilinde 2017 yılından beridir devam ettiği bilgilerine yer verilmektedir.

Derginin son çalışması ise "Krizler Çağında Yoksulluk: Sosyal Transferlerin Önemi ve Etkinliği" ismiyle Gürdal ASLAN tarafından kaleme alınan makaledir. Çalışmada Türkiye'de sosyal transferlerin etkinliği ve yoksulluk üzerine olan etkisi Gelir ve Yaşam Koşulları Anketleri verileri kullanılarak araştırılmaktadır. Bulgulara bakıldığında sosyal transferlerin yoksulluğu azaltıcı etkisinin 2006-2018 yılları arasında yüzde 6'dan yüzde 19'a yükseldiği görülmektedir. Özellikle kriz ortamlarında artması beklenen yoksulluğa karşı kısa vadede ve ivedilikle cevap verebilmek için primsiz sistemdeki transferlerin (aynı ve nakdi sosyal yardımlar, konut, çocuk yardımları gibi) kapsamını artıracak politikalar uygulanması gerektiği nitekim yoksulların sosyal transferlere erişimi arttıkça yoksulluk oranının azaldığı ifade edilmektedir.

Çalışmaların faydalı olması temennisiyle iyi okumalar, selamlar...

Doç. Dr. Olgun GÜNDÜZ

Editör

İÇİNDEKİLER

Aile Eğitim Programı (AEP) ve Ebeveynlik Becerileri Arasındaki İlişkilerin Yararlanıcıların Gözünden İncelenmesi: Kontrol Gruplu Bir Çalışma
Examining The Relationship Between The Family Training Program and Parental Skills From The Eyes of The Recipients: A Control-Group Study 11
Öznr ŞEN KARADAĞ, Tarık TUNCAY

Araştırma Makalesi

Çocuklarda Sosyal Öğrenme Sürecinin Sosyal Hizmet Perspektifinden İncelenmesi
Investigation of The Social Learning Process in Children From a Social Work Perspective 43
Gülçin AYITGU METİN, Oğuzhan ZENGİN, Beyza ERKOÇ

Derleme

Covid-19 Pandemisinde Özel Gereksinimli Çocuklar ve Annelerinin Deneyimleri: Nitel Bir Araştırma
Experiences by Children with Special Needs and Their Mothers During Covid-19 Pandemic: A Qualitative Study 63
Yunus Emre KUNDAKCI, İsa GÜL, Aysun YEŞİLTAŞ, Rabia KUNDAKCI

Araştırma Makalesi

Travma Bilgili Bakım ve Sosyal Hizmet
Trauma Informed Care and Social Work 87
Güler GÜNEŞ ASLAN

Derleme

Türkiye'nin Nüfus Politikalarındaki Değişimin Kalkınma Planları Üzerinden Değerlendirilmesi
Evaluation of The Change in Turkey's Population Policies Through Development Plans 107
Emir KAYACAN

Araştırma Makalesi

Sosyal Hizmetlerin Sunumunda Yeni Bir Model Olan Aile Sosyal Destek Programının (ASDEP) İncelenmesi
Investigation of The Family Social Support Program (ASDEP) Which is a New Model in The Presentation of Social Services 141
Ali Osman ÖZPOLAT

Derleme

Krizler Çağında Yoksulluk: Sosyal Transferlerin Önemi ve Etkinliği
Poverty in The Era of Crises: The Importance and Efficiency of Social Transfers 169
Gürdal ASLAN

Araştırma Makalesi

AİLE EĞİTİM PROGRAMI (AEP) VE EBEVEYNLIK BECERİLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN YARARLANICILARIN GÖZÜNDEN İNCELENMESİ: KONTROL GRUPLU BİR ÇALIŞMA

Öznur ŞEN KARADAĞ¹

Tarık TUNCAY²

Öz

Bu araştırma Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığınca düzenlenen Aile Eğitim Programı'nın (AEP) yararlanıcılarda pozitif ebeveyn-çocuk ilişkisi kurma ve ebeveynlik becerilerini geliştirmeye olan ilişkisini incelemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmada kontrol gruplu nicel desen kullanılmıştır. Katılımcılar Karabük ilinde AEP'e katılan 77 kişiden oluşan uygulama grubu ve bu eğitime katılmamış 100 kişiden oluşan kontrol grubunu içermektedir.

Uygulama ve kontrol grubunun sosyo-demografik özelliklerinin birbiriyle benzer olduğu, ebeveyn bilgi formu ve Çocuk-Anababa İlişki Ölçeği kullanılarak yapılan karşılaştırmada, uygulama grubunun kontrol grubuna göre çocuğun gelişim dönemleriyle ilgili daha fazla bilgi sahibi olduğu, daha az olumsuz disiplin yöntemleri kullandığı, daha demokratik tutumlar benimsediği ve daha olumlu bir ebeveyn-çocuk ilişkisi kurduğu görülmüştür. Bu araştırma yoluyla ulaşılan sonuçlar doğrultusunda; aile eğitim programının yaygınlaşarak daha çok kişiye ulaşılması, ebeveynlik becerilerinin geliştirilmesinde ve çocukların riskli davranışlarının azaltılmasında katkılar sağlanacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ebeveynlik Becerileri, Aile Eğitim Programı, Ailelerle Sosyal Hizmet, Pozitif Ebeveynlik

¹Sosyal Hizmet Uzmanı, Karabük Aile ve Sosyal Hizmetler İl Müd., Güleç Çocuk Evleri Sitesi, E-posta: oznur.sen@aile.gov.tr, ORCID:0000-0001-8749-2148

²Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, E-posta: ttuncay@hacettepe.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9447-6717

KARADAĞ, Ö., TUNCAY, T. (2022). Aile Eğitim Programı (AEP) ve Ebeveynlik Becerileri Arasındaki İlişkilerin Yararlanıcıların Gözünden İncelenmesi: Kontrol Gruplu Bir Çalışma, 22(54), 11-42. DOI: 10.21560/spcd.vi.897645

EXAMINING THE RELATIONSHIP BETWEEN THE FAMILY TRAINING PROGRAM AND PARENTAL SKILLS FROM THE EYES OF THE RECIPIENTS: A CONTROL-GROUP STUDY

Abstract

This study was conducted to examine the effects of the family training program organized by the Ministry of Family, and Social Services on positive parent-child relationships and parenting skills. A quantitative control-group design was used. Participants consisted of 77 individuals who attended the family training program in Karabük and 100 people for a control group who did not participate in this training. Findings indicate that the sociodemographic characteristics of the implementation and control groups were similar to each other. In the comparison made using the parent information form and the Child-Parent Relationship Scale, the implementation group had more information about the child's developmental stages than the control group, used non-harmful discipline methods. Also, it has been observed that they adopt democratic attitudes and establishes a more positive parent-child relationship. Information obtained as a result of this research is thought that expanding the family education program and reaching more people will make significant contributions to developing parenting skills and reducing the risky behaviours of children.

Key Words: *Parenting Skills, Family Education Program, Family Social Work, Positive Parenting*

GİRİŞ

Etkili aile eğitim programları kişilerin ebeveynlik becerilerinin gelişmesine (Kumpfer, Magalhaes ve Ahearn Greene, 2016) ve daha olumlu bir ebeveyn-çocuk ilişkisi kurmasına (Webster-Stratton, 2016) destek sağlamaktadır. Uluslararası literatür ve ülkemizde yapılan çalışmalar bu durumu desteklemekte olup bu çalışmada Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (ASHB) tarafından düzenlenen Aile Eğitim Programları (AEP) incelenerek programın yaygınlaştırılması ve olumsuz yanlarının revize edilmesi amaçlanmaktadır. Toplumun şekillendiren en temel kurum ailedir ve bugün aile, ikamesi olmayan bir sistem olarak işlevini sürdürmektedir. Yapılan çalışmalar en gelişmiş refah sistemlerinin dahi ailenin biyolojik, sosyal, manevi ve kültürel işlevlerini ikame edemediğini (Tuncay, 2019) göstermektedir.

Çocukların genel iyilik hallerini artırmak amacıyla ebeveynlere, başta çocuğun gelişimsel ihtiyaçlarını, pozitif ebeveyn-çocuk ilişkisini ve günümüz sosyal risklerini içeren eğitimlerin verilmesi, modern toplumların tümünde aileyi koruyabilmek için gerekli görülen önleyici müdahaleler arasında yer almaktadır. Aile eğitim programlarıyla ilgili alanyazın incelendiğinde; aile eğitim programının ailelerde empati yeteneğini ve iletişim becerilerini geliştirdiği (Rizo, Macy, Ermentrout, ve Johns, 2011), pozitif ebeveynlik tutumlarını artırdığı (Webster-Stratton, 2016) ceza verici tutumları azalttığı (Gordon, 1996), çocuklarda madde kullanımı, depresyon, suça yönelme gibi risklerin azalmasına katkı sağladığı (Kumpfer, ve diğerleri, 2016), ailelerin uygun tutumlar geliştirmesiyle çocuklardaki diğer davranış sorunlarını da azalttığı (Kumpfer, Pinyuchon, Baharudin, Kannikar, ve Xie, 2016) bildirilmektedir. Diğer taraftan Türkçe alanyazında Anne Çocuk Eğitim Vakfı (AÇEV) tarafından uygulanan aile eğitim programlarının annelerin çocuklarına fiziksel ve duygusal şiddet uygulama durumunu azalttığı ve çocuklarından memnun olma durumlarını artırdığı (AÇEV, 2008), annelerin çocukların eğitim hayatı ve gelişiminde oyunun önemi konusunda bilinç düzeylerini artırdığı, çocuklarıyla daha olumlu bir ebeveyn-çocuk ilişkisi kurmaya katkı sağladığı (AÇEV, 2016), babaların çocuk bakımı konusunda becerilerini artırdığı ve babaların da toplumsal cinsiyet açısından eşitlikçi ebeveynlik sorumluluklarına ilişkin pozitif tutumlar geliştirmesine katkı

sağladığı (AÇEV, 2019) görülmektedir. Diğer kuruluşlar tarafından düzenlenen aile eğitim programlarının işlevselliği ve etkileri hakkında bilimsel bilgi eksikliğinin olduğu görülmektedir. Bunlar arasında ASHB tarafından ülke genelinde yürütülen, özellikle yaygınlık ve içerik bakımından öne çıkan AEP'in yararlanıcıların gözünden değerlendirilmesine ihtiyaç vardır.

AİLE EĞİTİMİ VE TARİHÇESİ

Ebeveynlik, çocuğun doğumundan büyüyüp yetişkin olana kadar geçen süreçte ihtiyaçlarının karşılanarak gelişiminin desteklenmesi olarak tanımlanır (Hamner ve Turner, 1996). Bireyin karakter gelişimi, davranışlarının şekillenmesi, iyi ve kötü algıları öncelikle sosyalizasyonun gerçekleştiği ilk yer olan aile tarafından çocuğa verilmektedir. Çocuğun sosyalizasyonunun ve buna bağlı olarak karakter gelişiminin sağlıklı şekilde ilerleyebilmesi için ebeveynlere bilgilendirme yapılması destekleyici hizmetlerdendir. Bu doğrultuda aile eğitimi, ebeveynlere ve diğer bakım verenlere yönelik olarak bebeğin gelişiminde ve sosyalizasyonunda gerekli olan ana bilgileri, araçları ve yetenekleri sağlayabilmek amacıyla geliştirilmiş eğitim programı olarak tanımlanmaktadır (James ve Ponzetti, 2016).

Ural (2013), aile eğitiminin zamanla toplum refahına katkı sağladığını belirtmekte ve aile eğitiminin daha sağlıklı ve mutlu aileler yetiştirmek, dolayısıyla daha iyi bir toplum yaratmak üzere ebeveynlere ya da anne baba rolünü üstlenen bakım verenlere rehberlik yapmayı ve ebeveynlik becerileri kazandırmayı içeren bir eğitim programı olduğunu ifade etmektedir. Bir başka deyişle aile eğitimi, önce aile sonra toplum refahını artırmak üzere çocuğun fiziksel, bilişsel ve psikososyal gelişiminde gerekli olan bilgileri sağlayabilmek ve bu yolla ebeveyn-çocuk ilişkisini güçlendirerek olumlu ebeveynlik tutumlarını artırmak için ebeveynlere veya bakım verenlere yönelik gerçekleştirilen sistemli bir eğitim programıdır (James ve Ponzetti, 2016). Söz konusu eğitim programları tekil bir çalışmadan ziyade bilgi ve uygulama içerikleriyle birlikte sunulan sistemli bir çalışmadır.

Aile eğitimi bugünkü anlamıyla olmamakla birlikte çok uzun yıllardır var olan bir çalışma konusudur. Yaşanan toplumsal gelişmeler ile toplumdaki aile ve çocuk kavramı, toplumun aileden beklentileri ve aile dinamiklerinin değişimiyle kuşkusuz aile eğitimi de değişmiştir. Gelenek öncesi dönemde

aile eğitimine ilişkin yeterli bilgi olmamakla birlikte bu dönemde çocuk sahibi olmanın ebeveynlerde duygusal bir tatmin yaratmadığı da bilinmektedir. Geleneksel dönemde ise çocuğun yetiştirilmesinde katı disiplin yöntemleri ve dini kuralların ağırlıkta olduğu ancak 19 ve 20. yüzyıllarda yaşanan değişimler sonucunda aile eğitiminin de dönüşüm geçirerek modern döneme evrildiği ve modern dönemde sağlık, eğitim gibi kavramların yanı sıra çocuk psikolojisi kavramının ortaya çıkmasıyla çocuğun gelişimsel ihtiyaçlarına verilen önemin arttığı görülmektedir (Ural, 2013).

Bugünkü anlamıyla aile eğitiminin dünyadaki gelişiminde kritik nokta ABD’de Annelik Derneğinin toplantıları, Ulusal Anne Kongresinin ve Ebeveyn Öğretmen Birliğinin oluşmasıdır (Scholassman, 1978). Bu süreçten sonra aile eğitim programları adım adım gelişerek günümüze kadar gelmiş ve kanıta dayalı uygulamalar çerçevesinde yaygınlığı artmıştır.

Tablo 1’de çeşitli ülkelerde uygulanan etkili aile eğitim programları listelenmiştir. Programlar uygulama, hedef kitle ve içerik olarak farklılık göstermekle birlikte birçoğu uyarlanarak Türkiye’de de kullanılan programlardır. Programlar çoğunlukla ev ziyareti ve grup çalışmalarıyla kullanıcılara sunulmakta ve katılımcıların öğrenme düzeyleri artırılmaya çalışılmakta olup programların genelinin devlet eliyle yürütülmeden ziyade vakıflar aracılığıyla gerçekleştiği görülmektedir. Devlet destekli kurumların da bu tür eğitim programlarını yürütmesi programın yaygınlaştırılması açısından önemlidir. Bunun yanında bazı özel gruplara (davranış sorunu yaşayan çocuk ve ergenlerin ebeveynleri, madde kullanımı olan ve suça bulaşmış ebeveynler, sosyal hizmet kuruluşlarına kaydı geçmiş ebeveynler vb.) yönelik olarak oluşturulmuş programlar da mevcuttur.

Programların çoğunluğunun ABD’de uygulandığı görülmektedir. Head Start, Early Start, Incredible Years, Parenting Wisely, Minnesota Aile Eğitim Programı, Oregon Model Aile Eğitim Programı gibi örneklerin ABD’de uygulanmaya başladığı ancak dünya geneline yayılarak birçok dile çevrildiği ve farklı ülkelerdeki eğitim programlarının bu programlardan uyarlandığı görülmektedir. Bunun dışında HIPPY aile eğitim programının İsrail’de, Tripple-P aile eğitim programının ise Avustralya’da geliştirildiği ve yaygınlaştığı bilinmekte olup aşağıdaki tabloda programların hedef kitleleri,

uygulama yöntemleri ve eğitim programlarının özellikleriyle ilgili bilgi verilmiştir.

Tablo 1. Dünya Genelindeki Aile Eğitim Programı Örnekleri

Programın Adı	Kime Yönelik Gerçekleştirildiği	Uygulama Yöntemi	Özellikleri
Head Start ve Early Start	Annelere	Ev ziyareti	Toplum geneline yönelik uygulanır. Çocuk gelişimi ve anne-çocuk ilişkisiyle ilgili bilgilendirme yapar (Zigler, 2002).
HIPPY ve HATAF	3-5 yaş ve 1-3 yaş grubu çocuğu olan annelere	Ev ziyareti	Toplum geneline yönelik uygulanır. Çocuğun bilişsel gelişimini desteklemek için oyun ve faaliyetlerin öğretildiği eğitim programıdır (Kartal, 2013).
Incredible Years	Dezavantajlı ebeveyn gruplarına	Seminerler ve ev ziyareti	0-12 yaş grubu çocuğu olan düşük sosyoekonomik düzey ve yüksek sosyokültürel risk barındıran dezavantajlı ailelere yönelik bir eğitim programıdır (Webster-Stratton, 1981).
Parenting Wisely	Ergenlerin ebeveynlerine	CD'ler ve internet aracılığıyla	Madde kullanımı ve evden izinsiz ayrılma gibi davranış sorunu yaşayan ergenlerin ebeveynlerine yönelik bir eğitim programıdır (Gordon, 2003).
Baba Katılımını Destekleme	Babalara	Grup çalışması	Toplum geneline yönelik uygulanır. Babaların temel ve dolaylı bakım becerilerini geliştirmek üzere uygulanır (Pruett, Pruett, Pape Cowan ve Cowan, 2016).
Minnesota Aile Eğitim Programı	Ebeveynlere	Seminerler ve ev ziyareti	Anasınıfı öncesi dönemde ebeveynlere yönelik toplum geneline uygulanan bir programdır. Çocuk gelişimi ve ebeveyn-çocuk ilişkisine yönelik bilgilendirme yapar (Kartal, 2013).
Oregon Model Aile Eğitim Programı	Dezavantajlı ebeveyn gruplarına	Grup çalışması	Madde kullanımı, suça bulaşma vb. olumsuz arka plana sahip ebeveynlerde rol-playler ile pozitif ebeveynlik becerileri geliştirmeye çalışır (Sigmarsdottir, Rains ve Forgatch, 2016).
Destekleyici Ebeveynlik Aile Eğitim Programı	Dezavantajlı ebeveyn gruplarına	Grup çalışması ve ev ziyareti	Sosyal hizmet kuruluşlarında kaydı olan ihmal ve istismar mağduru çocukların ebeveynlerine yönelik uygulanır (Bavolek, 2016).
Triple-P Ebeveyn Eğitim Programı	Ebeveynlere	Ev ziyareti	Toplum geneline uygulanan bir programdır. Çocukların sosyal, bilişsel ve dil becerilerini geliştirmeyi hedefler (Sanders ve Turner, 2016).
Aileleri Güçlendirme Aile Eğitim Programı	Dezavantajlı ebeveyn gruplarına	Grup çalışması	Dezavantajlı gruplara yönelik yapılan koruyucu önleyici çalışmalarla ebeveynlere sağlıklı iletişim, problem çözüme, etkili disiplin yöntemleri gibi becerileri geliştirmeyi hedefler (Kumpfer ve Hansen, 2014).

Aile eğitiminin Türkiye'deki gelişimine baktığımızda sürecin Batı'dan yaklaşık 100 yıl sonra başladığı görülmektedir. Ülkemizdeki ilk sistemli aile eğitim programı İstanbul Üniversitesi tarafından yapılan Ana-Baba Okulu olarak literatürde yer bulmaktadır (Erkan, 2013). Geçmişten günümüze AÇEV ve diğer sivil toplum kuruluşları, yerel yönetimler, Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF) gibi uluslararası kuruluşlar, çeşitli üniversiteler, MEB ve ASHB aile eğitimine yönelik hizmet vermişlerdir. Aile eğitimleri dünyada ev merkezli-kurum merkezli ve kurum-ev ortak merkezli şeklinde yürütülmekte olup ülkemizde ev merkezli yürütülen çalışmaların zayıf kaldığı görülmektedir (Temel, Aksoy, ve Kurtulmuş, 2013).

Bu çalışmada incelenen ve ASHB tarafından yürütülen aile eğitim programı aile içi etkileşimleri, aile yaşam kalitesini artırmayı, ailelerin sahip oldukları kaynakları yönetmeyi ve karşılaşılabilecekleri risklere karşı önlem olarak aileleri güçlendirmeyi hedeflemektedir. ASHB tarafından uygulanan Aile Eğitim Programı beş ana alana ayrılmış olup toplam 26 modülü içermektedir. Bu geniş kapsamlı eğitimde; aile eğitimi ve iletişim alanı, hukuk alanı, iktisat alanı, medya alanı ve sağlık alanı mevcuttur (ASHB, 2019). 2013 yılından bu yana uygulanan AEP kapsamında toplam 2.273.163 kişiye ulaşılmıştır.¹ Bu araştırmanın ana odağı olan aile eğitimi ve iletişim alanı 5 modülden oluşmaktadır. Modül hayatın ilk çeyreği olan 0-18 yaş gelişim dönemi özellikleri, evlilik ve aile hayatı, aile yaşam becerileri, okul ve aile, üstün yetenekli çocuklar ve aileleri hakkında bilgi vermektedir (ASHB, 2019).

AİLE EĞİTİM PROGRAMLARININ AMAÇLARI VE YARARLARI

Aile eğitim programlarında amaç, ebeveynleri eğitmek suretiyle ebeveyn-çocuk ilişkisinin olumlu tutum ve davranışlar çerçevesinde sürdürülmesini sağlayarak çocuklar için olumlu bir sosyalleşme süreci gerçekleştirmek ve sağlıklı bireylerin yetiştirilmesine destek olmaktadır (Eryorulmaz, 1993). Eğitim programlarının diğer amaçları; anne ve babalara rollerini benimsemeleri için yardımcı olmak, evliliğin rol ve sorumluluklarına ilişkin destek olmak, anne baba olmakla ilgili farkındalık yaratmak ve aile içi iletişim kalitesini artırmak olarak sıralanabilir (Ersay, 2013).

¹ Ayrıca 2019 yılından bu yana verilerin kadın ve erkek olarak sınıflandırması yapılmış olup 2019 yılından bu yana 443.190 erkek 420.131 kadının AEP'den faydalandığı bilgisine Bakanlığın <https://yonetaep.ailevecalisma.gov.tr> adresli sisteminden ulaşılabilmektedir.

Aşağıda, aile eğitim programlarının kısa ve uzun vadede ebeveynler ve çocuklar üzerinde yarattığı değişimlere ilişkin araştırmalara yer verilmektedir. Aile eğitim programlarının ebeveynler üzerindeki değişimlerine değinmek gerekirse Wind ve Brown'un (1987) yaptığı araştırmada, aile eğitim programına katılan ebeveynlerin çocukların gelişim dönemlerine ilişkin daha çok bilgi sahibi oldukları ve daha gerçekçi beklentiler içine girdikleri sonucuna ulaştığı, Na ve Chia'nın (2008) yaptıkları araştırmada da benzer şekilde aile eğitim programına katılan ebeveynlerin çocuklarının gelişim dönemleri ve ihtiyaçlarına ilişkin bilgi düzeylerinin arttığı belirtilmektedir. Aile eğitim programının ebeveynlere yönelik bir diğer katkısı ise programdan faydalanan ebeveynlerin empati yeteneği, ebeveynlik becerileri, psikolojik işlevsellik gibi konularda da gelişim yaşamasıdır (Rizo, ve diğerleri, 2011).

Aile eğitim programından faydalanan ailelerin pozitif ebeveyn-çocuk ilişkisinin arttığına yönelik araştırmalar da mevcuttur. Anne Çocuk Eğitim Vakfı (AÇEV) tarafından düzenlenen aile eğitim programlarına yönelik araştırmalarda eğitime katılanların çocuklarını fiziksel cezalandırma oranlarının azaldığı, katı disiplin yöntemleri yerine işlevsel disiplin yöntemlerini benimsedikleri (AÇEV, 2009) ve daha demokratik tutumlar sergiledikleri, bunların yanında çocuğa sevgi gösterme ve çocukla olumlu ilişki kurma oranlarının arttığı ifade edilmektedir (AÇEV, 2008). Yıldırım (2018) tarafından 968 aile üzerinde gerçekleştirilen çalışmada ise eğitim programına katılan ailelerin çocukları ile daha olumlu bir iletişim kurma ve kardeş çatışmalarını çözmeye yönelik doğru ebeveyn yaklaşımlarını kazandıkları ve çocuğun riskli davranışları karşısında hangi noktada uzmana başvurmaları gerektiğinin ayırımına varabildikleri ifade edilmektedir.

Aile eğitim programları, önceleri sadece annelere yönelik verilmekte ve araştırmalar anneler üzerine yoğunlaşmakta iken babalara yapılan eğitimin de oldukça yararlı olduğu bulgulanmıştır. Baba eğitim programı, çocuk gelişiminde babanın rolü ve önemiyle ilgili babalar üzerinde bilinç yaratmak ve destek sağlamak üzerine oluşturulan eğitim programıdır (Koçak, 2004). Babalara yönelik uygulanan aile eğitim programlarıyla ilgili yapılan bir araştırmada; programa katılan babaların çocuk yetiştirilmesi ve bakımına olan katılımıyla problem çözme becerilerinin belirgin ölçüde arttığı, anksiyete

semptomlarında, ebeveynlik streslerinde, fiziksel cezalandırma ve Şiddet eğilimlerinde ise azalmalar olduğu sonucuna varılmıŐtır (Pruett ve diğerleri, 2016). Turhan (2019) özellikle aile içi Şiddet faili babalarla yapılan eğitim programlarının sonucunda babaların, Şiddetin çocuklar üzerindeki etkilerini anlama düzeylerinin artarak istismar eylemlerini azalttığını, çocuklarının gelişimsel ihtiyaçlarının farkında olma oranlarının ve babalık becerilerinin geliştiğini belirtmiştir. Benzer Şekilde ülkemizde AÇEV tarafından babalara yönelik düzenlenen Baba Destek Programına katılan babaların fiziksel ceza verme ve katı disiplin yöntemlerinde azalmalar olduğu, çocuk yetiştirme ile ilgili konularda daha katılımcı olduğu ortaya çıkmıştır (AÇEV, 2019).

Ebeveynlerde yaşanan gelişimlerin çocuklarda da fayda sağladığı bilinmektedir. Çin’de yapılan pozitif ebeveynlik programlarından sonra programa katılan ebeveynlerin işlevsel olmayan ebeveynlik stillerinin değiştiği, böylelikle katılımcıların çocuklarında davranış problemlerinin azaldığı görülmüştür (Kumpfer, Magalhaes, ve Ahearn Greene, 2016). Akkök ve Sucuoğlu (1988) ODTÜ yuvasına yeni başlayan çocukların ailelerine yönelik 8 haftalık bir eğitim programı uygulamış ve araştırma sonucunda programa katılan ailelerin çocuklarının sosyal beceri yönünden bu programa katılmayan ailelerin çocuklarından oluşan kontrol grubuna kıyasla daha çok geliştiği ortaya konmuştur. Pushak ve Gordon’un (2016) yaptığı çalışmaya göre, Parenting Wisely aile eğitim programının çocuklarda ve ergenlerde davranış problemlerini, madde-alkol kötüye kullanımını, okuldan ve evden kaçma davranışını, depresyonu, suçta sürüklenme ve ergen hamilelik riskini azalttığını belirtmektedir. Tablo 2’de aile eğitim programının ebeveynlere ve çocuklara yönelik yararları kategorize edilerek özetlenmiŐtir.

Tablo 2. Aile Eğitim Programının Yararları

EBEVEYNLERE YÖNELİK YARARLARI	Ebeveynlerin çocuk yetiştirmeye, çocuğun gelişimine ilişkin bilgi düzeylerine ilişkin yararları	Çocuğun gelişim dönemleri ve ihtiyaçlarına ilişkin bilgi düzeyleri artırmakta bu doğrultuda çocukların gelişim düzeylerinin de arttığı görülmektedir (Na ve Chia, 2008)
	Ebeveynliğin ve evliliğin rol ve sorumluluklarına ilişkin yararları	Ebeveynlerin aile ilişkilerini anlamlandırma düzeylerinin, empati yeteneklerinin ve psikolojik işlevselliklerinin arttığı görülmektedir (Temel,2003). Ayrıca babaların çocuk yetiştirmeye ilişkin tutumlarının değiştiği ve sorumluluk aldıkları görülmektedir (Pruet ve diğerleri, 2016)
	Pozitif ebeveyn-çocuk ilişkisi geliştirmeye ilişkin yararları	Ebeveynlerin çocuklarına sevgi gösterme düzeyinin arttığı, çatışma düzeylerinin azaldığı bu doğrultuda daha olumlu bir ebeveyn-çocuk ilişkisi kurulduğu gözlemlenmektedir (AÇEV,2008).
	Disiplin tutumlarına ilişkin yararları	Ebeveynlerin çocuklarını disiplin etmek üzere uyguladıkları şiddetin ve fiziksel cezanın azaldığı, işlevsel çatışma çözüme becerileri ve kardeşler arası çatışmaları kontrol etme becerilerinin arttığı görülmektedir. (AÇEV, 2009) Ayrıca ailelerin hangi noktada bir uzmana başvurmaları gerektiğine ilişkin bilinç düzeylerinin arttığı görülmektedir (Yıldırım, 2018).
	Aile tutumlarına ilişkin yararları	Ebeveynlerin otoriter tutumlarını azaltıp daha demokratik tutumlar sergiledikleri, geleneksel aile tutumlarını azalttıkları gözlemlenmektedir (AÇEV,2019).
ÇOCUĞA YÖNELİK YARARLARI	Çocuğun olumlu davranışlarına ilişkin yararları	Ebeveynleri aile eğitim programına katılan çocukların olumlu akran ilişkileri kurma ve benlik saygısı geliştirme düzeylerinin, okul uyumu ve akademik başarısının, duygu düzenlemesi ve problem çözüme yeteneklerinin arttığı ve daha sorumluluk sahibi çocuklar olduğu görülmektedir (Pushak ve Gordon, 2016).
	Çocuğun olumsuz davranışlarının azaltılmasına ilişkin yararları	Ebeveynleri aile eğitim programına katılan çocukların evden ve okuldan kaçma, alkol ve madde kullanımı, ergen hamileliği, öfke kontrol sorunları ve suça sürüklenme gibi davranış sorunlarının azaldığı görülmektedir (Kumpfer ve diğerleri, 2016).

AİLE EĞİTİM PROGRAMLARININ SOSYAL HİZMET MÜDAHALELERİNDEKİ KONUMU

Ailenin toplum üzerindeki yadsınamaz etkisinden hareketle sosyal hizmet mesleğinin ana odağı çoğunlukla ailedir. Bu nedenle aile eğitim programlarını incelerken öncelikle ailelerle sosyal hizmet uygulamalarına dikkat çekmek gerekir. Sosyal hizmet mesleğinde, aileyle çalışma sürekli değişen toplumların değişen ihtiyaçlarına cevap vermek üzere, bu toplumlarda var olan ailelerin sorunlarının çözümünde destek olmak amacıyla yapılan sosyal hizmet müdahalelerini içerir (Duyan, Özgür Sayar ve Özbulut, 2008).

Sheafor ve Horejsi (2012) sosyal hizmet uygulamasının en önemli uygulamalarından birini de dezavantajlı müracaatçıların baş etme mekanizmalarını geliştirmek üzere onları eğitmek olduğunu ifade etmektedir. Sosyal hizmet uzmanlarının aile ile gerçekleştirdiği eğitici faaliyetlerde aile üyelerini güçlendirmek, aile içi rol ve sorumlulukların daha da işlevselleşmesini sağlamak için ailelere eğitim vermek söz konusudur (Çamur Duyan, 2000). Bu bakımdan aile eğitim programları da aileyle çalışma konusunda uygulanabilecek sosyal hizmet modellerinden biridir.

Kuramsal Temeller

Sosyal hizmetin temel uygulama bilgisi; birey, aile, grup ve toplum odaklıdır. Sosyal hizmet uzmanlarının aile ile çalışırken gerek mikro düzeyde bireysel olarak aile üyeleriyle, gerekse mezzo düzeyde aile ve yakın çevresi ile gerçekleştirdiği mesleki çalışmalar aslında sosyal hizmet uzmanının zaten kullanageldiği mesleki bilgileri aile düzeyine uyarlamasını ifade etmektedir (Çamur Duyan, 2000). Aileyle sosyal hizmet uygulamalarında sosyal hizmet uzmanının kullandığı birçok kuram olmakla birlikte sistem kuramı aile eğitim programlarında kullanılan başlıca kuramlardan biridir.

Sistem teorisi, sistem ve grupların kaynaklarına, sistemler arası bağlantılara ve bu bağlantıların iyi çalışmasına etkili olan faktörlere odaklanmaktadır. Kişiler ve çevreleri arasındaki uyum sistem teorisinde çok kritiktir. Sistemler arası ilişkiyi ve karşılıklı desteği başlatmak, sürdürmek ve geliştirmek için yapılan çalışmalar sistem teorisi fikrinin tipik bir sonucudur (Payne, 2016).

Sistem teorisi baz alındığında, aile bir sistem olmakla birlikte başka sistemlerle kesişme noktasına sahiptir, onlardan etkilenir ve onları etkiler. Aile eğitim programlarıyla sisteme müdahale edilerek sistem içerisinde bir değişim hedeflenmektedir. Aileye uygulanan sistem teorisi, ebeveynlerin kendi gelişimlerinin ve iyilik hallerinin ailenin diğer üyeleriyle nasıl etkileşime girdiğini ve ebeveynliği nasıl etkilediğini anlamaları için temel sağlar. Aile sistemleri kuramında, aile bireylerine tek tek odaklanılmak yerine aile üyelerinin birbiriyle olan ilişkileri incelenerek ailenin bütününe odaklanılır (Smith, 1995). Aile sistemleri teorisi, bütün aile üyelerinin bir sistem içerisinde birbirine bağlı olduğu görüşünden hareketle aile üyesinde yaratılacak bir değişimin tüm aile genelini etkileyeceği düşüncesini savunur (Collins, Jordan ve Coleman, 2012). Bunun yanında aile eğitim programlarında kullanılan iletişim ve ebeveynlik becerilerini geliştirmeye ilişkin yöntem ve teknikler, aile sistemleri teorisi perspektifiyle oluşturulmuştur (Gordon, 2003; Kumpfer ve diğerleri, 2016)

Aile eğitim programlarında kullanılan bir diğer sosyal hizmet müdahale kuramı ise güçlendirme kuramıdır. Güçlendirme; kişilerin mevcut güçlerini kullanmaları ve bu gücü kullanmaya yönelik özgüvenlerini artırmalarını, baş etme kapasitelerini artırmak suretiyle kişilerin kendi yaşam kontrolünü ellerine almalarını amaçlayan müdahalelerdir (Payne, 2016). Sosyal hizmet uygulamalarında aileyle çalışırken güç temelli yaklaşımı kullanmak ve ailelerin güçlü yönlerine odaklanarak değişebileceklerine inanmak gerektiği vurgulanır (Collins ve diğerleri, 2012). Aile eğitim programlarından faydalananlara ebeveynlik, çocuk gelişimi vb. konularda eğitim verilir. Bu eğitim kapsamında, çeşitli iletişimsel beceriler ve sorun çözme becerileri geliştirilerek katılımcıların aile içerisindeki sorunların çözümünde güçlendirilmesi ve ebeveynlerin çocuklarını sağlıklı bir birey olarak yetiştirebilme kapasitesinin artırılması sağlanır.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırma deseni, genel tarama modellerinden karşılaştırmalı ilişkisel tarama modeli ile oluşturulmuştur. İlişkisel tarama modeliyle, iki ya da daha fazla değişken arasında değişimin varlığı ya da derecesinin belirlenmesi hedeflenmektedir (Karasar, 2014). İlişkisel tarama modelinin karşılaştırma

türünde, en az iki değişken arasında bağımsız değişkene göre gruplar oluşturularak, bağımlı değişkene göre gruplar arasında fark olup olmadığı incelenir (Gençtürk ve Memiş, 2010).

Araştırmada, örnekleme yöntemleri arasından basit rastlantısal örnekleme kullanılmıştır. Örneklem, uygulama ve kontrol grubundan oluşmuştur ve çalışma grubunu Karabük ili içerisinde ASHB bünyesinde düzenlenen Aile Eğitim Programından en çok bir yıl önce faydalanmış 77 kişi oluşturmaktadır. Ayrıca araştırmanın kontrol grubunu bu eğitimden faydalanmayan 100 aile oluşturmuştur. Karabük ili özelinde söz konusu eğitim programları çoğunlukla ASHB'nin sosyal ekonomik destek hizmetinden faydalanan ailelere uygulanmakta olup uygulama grubunun çoğunluğu ekonomik açıdan ihtiyaç sahibi olan ve eğitim düzeyi genel nüfusa oranla düşük olan ailelerden oluşmaktadır. Daha dengeli ve güvenilir sonuçlara ulaşmak amacıyla kontrol grubunun çoğunluğu da yine sosyal ekonomik destek hizmetinden faydalanan ancak aile eğitim programına katılmamış kişilerden seçilmiştir. Araştırmada uygulama ve kontrol grubunun verileri incelenerek gruplar arasında bağımlı değişkene göre bir fark olup olmadığı değerlendirilmiştir.

Verilerin toplanması için öncelikle Hacettepe Üniversitesi Senatosunun Etik Komisyonundan (15.01.2020 tarih ve 35853172-300/00000951364 sayılı) izin alınmıştır. Daha sonra bu araştırmada incelenen aile eğitimlerini gerçekleştiren ASHB ile gerekli yazışmalar yapılmış ve Eğitim ve Yayın Dairesi Başkanlığının (24.02.2020 tarih ve E.496860 sayılı yazısı) onayı ile veri toplama sürecine başlanmıştır. Eğitim ve Yayın Dairesi Başkanlığının onayına istinaden, katılımcı bilgileri Karabük ASH İl Müdürlüğü Eğitim Birimi aracılığıyla temin edilmiş ve katılımcılara ulaşılarak aydınlatılmış onam formu aracılığıyla gizlilik ve gönüllülük ilkeleri esas alınarak veriler toplanmıştır.

Veri toplama araçları olarak katılımcıların tanıtıcı özelliklerini içeren sosyodemografik bilgi formu, AEP ilgili modüllerinin içeriklerinden faydalanılarak oluşturulan ve ebeveynlerin öznel görüşlerini yansıtan Ebeveynlik Becerilerine İlişkin Anket Formu (Ebeveynliğe ilişkin bilgi edinme durumları, gelişim dönemleriyle ilgili bilgi sahibi olma durumları, çatışma çözme yöntemleri, mahremiyet eğitimi ne şekilde verdikleri, sorumluluk bilinci kazandırma durumları ve aile tutumlarına ilişkin soruları içermektedir.)

ve Pianta tarafından geliştirilen ve Türkçeye geçerlik güvenilirlik çalışması Akgün ve Yeşilyaprak (2010) tarafından yapılan Child-Parent Relationship Scale (CPRS), Çocuk-Anababa İlişki Ölçeği (ÇABIÖ) kullanılmıştır. Araştırma kapsamında yapılan güvenilirlik testinde ölçeğin çatışma alt boyutu için güvenilirlik katsayısı (Cronbach alfa) .87, ilişki alt boyutu için ise .68 olarak bulunmuştur. Ölçeğin toplamı için ise .88 olarak görülmektedir. Ölçeğin kendisi ve çatışma alt boyutu için yüksek derecede güvenilirlik saptanmakla birlikte ilişki alt boyutu için bulunan değer de yeterli sayılacak düzeydedir. Verilerin toplanmasının ardından SPSS programı ile analiz edilmiştir.

BULGULAR

Araştırmanın bulguları sosyodemografik özellikler ve ebeveynlik becerilerine ilişkin özellikler olarak sınıflandırılarak verilmiştir.

1. Sosyodemografik Özellikler

Tablo3. Sosyodemografik Özellikler

		Uygulama Grubu					Kontrol Grubu				
		N	%	Min.	Maks.	SS	N	%	Min.	Maks.	SS
Yaş	18-25	4	5.2	19	57	6.82	12	12	20	64	9.71
	25-35	28	36.4				22	22			
	35-45	36	46.8				46	46			
	45-55	8	10.4				13	13			
	55 ve üzeri	1	1.3				7	7			
Cinsiyet	Kadın	60	77.9				82	82			
	Erkek	17	22.1				18	18			
Eğitim	İlkokul ve altı	20	26				58	58			
	Ortaokul mezunu	16	20.8				24	24			
	Lise mezunu	23	29.9				14	14			
	Lisans ve üzeri	18	23.4				4	4			
Medeni Durum	Evli	47	61				50	50			
	Bekâr ve Dul	9	11.7				5	5			
	Boşanmış	16	20.8				32	32			
	Ayrı yaşıyor	5	6.5				13	13			

Katılımcıların yaş dağılımları incelendiğinde uygulama grubunun büyük çoğunluğunun (%83.1) 25-45 yaş grubunda olduğu, kontrol grubunda da benzerliğin görüldüğü, aynı şekilde katılımcıların büyük çoğunluğunun

(%68) 25-45 yaş grubunda olduğu görülmektedir. Aile Eğitim Programı'ndan faydalanmış olan uygulama grubunun %77.9'u, kontrol grubunun ise %82'si kadındır. Uygulama grubunun eğitim durumunun kontrol grubunun eğitim durumundan görece daha yüksek olduğu görülmektedir. Uygulama grubunun %61'inin evli %20.8'inin boşanmış %6.5'inin ise ayrı yaşıyor olduğu, kontrol grubunun ise %50'sinin evli %1'inin bekâr, %4'ünün dul, %32'sinin boşanmış ve %13'ünün ayrı yaşıyor olduğu görülmektedir.

2. Ebeveynlik Becerilerine İlişkin Özellikler

Tablo 4. Ebeveynliğe İlişkin Bilgi Edinme Durumlarının Karşılaştırılması

		Edindim	Edinmedim	Sig*
Uygulama Grubu	Değer	45	32	.000
	Beklenen Değer	30	47	
	Yüzde	58.4	41.6	
Kontrol Grubu	Değer	24	76	
	Beklenen Değer	39	61	
	Yüzde	24	76	

* p < .001

Katılımcıların anne-baba olmadan önce veya anne baba olduktan sonra ebeveynliğe ilişkin bilgi edinme durumlarının gruplara bağlı farklılık gösterip göstermediğinin incelenmesi için ki-kare testi yapılmıştır. Beklenen hücre sıklıklarının tümü beşten yüksektir. Ebeveynliğe ilişkin bilgi edinme durumunda gruplar arasında yüksek düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur (p=.000). Uygulama grubunun %58.4'ünün, kontrol grubunun ise sadece %24'ünün ebeveynliğe ilişkin bilgi edindiğini belirttiği görülmektedir.

Tablo 5. Çocuğun Gelişim Dönemlerine İlişkin Bilgi Düzeyleri

Grubu	Uygulama Grubu		Kontrol Grubu	
	N	%	N	%
Fiziksel gelişim	73	94.8	45	45
Bilişsel gelişim	47	61	18	18
Psikososyal gelişim	62	80.5	20	20

Uygulama ve kontrol gruplarının çocuklarının gelişim dönemlerinin hangileriyle ilgili bilgi sahibi olduklarına ilişkin verdikleri cevaplar incelendiğinde uygulama grubunun %94.8’i fiziksel gelişimi, %61’i bilişsel gelişimi, %80.5’i ise psikososyal gelişimi hakkında bilgi sahibi olduğunu belirtmiştir. Kontrol grubunun verdiği cevaplar incelendiğinde ise %45’i fiziksel gelişimi, %18’i bilişsel gelişimi, %20’si ise psikososyal gelişimi hakkında bilgi sahibi olduğunu ifade etmiştir. Bu sorulara verilen yanıtlar katılımcıların kendi bakış açısı ve öznel yanıtlarıyla sınırlı olmakla birlikte uygulama grubunun çocuğun gelişim dönemleriyle ilgili bilgi sahibi olma düzeyi her kategoride kontrol grubundan oldukça yüksektir.

Tablo 6. Mahremiyet Eğitimi Verme Durumları

		Verdim	Vermedim	Sig*
Uygulama Grubu	Değer	68	9	.000
	Beklenen Değer	58.3	18.7	
	Yüzde	88.3	11.7	
Kontrol Grubu	Değer	66	34	
	Beklenen Değer	75.7	24.3	
	Yüzde	66	34	

* p < .001

Katılımcıların çocuklarına mahremiyet eğitimi verme durumları ile eğitim programından faydalanma durumları arasında bir ilişki olup olmadığını saptamak üzere ki-kare testi uygulanmıştır. Çocuklarına mahremiyet eğitimi verme durumunda gruplar arasında yüksek düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. (p=.000) Yapılan incelemede uygulama grubunun %88.3’ünün, kontrol grubunun ise %66’sının çocuklarına mahremiyet eğitimi verdiği görülmektedir. Yine bu soruya verilen yanıtlar ebeveynlerin kendi öznel görüşleriyle bağlantılıdır. Çocuklarına mahremiyet eğitimi verdiğini ifade eden ebeveynlerin hangi içerikte bu eğitimi verdiğini de incelenen bir değişkendir. Uygulama grubunda çocuğuna mahremiyet eğitimi verdiğini belirtenlerin %69.1’i çocuğuna kendisine ait alanı olduğunu ve bu alana kimsenin izinsiz giremeyeceğini, %76.5’i çocuğuna özel bölgelerini anne ve babasından başka kimsenin görmemesi gerektiğini, %85.3’ü çocuğuna onun izni olmadan kimsenin kendisine dokunamayacağını, %66.2’si çocuğuna bir başkasının

özel bölgelerine dokunmaması gerektiğini öğrettiğini belirtmektedir. Kontrol grubunda ise çocuğuna mahremiyet eğitimi verdiğini belirtenlerin %45.5'i çocuğuna kendisine ait alanı olduğunu ve bu alana kimsenin izinsiz giremeyeceğini, %48.5'i çocuğuna özel bölgelerini anne ve babasından başka kimsenin görmemesi gerektiğini, %81.8'i çocuğuna onun izni olmadan kimsenin kendisine dokunamayacağını, %40.9'u çocuğuna bir başkasının özel bölgelerine dokunmaması gerektiğini öğrettiğini belirtmektedir.

Bir özetleme yapmak gerekirse hem uygulama hem de kontrol grubu çocuklarına mahremiyet eğitimini verdiğini belirtirken iki grubun da mahremiyet eğitiminde daha çok çocuklarının mahrem bölgelerinin gizliliği ve bu bölgelere temas noktasında çocuklarını bilinçlendirmeye çalıştığı ancak çocuklarına kendilerinin de başkalarının mahrem bölgelerine dokunmaması ve görmemesi gerektiğini öğretmek konusunda geride kaldığı görölmektedir. Öte yandan çocukların kendilerine ait bir alanı olduğunu ve bu alana kimsenin izinsiz giremeyeceğinin ifade edilme oranı da diğerlerine oranla düşüktür.

Tablo 7. Sorumluluk Bilinci Kazandırma Durumları

		Kazandırdım	Kazandırmadım	Sig*
Uygulama Grubu	Değer	70	7	.000
	Beklenen Değer	60.5	16.5	
	Yüzde	90.9	9.1	
Kontrol Grubu	Değer	69	31	
	Beklenen Değer	78.5	21.5	
	Yüzde	69	31	

* p < .001

Katılımcıların çocuklarına sorumluluk bilinci kazandırıp kazandırmama durumları ile eğitim programından faydalanma durumu arasındaki ilişkinin istatistiksel anlamlılığını incelemek için ki-kare testi uygulanmıştır. ocuklarına sorumluluk bilinci kazandırma durumunda gruplar arasında yüksek düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur (p=.000). Uygulama grubu %90.9 oranında, kontrol grubu ise %69 oranında çocuklarına sorumluluk bilinci kazandırdıklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca katılımcıların çocuklarına ne Şekilde sorumluluk bilinci kazandırdıkları da incelenmiştir. Uygulama grubunda çocuğuna sorumluluk bilinci kazandırdığını belirtenlerin %84.3'ü; çocuğunu kendi yaşam alanının düzeninden sorumlu tuttuğunu, %50'si

çocuğuna bir çocuk olarak derslerinde başarılı olmasıyla ilgili sorumluluk yüklediğini, %62.9'u çocuğuna ev işleriyle ilgili yaşına uygun sorumluluklar verdiğini, %45.7'si harçlığını kullanmayla ilgili sorumluluğunu çocuğuna bıraktığını belirtmektedir. Kontrol grubunda ise çocuğuna sorumluluk bilinci kazandırdığını belirtenlerin %79.7'si; çocuğunu kendi yaşam alanının düzeninden sorumlu tuttuğunu, %39.1'i çocuğuna bir çocuk olarak derslerinde başarılı olmasıyla ilgili sorumluluk yüklediğini, %55.1'i çocuğuna ev işleriyle ilgili yaşına uygun sorumluluklar verdiğini, %18.8'i harçlığını kullanmayla ilgili sorumluluğunu çocuğuna bıraktığını belirtmektedir.

Tablo 8. Çatışma Çözme Yöntemleri

Grubu	Uygulama Grubu		Kontrol Grubu	
	N	%	N	%
Konuşarak	74	96.1	64	64
Diğer ebeveyne yönlendirerek	5	6.5	28	28
Fiziksel ceza	1	1.3	17	17
Sözlü ceza	18	23.4	56	56
Yok sayarak	4	5.2	19	19

Katılımcıların çocuklarıyla çatışma yaşadıklarında sorunu çözme yöntemleri incelendiğinde uygulama grubunun %96.1'inin konuşarak, %23.4'ünün sözlü ceza vererek, %6.5'inin diğer ebeveyne yönlendirerek, %5.2'sinin yok sayarak, %1.3'ünün de fiziksel ceza vererek sorunu çözmeyi denediğini belirtmektedir. Kontrol grubunun cevaplarına bakılacak olursa grubun %64.6'sının konuşarak, %56.6'sının sözlü ceza vererek, %28.3'ünün diğer ebeveyne yönlendirerek, %19.2'sinin yok sayarak, %17.2'sinin de fiziksel ceza vererek sorunu çözmeyi denediğini belirtmektedir.

Tablo 9. Aile Tutumları

Grubu	Uygulama Grubu		Kontrol Grubu	
	N	%	N	%
Çocuğun istediği olur	1	1.3	7	7
Evin reisinin dediği olur	6	7.8	40	40
Oy birliği ile karar alınır	65	84.4	39	39
Aile büyüklerinin dediği olur	57	9.1	18	18

Uygulama grubunun %84.4'ü çocuğun da görüşü alınarak oybirliği yapılı cevabını vermiş olup bunu en yakın %9.1 oranında aile büyüklerinin dediği olur cevabı izlemiştir. Kontrol grubunda ise en yüksek puanı %40 oranında evin reisinin dediği olur cevabı almış olup onu %39 oranında çocuğun da görüşü alınarak oy birliği yapılı cevabı izlemekte, aile büyüklerinin dediği olur cevabının da yine %18 oranında olduğu görülmektedir.

Tablo 10. Çocuk-Anababa İlişki Düzeyi

	<u>Uygulama Grubu</u>					<u>Kontrol Grubu</u>				
	M	Min	Maks	Cronbach Alpha	SS	M	Min	Maks	Cronbach Alpha	SS
Çocuk-Anababa İlişki Ölçeği (ÇABIÖ)	50.1	31	84	.88	10.9	63.8	41	97	.88	11.2
Çatışma Faktörü	29.1	14	57	.87	9	38.5	22	58	.87	8.2
İlişki Faktörü	21	14	39	.68	3.5	25.3	16	40	.68	4.2

Katılımcıların Çocuk-Anababa İlişki Ölçeği'ne verdikleri yanıtlar üzerinden, uygulama ile kontrol grubunun ölçek puanları ve ölçeğin içerisindeki maddelerden oluşan çatışma faktörü ve ilişki faktörü ortalama puanları karşılaştırıldığında tüm bağımlı değişkenlerde uygulama grubunun ölçek puanları kontrol grubundan düşük seyretmiştir. Uygulama grubunda Çocuk-Anababa İlişki Ölçeği'nin ortalama puanı 50.1 iken kontrol grubunda 63.8 olarak görülmektedir. Uygulama grubunun çatışma faktörü ortalama puanı 29.1, ilişki faktörü ortalama puanı 21.03 iken kontrol grubunda ise çatışma faktörü ortalama puanı 38.5 ilişki faktörü ortalama puanı 25.3 olarak hesaplanmıştır. Çocuk-Anababa İlişki Ölçeği üzerinden alınan en yüksek puanın 120 en düşük puanın ise 24 olduğu, ölçekten alınan yüksek puanın olumsuz ilişkiyi gösterdiği bilinmektedir. Aile eğitim programından faydalanan uygulama grubunun kontrol grubuna oranla çocuklarıyla daha olumlu bir ilişki içerisinde oldukları ve daha az çatışma yaşadıkları görülmektedir.

Tablo 11. Cinsiyet ve Çocuk-Anaba İlişki Düzeyi Karşılaştırılması

	Cinsiyet	Uygulama Grubu				Kontrol Grubu			
		\bar{x}	SS	T	Sig. (2-tailed)	\bar{x}	SS	T	Sig.(2-tailed)
Çocuk-Anababa İlişki Ölçeği	Kadın	50.95	10.73	1.203	.233	62.64	10.74	-2.314	.023
	Erkek	47.35	11.4			69.27	12.17		
Çatışma Faktörü	Kadın	29.80	8.82	1.247	.216	38	8.27	-1.121	.265
	Erkek	26.71	9.77			40.5	8		
İlişki Faktörü	Kadın	21.15	3.65	.517	.607	24.5	3.7	-4.162	.000
	Erkek	20.65	3.1			28.7	4.72		

Uygulama ve kontrol grubunun ebeveyn-çocuk ilişkisi ve katılımcıların cinsiyetleri arasında fark olup olmadığını saptamak için bağımsız örneklem t testi yapılmıştır. Levene Varyansların Eşitliği Testi'ne göre hem uygulama hem de kontrol grubunda varyansların homojen olduğu saptanmıştır ($p>.05$). Test sonuçlarına göre, uygulama grubunun ölçek puanları ve cinsiyetler karşılaştırıldığında anlamlı bir ilişki saptanmamıştır ($p>.05$). Kontrol grubunda ise ebeveyn çocuk ilişki faktörünü ele alan ölçek soruları ve tüm ölçek puanları ile cinsiyet karşılaştırıldığında anlamlı bir farklılık görülmekte ($p<.05$) ancak ebeveyn-çocuk çatışma faktörünü ele alan ölçek puanları ile cinsiyet karşılaştırıldığında anlamlı bir ilişki saptanmamaktadır ($p>.05$).

Ölçeğin yorumlanmasında yüksek puanın olumsuz ilişkiyi gösterdiği göz önüne alınırsa, t testi sonuçlarına göre kontrol grubundaki kadınların puanının erkeklerin puanına göre daha düşük olduğu, dolayısıyla çocuklarıyla daha olumlu bir ilişki içinde olduğu görülmekte iken, aile eğitim programından faydalanan kadın ve erkeklerin ölçek puanları arasında bir farklılık saptanmamıştır.

Tablo 12. Eğitim Durumu ve Çocuk-Anababa İlişki Düzeyi Karşılaştırılması

Uygulama Grubu				Kontrol Grubu			
	Eğitim Durumu	\bar{x}	Sig. (2-tailed)		Eğitim Durumu	\bar{x}	Sig. (2-tailed)
CABİO	İlkokul ve altı	52.75	.150	CABİO	Okuryazar değil	66.35	.017
	Ortaokul	53.63			İlkokul mezunu	65.68	
	Lise	48.22			Ortaokul mezunu	64.41	
	Lisans ve üzeri	46.67			Lise ve üzeri	56.38	
Çatışma Faktörü	İlkokul ve altı	31	.083	Çatışma Faktörü	Okuryazar değil	40.4	.102
	Ortaokul	32.81			İlkokul mezunu	38.84	
	Lise	27.43			Ortaokul mezunu	39.62	
	Lisans ve üzeri	25.89			Lise ve üzeri	34.33	
İlişki Faktörü	İlkokul ve altı	21.75	.784	İlişki Faktörü	Okuryazar değil	25.95	.001
	Ortaokul	20.81			İlkokul mezunu	26.84	
	Lise	20.78			Ortaokul mezunu	24.79	
	Lisans ve üzeri	20.78			Lise ve üzeri	22.05	

Uygulama grubunun eğitim durumu verilerine Levene Varyansların Eşitliği Testi uygulanmış olup test sonuçlarına göre varyansların eşit dağıldığı görülmektedir ($p=.724$). ANOVA testi sonuçları değerlendirildiğinde toplam ölçek puanı, çatışma faktörü ve ilişki faktörü içerisinde $p>.05$ olduğundan bağımlı değişkenlerin eğitim düzeyine göre istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmektedir. Katılımcıların eğitim düzeyine göre ebeveyn çocuk ilişkileri ve çatışma düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmadığı görülmektedir.

Kontrol grubuna Levene Varyansların Eşitliği Testi uygulanmış olup test sonuçlarına göre varyansların eşit dağıldığı görülmektedir ($p=.454$). Kontrol Grubu ANOVA testi sonuçları değerlendirildiğinde, Çocuk-Anababa İlişki Ölçeği ve ölçek içerisindeki ilişki faktörü $p<.05$ olduğundan eğitim düzeyi ve

ölçek arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu ve eğitim düzeyi arttıkça ebeveyn-çocuk arasındaki olumlu ilişkinin arttığı görülmektedir.

Uygulama ve kontrol grubu birlikte değerlendirildiğinde gruplara uygulanan ANOVA testi sonuçlarına göre uygulama grubunda eğitim düzeyine göre bir farklılık bulunmadığı ancak kontrol grubunda eğitim düzeyine göre ölçek puanları arasında anlamlı bir farklılık olduğu gözlemlenmektedir. Bu sonuca göre aile eğitim programının ailelerin eğitim düzeyi fark etmeksizin çocuklarıyla olumlu ilişki kurmasına katkı sağladığı söylenebilir.

TARTIŞMA

Bu bölümde alanyazındaki araştırmaların sonuçları bu araştırma sonuçlarıyla karşılaştırılarak benzerlik ve farklılıklar tespit edilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre ASHB'nin düzenlediği aile eğitim programına katılan ebeveynlerin çocuklarının gelişim dönemlerine ilişkin daha çok bilgi sahibi olduğu görülmektedir. Na ve Chia (2008), yaptıkları araştırmada aile eğitim programına katılan ebeveynlerin çocukların gelişim dönemi özelliklerine ilişkin bilgi düzeylerinin arttığını ifade etmiştir. Tomlinson ve Andina (2015) da benzer şekilde eğitim programına katılan ebeveynlerin çocuğun gelişim dönemleri hakkında daha çok bilgi sahibi olduklarını ve bu sebeple çocukları hakkında daha gerçekçi beklentiler oluşturduklarını ifade etmektedir.

Katılımcıların çocuklarına mahremiyet eğitimi verme durumları incelendiğinde aile eğitim programından faydalananların çocuklarına mahremiyet eğitimi verme oranlarının yüksek olduğu ancak mahremiyet eğitiminde daha çok çocuklarının mahrem bölgelerinin gizliliği ve bu bölgelere temas noktasında çocukların bilinçlendirilmeye çalışıldığı, özel alan bilinci oluşturulmasında yetersiz kaldığı görülmektedir. Özaslan ve Gültekin Akduman (2018) annelere çocuklarına mahremiyet eğitimi verme yollarıyla ilgili eğitim programı gerçekleştirmiş olup daha sonrasında annelerin eğitim programından sonraki davranışlarına ilişkin bir araştırma yürütmüşlerdir. Araştırma sonucuna göre; eğitim programına katılan annelerin %80'inin çocuklarına özel bölgelerini tanıma ve korumayla ilgili, %36'sının kimsenin özel bölgesine izinsiz dokunamayacağıyla ilgili %12'sinin özel alan bilinci geliştirmek için odaya kapıya vurarak girmekle ilgili eğitim verdikleri öğrenilmiştir.

Katılımcıların çocuklarına sorumluluk bilinci kazandırma durumları incelendiğinde uygulama grubunun kontrol grubuna göre çocuğuna sorumluluk kazandırma noktasında daha bilinçli olduğu görülmektedir. Argon ve Kıyıcı (2012), ebeveynleri aile eğitim programına katılan ve katılmayan öğrenciler üzerinde yaptığı araştırmada, ebeveynleri eğitim programına katılmayan çocukların sorumsuzluk problemi yaşadığını belirtmektedirler. Todd ve diğerleri (2016) tarafından yapılan bir başka araştırmada ise etkili aile eğitim programları sonucunda çocukların sorumluluk kazanma oranlarının arttığı belirtilmektedir.

Aile eğitim programları öncelikle çocuk ihmal ve istismarını önlemeyi, ebeveynlere yönelik stresi azaltarak ebeveynliğin normal stresörleriyle baş edebilme kabiliyeti kazandırmayı amaçlayan toplum temelli hizmetlerdir (Başoğlu, Lök, ve Öncel, 2017). Bu bağlamda katılımcıların çocuklarıyla olan çatışmaları çözme ve çocuklarını disipline etme yöntemleri incelenmiş olup uygulama grubunun kontrol grubuna kıyasla olumsuz disiplin yöntemleri benimseme ve cezalandırma oranının daha az olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Literatüre bakıldığında da Gordon (1996) aile eğitim programına katılanların fiziksel ve sözlü ceza ile çocuğunu disipline etme tutumlarının azaldığını belirtilmekte olup AÇEV (2008) tarafından yapılan araştırmalarda da benzer bulgulara ulaşıldığı belirtilmektedir. Şimşek (2017), aile eğitim programından faydalanan annelerin sıkı ve olumsuz disiplin yöntemlerini reddetme durumlarında anlamlı bir farklılık gözlemlendiğini belirtmektedir. Webster-Stratton ve Reid (2017), “Incredible Years (İnanılmaz Yıllar)” aile eğitim programı sonuçlarında eğitim programına katılanların sert disiplin yöntemlerinin, fiziksel cezalandırmanın azaldığını ve pozitif ebeveynlik tutumlarının arttığını ifade etmektedir. Bir başka etkili ebeveyn eğitim programı olan “Triple-P” aile eğitim programının da benzer şekilde ebeveynlerin çocuklarına karşı daha olumlu disiplin yöntemlerini kullanmasını ve fiziksel şiddet uygulama oranının azalmasını sağlamaktadır (Sanders ve Turner, 2016).

Katılımcıların aile tutumları incelendiğinde uygulama grubunun daha demokratik tutumlar benimsediği ancak kontrol grubunun daha geleneksel ya da otoriter tutumlara sahip olduğu görülmüştür. Öğretir ve Demiriz (2009) ise

annelere ev ziyaretleri şeklinde gerçekleştirdikleri eğitim programına katılan annelerde demokratik tutumların arttığını ifade etmişlerdir. Riley (2020) etkili aile eğitim programlarının ebeveynlerin sıkı kurallar koyan otoriter tutumlarında değişiklik yarattığını belirtmektedir. Bu noktada araştırma bulgularının literatürle paralellik gösterdiği görülmektedir.

Bunların yanında Çocuk-Anababa İlişki Ölçeği kullanılarak uygulama ve kontrol grubunun çocuklarıyla ilişki düzeyleri ve çatışma durumları karşılaştırılmış, uygulama grubunun çocuklarıyla daha olumlu bir ilişki kurduğu ve daha az çatışma yaşadığı sonucuna ulaşılmıştır. Akgün ve Yeşilyaprak (2010), annelere yönelik düzenledikleri aile eğitim programı sonucunda eğitimden faydalanan ve faydalanmayan kişilere aynı ölçeği uygulamış olup eğitimden faydalanan kişilerin çocuklarıyla daha olumlu ilişki kurdukları sonucuna ulaşmıştır. Rizo ve diğerleri (2011), yaptıkları araştırmada aile eğitim programına katılan ebeveynlerin çocuklarıyla daha olumlu bir ilişki kurduklarından bahsetmektedir. Yine Tomlinson ve Andina (2015), aile eğitiminden faydalanan ebeveynlerin çocuklarıyla daha olumlu ilişkiler kurduğunu ifade etmektedir.

Ölçek puanları cinsiyet değişkenine göre incelendiğinde kontrol grubunda kadınların çocuklarıyla daha olumlu bir ilişki içinde oldukları görülmekte iken aile eğitim programından faydalanan kadın ve erkeklerin ölçek puanları arasında bir farklılık saptanmamıştır. Dolayısıyla aile eğitim programının geleneksel anne merkezli ebeveyn-çocuk ilişkisi normlarını kırarak cinsiyet rollerini etkisiz kıldığı ve babaların da çocuklarıyla anneler kadar iyi bir ilişki kurabildiği görülmektedir. Pruett ve diğerleri (2016) tarafından babalara yönelik uygulanan aile eğitim programlarıyla ilgili yapılan bir araştırmada, programa katılan babaların çocuk yetiştirilmesi ve bakımına olan katılımının dikkate değer biçimde arttığı sonucuna varılmış; benzer bir sonuç AÇEV tarafından düzenlenen Baba Destek Programı'nda da ortaya çıkmıştır (AÇEV, 2019). Bu bağlamda aile eğitim programlarının cinsiyet rollerini devre dışı bıraktığı ve erkeklerin de ebeveyn-çocuk ilişkisinde kadınlar kadar başarılı olmasına katkı sağladığı söylenebilir. Benzer şekilde ölçek puanlarının eğitim değişkenine göre incelenmesi sonucunda uygulama grubunda eğitim düzeyine göre ölçek puanlarında farklılık saptanmazken kontrol grubunda

eğitim düzeyi arttıkça olumlu ilişkinin de arttığı görülmektedir. Sündüs (2019), ebeveynlerin eğitim düzeyi arttıkça çocukla ilgilenme düzeyinin de arttığını belirtmektedir. Benzer şekilde Yıldırım (2018), ebeveynlerin eğitim düzeyi düştükçe katı disiplin yöntemlerini benimseme oranının arttığını ifade etmektedir. Bu sonuca göre aile eğitim programının eğitim düzeyi fark etmeksizin ailelerin çocuklarıyla olumlu ilişki kurmasına katkı sağladığı söylenebilir.

SONUÇ

Ülkemizde sistemli bir şekilde 1989 yılından itibaren uygulanan aile eğitim programlarıyla ilgili olarak bu çalışmada ASHB tarafından düzenlenen AEP'in etkileri kontrol gruplu olarak incelenmiştir. Araştırmanın sonuçlarına göre uygulama ve kontrol grubunun sosyodemografik özelliklerinin birbiriyle eşleştiği görülmektedir. Katılımcıların hem uygulama hem de kontrol grubunda daha çok kadınlardan oluştuğu; uygulama grubunun eğitim düzeyinin kontrol grubuna göre fazla olsa da her iki grubun da eğitim düzeylerinin düşük, çalışma oranının az, düşük sosyo-ekonomik düzeyde ailelerden oluştuğu görülmektedir.

Katılımcıların ebeveynlik becerilerine ilişkin yapılan incelemede; uygulama grubunun çocuğun gelişim dönemleriyle ilgili kontrol grubuna kıyasla daha fazla bilgi sahibi olduğu, çatışmaları çözmede daha az olumsuz disiplin yöntemleri kullandığı, otoriter tutumları daha az benimsediği ve çocuklarıyla daha olumlu ebeveyn-çocuk ilişkisi kurduğu görülmektedir. Ayrıca aile eğitim programının olumlu ebeveyn-çocuk ilişkisinin gelişmesinde cinsiyet ve eğitim değişkenlerine göre oluşan farklılığı ortadan kaldırdığı da araştırmanın bir diğer sonucudur. Eğitim programına katılanların cinsiyete bağlı oluşmuş geleneksel ebeveynlik rollerini kırdığı, babaların da çocuklarıyla anneler kadar olumlu bir ilişki kurabildiği bulgularına ulaşılmıştır. Bunun yanında; düşük eğitim seviyesinin ebeveyn-çocuk ilişkisinde yarattığı dezavantajlı durumun aile eğitim programları ile azaltılabildiği, her eğitim düzeyinden insanın etkili aile eğitimlerinden faydalanarak çocuklarıyla olumlu ilişki kurabileceğine kanıt oluşturulduğu söylenebilir.

ÖNERİLER

Araştırma sonuçları değerlendirildiğinde aile eğitim programlarının sistematik bir şekilde uygulandığı takdirde katılımcılar açısından yarar sağlayıcı özellikler taşıdığı görülmektedir. Bu bağlamda aile eğitim programlarının yaygınlaştırılması ve etkili bir şekilde uygulanması araştırmanın öncelikli önerisidir. Diğer öneriler mikro, mezzo ve makro boyutta sosyal hizmet önerileri olarak aşağıda sınıflandırılmıştır.

Mikro düzeyde bakıldığında, eğitim programına katılan ebeveynlerin, katılmayan ebeveynlere göre çocuğun gelişim dönemleri hakkında daha fazla bilgi sahibi olduğu görülmektedir. Ancak hangi gelişim alanlarına ilişkin bilgi sahibi oldukları değerlendirildiğinde uygulama grubunun çoğunlukla çocuğun fiziksel gelişimi hakkında bilgi sahibi olduğu, bilişsel gelişimi ve psikososyal gelişimi hakkında bilgi sahibi olma oranlarının daha düşük olduğu görülmektedir. Bu noktada, eğitim programları dâhilinde çocuğun psikososyal, bilişsel ve cinsel gelişimleri hakkında ebeveynleri bilgilendirme çalışmalarının detaylandırılmasının ebeveynlere katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bir diğer sonuca göre aile eğitim programından faydalanan bireylerin çocuklarına mahremiyet eğitimi verme oranlarının, faydalanmayanlara göre yüksek olmakla birlikte istenilir düzeyde olmadığı; bununla birlikte ebeveynlerin hangi yöntemlerde çocuklarına mahremiyet eğitimi verdiği incelendiğinde çocuklarına kendilerine ait bir alanı olduğunu öğreterek özel alan bilinci geliştirmede yetersiz kaldıkları görülmektedir. Bu sebeple aile eğitim programlarında çocuklara mahremiyet eğitimi verilmesinin gerekliliği, mahremiyet eğitiminin içerikleri ve mahremiyet eğitiminin hangi yöntemlerle verilebileceği hakkında ebeveynlerin bilinçlendirilmesi önerilmektedir.

Mezzo düzeyde bakıldığında, ASHB tarafından düzenlenen eğitim programları kalabalık gruplara verilen seminerler şeklindedir. Yapılan çalışmalar aile eğitim programlarının grup çalışmaları ve hane ziyaretleriyle desteklendiğinde etkinin daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Bu sebeple eğitim programının grup çalışmalarıyla ilerleyebilmesi katılımcılar açısından daha faydalı olabilir.

Makro düzeyde ise şunlar ifade edilebilir: Aile eğitim programından yararlanan kişilerin anne baba olmadan önce ebeveynliğe ilişkin bilgi

edinme düzeyinin aile eğitim programından faydalanmayanlara göre daha yüksek olmakla birlikte yeterli olmadığı görülmektedir. Bu sebeple her çiftin evlenmeden önce çocuk yetiştirmenin sorumluluğunu alabilmesi için konu hakkında bir eğitim programına katılması gerektiği düşünülmektedir. Bunun yanında, araştırma sonucunda aile eğitim programına katılan babaların pozitif ebeveyn-çocuk ilişkisi kurabildiğinin saptandığı, dolayısıyla babalara yönelik aile eğitim programlarının yaygınlaştırılmasının da faydalı olacağı düşünülmektedir.

Son olarak gelecek bilimsel araştırmalara yönelik de bazı öneriler geliştirilmiştir. Bu araştırma ASHB bünyesinde düzenlenen aile eğitim programlarına ilişkin yapılmış ilk araştırmadır. Ancak araştırma Karabük ili özelinde gerçekleşmiş olup araştırma sonucunda Türkiye genelinde ASHB bünyesinde düzenlenen eğitim programlarının etkinliğine ilişkin bir çıkarsama yapılamamaktadır. Bu sebeple benzer araştırmaların Türkiye geneline yaygınlaştırılmasının programın etkinliğine ilişkin genel bir çıkarsama yapmak konusunda daha doğru sonuca vardıracağı düşünülmektedir. Yine bu çalışma gözlemsel ve tek seferlik uygulama içeren kesitsel desende yürütülmüştür. Gelecek araştırmaların aile eğitim programlarının etkilerini uzun süreyle izledikleri boylamsal desenle yapılmasında yarar vardır.

KAYNAKÇA

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2019, 01 01). Aile Eğitim Programı. Aile Eğitim Programı: <https://www.aep.gov.tr/> adresinden alındı

AÇEV. (2008). Güneydoğu Anadolu Anne Destek Programı Değerlendirme Araştırması Raporu. İstanbul: AÇEV.

AÇEV. (2009). Aile Eğitim Programları. Çocuk İstismarını ve İhmalini Önleme Kongresi. Ankara: AÇEV.

AÇEV. (2016). Kırsal Alanda Yaşayan Çocuklar İçin Eşit Bir Başlangıç Projesi. İstanbul: AÇEV.

AÇEV. (2019, 12 15). BADEP. Anne-Çocuk Eğitim Vakfı-Baba Destek Programı: <https://www.acev.org/ne-yapiyoruz/anne-babalar-icin/baba-destek-programi/> adresinden alındı

AÇEV. (2019). 'Eşitlik İçin Babalar da Burada' Projesi Final Dış Değerlendirme Raporu. İstanbul: AÇEV. ilgilibabalik.acev.org adresinden alındı

Akgün, E., ve Yeşilyaprak, B. (2010). Anne-Çocuk ilişkisini Oyunla Geliştirme Eğitim Programının Etkililiği. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 43(2), 123-147.

Akgün, E., ve Yeşilyaprak, B. (2010). Çocuk Anababa İlişki Ölçeği Türkçe Formunun Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 13(24), 44-53.

Akkök, F., ve Sucuoğlu, B. (1988). Aile rehberliğinin yuvaya yeni başlayan çocukların sosyal becerilerinin gelişimine etkisi. Eğitim ve Bilim Dergisi, 68(12).

Argon, T., ve Kıyıcı, C. (2012). İlköğretim kurumlarında ailelerin eğitim sürecine katılmalarına yönelik öğretmen görüşleri. Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi, 19, 80-95.

Başoğlu, C., Lök, N., ve Öncel, S. (2017). Çocukların Aile İçi Şiddetten Korunmasında Ailelere Yönelik Girişimler. Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, 9(2), 123-135. doi:10.18863/pgy.281334

Bavolek, S. J. (2016). Nurturing Parenting Programs for the prevention of child maltreatment. J. James, ve J. Ponzetti içinde, Evidence-based Parenting Education: A Global Perspective (s. 206-224). New York and London: Routledge.

Collins, D., Jordan, C., ve Coleman, H. (2012). An introduction to family social work-fourth edition. Belmont: Brooks/Cole.

Çamur Duyan, G. (2000). Aile işlevleri ve ailenin sosyal demografik ve ekonomik nitelikleri ve yaşam döngüsü arasındaki ilişkiler. . Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Duyan, V., Özgür Sayar, Ö., ve Özbulut, M. (2008). Sosyal hizmeti tanımak ve anlamak-sosyal hizmet uzmanları ve sosyal hizmet alanında çalışanlar için bir rehber. Ankara: Öncü Basımevi.

Erkan, S. (2013). Aile ve Aile Eğitimi İle İlgili Temel Kavramlar. Z. F. Temel içinde, Aile Eğitimi ve Erken Çocukluk Eğitiminde Aile Katılım Çalışmaları (s. 3-43). Ankara: Anı Yayıncılık.

Ersay, E. (2013). Aile Eğitimi Programlarının Planlanması, Uygulanması ve Değerlendirilmesi. Z. F. Temel içinde, Aile Eğitimi ve Erken Çocukluk Eğitiminde Aile Katılım Çalışmaları (s. 274-324). Ankara : Anı Yayıncılık.

Eryorulmaz, A. (1993). Kurumsal okul öncesi eğitiminde ailenin rolü. 9. Ya-Pa Okul Öncesi Eğitimi Yaygınlaştırılması Semineri (s. 90-95). Ankara: Ya-Pa Yayınları.

Gençtürk, A., ve Memiş, A. (2010). İlköğretim Okulu Öğretmenlerinin Öz-Yeterlik Algıları ve İş Doyumlarının Demografik Faktörler Açısından İncelenmesi. Elementary Education Online, 3(9), 1037-1054.

Gordon, D. (2003). Intervening with families of troubled youth: functional family therapy and Parenting Wisely. J. McGuire içinde, Offender rehabilitation and treatment (s. 193-220). Sussex, UK: John Wiley.

Gordon, T. (1996). E.A.T. Etkili Anne baba eğitiminde uygulamalar. (E. Aksoy, Çev.) İstanbul: Sistem Yayıncılık.

Hamner, T., ve Turner, P. (1996). Instructor's Manual for Parenting in Contemporary Society, Third Edition. AllynveBacon.

James, J., ve Ponzetti, J. (2016). Evidence-based Parenting Education- A Global Perspective. New York and London: Routledge.

Karasar, N. (2014). Bilimsel Araştırma Yöntemi. Ankara: Nobel Eğitim Yayıncılık.

Kartal, H. (2013). Erken eğitim ve destek programları. Z. F. Temel içinde, Aile eğitimi ve erken çocukluk eğitiminde aile katılım çalışmaları (s. 159-221). Ankara: Anı Yayıncılık.

Koçak, A. A. (2004). Baba Destek Programı Değerlendirme Raporu.

Kumpfer, K., ve Hansen, W. (2014). Family based prevention programs. L. Scheier, ve W. Hansen içinde, Parenting and teen drug use (s. 166-192). New York: Oxford University Press

Kumpfer, K. L., Magalhaes, C., ve Ahearn Greene, J. (2016). Strengthening Families Program. J. James, ve J. Ponzetti içinde, Evidence-based Parenting Education: A Global Perspective (s. 277-292). New York and London: Routledge.

Kumpfer, K. L., Pinyuchon, M., Baharudin, R. B., Kannikar, N., ve Xie, J. (2016). Parenting education in the Asian Pacific region. J. James, ve J. Ponzetti içinde, Evidence-based parenting education- A global perspective (s. 105-122). New York and London: Routledge.

Na, J., ve Chia, S. (2008). Impact of online resources on informal learners: Parent perception of their parenting skills. Computer and Education, 51, 173-186.

Öğretir, A. D., ve Demiriz, S. (2009). The Effect of the Mother Home-visit Education Program on Mother's Attitudes and Emphaty Levels. Ankara Universty Journal of Faculty of Educational Sciences, 42(1), 421-433.

Özaslan, H., ve Gültekin Akduman, G. (2018). Ailelerin Mahremiyet Eğitime İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi. SETSCI Conference Index in System, 3, 1363-1369.

Payne, M. (2016). Modern Social Work Theory-4th edition. New York: Oxford University Press.

Pruett, K., Pruet, M. K., Pape Cowan, C., ve Cowan, P. (2016). Supporting Father Involvement Project- A Value-added Co-parenting Program. J. James, ve J. Ponzetti içinde, Evidence-based Parenting Education- A Global Perspective (s. 176-191). New York and London: Routledge.

Pushak, R., ve Gordon, D. (2016). Parenting Wisely- using innovative media for parent education. J. James, ve J. Ponzetti içinde, Evidence-based parenting education- A global perspective (s. 161-191). New York and London: Routledge.

Riley, D. (2020, 12 31). Some Principles for Designing Effective Parenting Education/ Support Programs. Wisconsin Family Impact Seminars: http://wisfamilyimpact.org/wp-content/uploads/2014/10/s_wifis03c02.pdf adresinden alındı

Rizo, C. F., Macy, R. J., Ermentrout, D. M., ve Johns, N. B. (2011). A Review of Family Interventions for Intimate Partner Violence with a Child Focus of Child Component. Agress Violent Behaviour(16), 141-166.

Sanders, M., ve Turner, K. M. (2016). Triple P- Positive Parenting Program. J. James, ve J. Ponzetti içinde, Evidence-based Parenting Education: A Global Perspective (s. 225-243). New York and London : Routledge.

Scholassman, S. (1978). Before home start: notes toward a history of parent education in America. *Harvard Educational Review*, 46, 436-467.

Sheafor, B., ve Horejsi, C. (2012). Sosyal hizmet uygulaması- temel teknikler ve ilkeler. Ankara: Nika Yayınevi.

Sigmarsdottir, M., Rains, L. A., ve Forgatch, M. S. (2016). Parent management training- Oregon Model: A program to treat children's behavior problems. J. James, ve J. Ponzetti içinde, *Evidence based parenting education: A global perspective* (s. 192-205). New York and London: Routledge.

Smith, S. (1995). Family theory and multicultural family studies. B. Ingoldsby, ve S. Smith içinde, *Families in multicultural perspective* (s. 5-35). New York: The Guildford Press.

Sündüs, A. (2019). Aile eğitim programının aile işlevleri üzerindeki etkisinin incelenmesi. Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Aile Eğitimi ve Danışmanlığı Anabilim Dalı.

Şimşek, B. (2017). 7-19 Yaş Aile Eğitim Programının Aile Tutumlarına Etkisi. Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Aile Eğitimi ve Danışmanlığı Ana Bilim Dalı.

Temel, Z. F. (2003). Aile Eğitim Modeli- Dünya'da ve Türkiye'deki Uygulamalar. İstanbul: AÇEV Yayınları.

Temel, Z., Aksoy, A., ve Kurtulmuş, Z. (2013). Erken Çocukluk Eğitiminde Aile Katılım Çalışmaları. Z. F. Temel içinde, *Aile Eğitimi ve Erken Çocukluk Eğitiminde Aile Katılım Çalışmaları* (s. 328-360). Ankara: Anı Yayıncılık.

Todd, G., Bowne, J. B., Yoshikawa, H., Schindler, H. S., Duncan, G. J., Magnusan, K., ve Shonkoff, J. P. (2016). The Added Impact of Parenting Education in Early Childhood Education Programs: A Meta Analyses. *Children and Youth Services Review*, 2-39. doi:10.1016/j.chilyouth.2016.09.018

Tomlinson, B., ve Andina, S. (2015). Parenting Education in Indonesia. Washington: The World Bank. doi.org/10.1596/978-1-4648-0621-6 adresinden alındı

Tuncay, T. (2019, 01 05). Aile Hakkında Düşünmek. Tarık Tuncay: <https://www.tariktuncay.org/blank> adresinden alındı

Turhan, Z. (2019). Safe father-child contact postseparation in situations of intimate partner violence and positive fathering skills: a literature review. *Trauma, Violence, ve Abuse*, 1524838019888554.

Ural, O. (2013). Düünden Bugüne Aile Eğitimi. Z. F. Temel içinde, Aile Eğitimi ve Erken Çocukluk Eğitiminde Aile Katılım Çalışmaları (s. 50-67). Ankara: Anı Yayıncılık.

Webster-Stratton, C. (1981). Modification of mothers behaviours and attitudes through videotape modeling group discussion program. *Behavior Therapy* (12), 634-642.

Webster-Stratton, C. (2016). The Incredible Years Parent Programs- methods and principles that support program fidelity. J. James, ve J. Ponzetti içinde, Evidence-based parent education: A global perspective (s. 143-160). New York and London: Routledge.

Webster-Stratton, C., ve Reid, M. (2017). The Incredible Years parents, teachers and children training series : A multifaceted treatment approach for young children with conduct problems. J. Weisz, ve A. Kazdin içinde, Evidence-based psychotherapies for children and adolescents, 3rd edition (s. 122-141). New York: Guildford Publications.

Wind, E., ve Brown, J. (1987). Promoting effective parenting: A study of two methods in Kingston, Jamaica. *Child Welfare: Journal of Policy, Practice, and Program*, 66(6), 507-516.

Yıldırım, M. (2018). Çocukta Davranış Problemlerine Yönelik Modüler Aile Eğitim Programının Geliştirilmesi. Doktora Tezi. Mersin: Mersin Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı.

Zigler, E. (2002). Foreword. M. H. Bornstein içinde, *Handbook of parenting cilt 1/ Children and parenting* (s. xiii-xv). New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.

ÇOCUKLARDA SOSYAL ÖĞRENME SÜRECİNİN SOSYAL HİZMET PERSPEKTİFİNDEN İNCELENMESİ

Gülçin AYITGU METİN¹
Oğuzhan ZENGİN²
Beyza ERKOÇ³

Öz

İnsanların bilgi edinme ve öğrenme süreçlerinin nasıl oluştuğuna ilişkin araştırmalar oldukça eski tarihlere dayanmaktadır. Davranışçı kuramlar temeline dayanan, fakat davranışçı kuramların insanları mekanik bir varlık gibi ele almasını eleştirerek geliştirilen sosyal öğrenme kuramı, günümüz dünyasında geniş kitlelerce kabul gören, eğitim ve psikoloji alanında sıkça başvurulan bir kuramdır. Sosyal öğrenme kuramı, insanların öğrenme etkinliğinin karşılıklı etkileşime dayandığına ilişkin sistemli bir açıklamayı içerir. Sosyal öğrenme kuramı öğrenme süreçlerinin açıklanabilmesi için bireyin, çevrenin ve davranışların bir arada ele alınması gerektiğini vurgular ve bu yönüyle sosyal hizmetin çevresi içerisinde birey yaklaşımına oldukça benzemektedir. Kuramın birey-çevre etkileşiminin bireyler üzerindeki etkilerine ilişkin sağladığı detaylı açıklamalar çevresi içinde birey yaklaşımına yeni bir boyut kazandırmaktadır. Aynı zamanda bireylerin rol model olarak ve gözlem yaparak öğrenebildiğini öne süren sosyal öğrenme kuramı, çocuklara yönelik sosyal hizmet uygulamaları için oldukça işlevseldir. Bu çalışmada öncelikle sosyal öğrenme kuramı hakkında genel bilgilere yer verilmiş, ardından sosyal öğrenme kuramının çocukların öğrenme süreçlerine nasıl yansıdığı sosyal hizmet perspektifi ile açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Çocuklar, Öğrenme, Sosyal Öğrenme Kuramı, Sosyal Hizmet.*

¹ Arş. Gör. Dr., Adıyaman Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, E-posta: gayitgu@adiyaman.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5807-2512

² Doç. Dr., Karabük Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, E-posta: oguzhanzengin@karabuk.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2682-0870

³ Dr. Öğr. Üyesi., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, E-posta:beyzahatipoglu@windowslive.com, ORCID: 0000-0002-0035-6782

AYITGU METİN, G., ZENGİN, O., ERKOÇ, B. (2022). Çocuklarda Sosyal Öğrenme Sürecinin Sosyal Hizmet Perspektifinden İncelenmesi, 22(54), 43-62. DOI: 10.21560/spcd.vi.895029

INVESTIGATION OF THE SOCIAL LEARNING PROCESS IN CHILDREN FROM A SOCIAL WORK PERSPECTIVE

Abstract

The researches on how people acquire and learn knowledge are based on very old times. Social learning theory, which is based on behavioral theories, but developed by criticizing the behavioral theories which treat people as a mechanical entity, is a theory that is widely accepted in today's world and frequently used in the field of education and psychology. Social learning theory includes a systematic explanation that people's learning activity is based on mutual interaction. Social learning theory emphasizes that the individual, the environment, and behaviors must be handled together in order to explain the learning processes, and in this respect, it is very similar to the individual approach in the environment of social work. The detailed explanations provided by the theory regarding the effects of the individual-environment interaction on individuals add a new dimension to the individual approach in its environment. At the same time, social learning theory, which suggests that individuals can learn by role modeling and observation, is highly functional for social work applications for children. In this study, first of all, general information about social learning theory is included, and then it is tried to explain how social learning theory is reflected in children's learning processes from a social work perspective.

Key Words: *Children, Learning, Social Learning Theory, Social Work.*

GİRİŞ

İnsanın bilgiyi elde etme sürecinin nasıl gerçekleştiği, düşünce tarihinde Antik Çağ'dan beri incelenen bir konudur. İhtiyaçlar doğrultusunda gelişen öğrenme süreci zamanla insanın doğaya, evrene ilişkin bilgi elde etmek istemesiyle ve merak etmesiyle devam etmiştir, nihayetinde evrenin ve doğanın işleyişine ilişkin birbirinden farklı bilgiler ortaya konulup, bunlardan hangisinin “doğru” ya da “yanlış” olduğuna ilişkin bir değerlendirme yapabilmek içinse bir ölçüt geliştirilmesi gerektiği tartışmaları başlamıştır. Bu ölçüt aynı zamanda insanın bilgisinin ve akıl yürütme yetisinin sınırlarını da bize göstermektedir. Bir sınır koymaya başladığımızda insanın bilgi elde sürecinin, onun almış olduğu eğitimle, yaşadığı çevreyle, kültürle ilişkili olduğu ortaya çıkmıştır.

Platon ve Aristoteles'ten beri insanın sosyal bir varlık olduğu ve özellikle etik karar alma aşamasında başkalarından öğrendiklerinin önemli bir yeri olduğu kabul edilmiştir. Antik Yunan düşünme geleneğinde Sokrates'le başlayan, düşüncelerin kamusal alanda tartışılarak bir sonuca varılması, akıl yürütme ve öğrenme etkinliğinin karşılıklı diyaloga, sosyal bir ortama ihtiyaç duyduğunu göstermiştir. Sokrates'le başlayan diyaloga dayalı akıl yürütme etkinliği sonrasında öğrencisi Platon tarafından da eserlerinde kullanılmıştır. Öğrenme etkinliği, bir bilgenin yol göstermesiyle başlasa dahi, burada öğrenilecek olanlar, bilge kişinin aktardıklarının öğrenen tarafından doğrudan kabul edilmesine dayanmaz. Başka bir deyişle öğrenme etkinliği tek taraflı bir aktarımdan ziyade karşılıklı etkileşime dayanır. Böylece öğrenmenin ve problem çözmenin, belirli bilgilerin ezberlenmesine ve kabulüne dayanmadığını da tekrar görmekteyiz. Bu perspektif aynı zamanda bilgi edinme etkinliğinin kişinin kendisini bilmesini de sağladığına işaret eder. Böyle bir “öğrenme” etkinliği tek başına dış dünyaya ya da başkalarına ilişkin bilgi edinmek değil, kişinin kendisini de bilmesi, yani kendisine ilişkin bir bilincinin ortaya çıkma sürecidir. Bu nedenle de aktarılan bilgiyi karşı taraf kendi fiziksel ve bilişsel olanakları çerçevesinde tekrar değerlendirmektedir. Bütün bu çıkarımlar insanın sosyal ve toplumsal bir varlık olduğunun kabulünden hareketle ortaya çıkmaktadır.

Aristoteles hocası Platon'dan farklılaşmakla birlikte, insanın tercihlerini bilerek ve isteyerek yaptığını özellikle belirterek insanın bilinçli bir varlık olduğuna dikkat etmiştir. Bununla birlikte kişinin eylemlerini değerlendirirken ise bir insanın hangi koşullar altında eyleminden sorumlu tutulabileceğinin irdelenmesi gerektiğine işaret etmiştir. Bu da gösteriyor ki insan bilinçli bir varlık olarak eylemlerinden sorumlu olsa da kişinin tercihlerini ve eylemlerini hangi koşullar altında gerçekleştirdiği de çok önemlidir. Bu nedenle davranışlar ve elbette davranışların şekillenmesinin önemli bir parçası olan “öğrenme süreci”, kişinin içinde bulunduğu çevreden bağımsız bir şekilde değerlendirilmemelidir.

Düşünce tarihinde etik, siyaset, epistemoloji gibi alanların tartışılmasında çok önemli iki uğrak olan Platon ve Aristoteles'in düşüncelerinde de görüldüğü gibi insan akıl sahibi sosyal bir varlıktır, bu nedenle gerek bilgiyi elde süreci gerekse praksis alanını kapsayan etik ve siyaset ilişkisi, başkalarıyla kurulan ilişkilerin dolayımından geçerek kendisini oluşturmaktadır. Başkalarıyla kurulan bu ilişkiler kendi içerisinde birçok belirleyen taşır. Sosyal öğrenme kuramı da bu belirleyenleri sistematik bir perspektifle inceleyerek kişi, davranış ve çevre arasındaki ilişkiyi kurmaya çalışmaktadır. Böylece kişinin davranışı, içerisinde bulunduğu tarihsel, toplumsal sürecin bir parçası olmakla birlikte, kişinin davranışa ilişkin bilişsel süreciyle, sosyal sürecinin belirleyiciliği arasında bir denge kurulmaktadır. Başka bir deyişle ne bireysel olarak yapılagelenler ne de sürecin kendisi başat bir şekilde belirleyen olarak ele alınmamalıdır, bu ikisi arasındaki dengeyi kurmak, insanın bilincinin işleyiş sürecini kavramak açısından da çok önemlidir. Bilincin işleyişini toplumsal koşullara tamamıyla teslim etmemek gerektiği kadar, bilincin işleyişini uyarıcılardan hareketle otomatik olarak işleyen bir süreç olarak da görmemek gerekir. John Dewey'le başlatılan, düşünce tarihinde ise Sokrates ve Platon'a kadar götürebileceğimiz “sosyal öğrenme”, insanın bilincinin işleyiş basamaklarını çevresiyle kurduğu ilişkiye bağlayan sistematik bir perspektif olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sosyal Öğrenme Kuramının Gelişimi

İnsanların öğrenme etkinliğinin karşılıklı etkileşime dayandığına ilişkin sistemli bir açıklamayı ilk kez John Dewey'in yaptığı ileri sürülmektedir (Gürel, 2014, s.102). Dewey'e göre öğrenen birey hem sosyal hem de biyolojik

bir yapıya sahiptir, bu açıdan da hem doğal hem de sosyal bir çevrede yaşar. Çevreyle kurduğu ilişkilerinde bireyin amacı ihtiyaçlarını karşılamaktır, ama bu süreç doğrudan işlemez ve birçok problemi beraberinde getirir. Karşılaşılan bu problemleri çözenin yolu da yine çevre içinde gerçekleşir (Gutek, 2006, s. 104). Dewey öğrenme üzerine yapmış olduğu incelemeleri “nasıl bir eğitim olmalıdır?” sorusuyla birlikte tartışmıştır. Eski eğitim sisteminde çocuğun sistemin dışında tutulup daha çok eğitim araçlarının tartışıldığı düşünülmektedirken, Dewey eğitim sürecinin merkezine bireyi yerleştirmekte ve öğreticiyi de “rehber” konumunda görmektedir. Bu tutum aslında Platoncu bir diyalog ve bilgiyi doğurtma yöntemine de benzemektedir. Sorular ve diyaloglarla birey akıl yürütme ve öğrenme sürecini gerçekleştirmektedir. “Dewey’e göre çocuklar formal eğitimlerine başladıklarında dört “doğuştan itici kuvveti” (native impulse) birlikte getirirler. Bunlar, iletişim (communication), inşa etme (construction), sorgulama (inquiry) ve ifade etme (fine articulation) güdüleridir” (Coşkun Özüydün, 2017, s.34). Bunlardan hareketle diyebiliriz ki aslında her çocuk biriciktir ve taşıdığı yetenekleri doğrultusunda bir eğitim almalıdır. Diğer yandan ise eğitim, öğrencide ihtiyaçlarını gidermek adına istek uyandıracak bir tarzda oluşturulmalıdır. Böylece kuram ve eylem arasında bir ilişki de inşa edilebilecektir.

Sosyal öğrenme kuramının gelişiminde önemli bir yere sahip olan diğer isim Psikolog Lev Vygotsky’dır. Bireyin gelişimini sosyal ve kültürel belirlenimleri göz önünde bulundurarak incelememiz gerektiğini belirten Vygotsky’ye göre “insan sosyal olarak oluşturulan bir fenomendir. Çünkü çocuğun kullandığı dilin, kavramların, olguların, araç-gereçlerin tarihi ve kültürel bir karakteri vardır” (Ergün ve Özsüer, 2006, s.272). Özellikle dil ve düşünce arasında kurulan ilişkiyi inceleyen Vygotsky, düşüncenin gelişiminin dil tarafından belirlendiğini söyler, bir yandan da dil, sözcük ve kavramlar düşüncenin biçimsel görünüşleridir. Bu noktada aslında sözcüklerin ve tabii kavramların anlamlarının tarihsel süreç içerisinde değiştiğini görmekteyiz. Bu değişmeyi ona göre çocuğun zihni ve sosyal-kültürel ortam belirler (Ergün ve Özsüer, 2006, s.274-275). Ona göre bireyin tek başınayken öğreneceği şeyler çok sınırlıdır bu nedenle öğrenme sürecinde bireyin potansiyelini ortaya çıkarabilmesi için öğretici/aktarıcı topluluğuna, diğer bir deyişle kolektif bir sürece ihtiyacı vardır (Yıldırım, 2016, s. 623).

Dewey ve Vygotsky, birbirlerinden farklı olmakla birlikte, öğrenme olgusunu birey ve çevre dolayısıyla açıklamaya çalışmışlardır. Onların bu katkılarının ötesinde sosyal öğrenme olgusu bir kuram olarak ise ilk kez 1947’de Julian Rotter tarafından geliştirilmiştir. Rotter’a göre insan, bilinçli bir varlık olarak davranışlarına ve dolayısıyla deneyimlerine şekil verebilme yetisine sahiptir, bununla birlikte bu süreçte dış uyarıcılardan ve pekiştireceklerden de etkilenmektedir. Bu nedenle de kişilik, bireyin bilişsel süreci ve çevresi arasındaki ilişkiden hareketle incelenmelidir (Bayrakçı, 2007, s. 200). Bu noktada davranışı anlayabilmek için bireyi geçmişte öğrendikleriyle başka bir deyişle deneyimleriyle birlikte değerlendirmek gerektiği gibi, bireyin çevresini de farkında olduğu ve tepki verdiği uyarıcılar çerçevesinde değerlendirmeliyiz.

Sosyal öğrenmeye ilişkin bu tarihsel hattın en önemli ismi ise Albert Bandura olarak kabul edilmektedir. Bandura bireylerin öğrenme sürecine dair sistematik bir inceleme yapmıştır ve burada özellikle taklit ve gözlemin, aynı zamanda bilişsel bir süreç olarak ele alınması gerektiğinin altını çizmiştir. Öğrenmedeki bilişsel süreci açıklamak için düşünme, dil, sembolleştirme, hafıza, öndeyide bulunma ve davranışı değerlendirme gibi süreçleri de içerisine alan yeni bir öğrenme kuramı geliştirmiştir (Bayrakçı, 2007, s. 200; Bahn, 2001, s. 111). Burada çocukların belirli modelleri neden belirli bir zaman ve mekân dahilinde taklit etmeye güdülendiklerini açıklamaya çalışmıştır (Miller, 2008, s.259). Bu bağlamda Bandura birey, çevre ve davranış arasındaki ilişkiyi incelerken, bireyin bilinçli bir varlık olmasından hareketle bireyin davranışlarının uyarıcılara verilen otomatik cevaplar olmadığını belirtiyor. Diğer yandan ise “taklit” etmenin de bireyin öğrenme sürecini aktarmak için yeterli olamayacağının altını çiziyor. Nihayetinde insan, akıl sahibi bir varlık olarak gözlemlediği şeyleri de belirli ihtiyaçları, deneyimleri vb. üzerinden seçmektedir ve incelemiş olduğu olguları da bir akıl yürütme sürecinden geçirerek yorumlamaktadır. Bu nedenle gözlem ve öğrenme arasındaki ilişki sadece doğrudan gözlemlenebilir olanla açıklanamamaktadır. Gözlemin ardındaki bilişsel unsurları ortaya çıkarmak, bilginin kişideki oluşum sürecini ve kalıcılığını çözümleyebilmek açısından önemlidir.

Sosyal öğrenme kuramı davranışçı kuramların insanı mekanik bir varlık gibi ele almasını eleştirmiştir. Davranışçı kuramlar ilk olarak hayvanlar üzerinde yapılan deneylerle karşımıza çıkmaktadır. Hayvanlar üzerinde

yapılan bu deneyler sonucunda davranışlara odaklanıldığından insanın duygu ve düşünceleri bu çalışmalarda yok sayılmıştır. Bu incelemelerin temel mantığı sadece gözlemlenebilen şeyler üzerinden bilimsel bir açıklama yapılabileceğidir, bu nedenle de davranışlar merkeze alınmıştır. Davranışçı yaklaşımlarda öğrenmenin uyaran-tepki aracılığıyla gerçekleştiği belirtilir. Bu nedenle de irade, isteme, seçim yapma gibi durumlara değinilmez (Sinoğlu Günden ve Erdoğan, 2017, s.26). Bilimsellik ölçütü olarak ölçülebilirliğin ve gözlemlenebilirliğin alınmasından dolayı da davranışlar sadece fiziksel özellikler üzerinden değerlendirilmiştir. Bu yaklaşımın gelişmesinde 17. yüzyılda artan bilimsel çalışmaların ve 20. yüzyılın başlarında da etkisini arttıran “pozitivizm” perspektifinin etkisi vardır. Buna göre sadece ölçülebilir dolayısıyla da nicelikselleştirilebilir ve doğrudan gözlemlenebilir olandan hareketle gerçekliğe dair bir değerlendirilme yapılabileceği iddia edilmektedir. Bu yaklaşım “genellenebilir” ve “evrensel” olana ulaşmayı hedef haline getirdiği için de farklı sonuçların doğmasına neden olacak kültürel ve sosyal çevrelerin etkilerini yok saydığı gibi, bir yandan da doğrudan ölçülemeyen ve gözlemlenemeyen olarak değerlendirilen duyguları, arzuları da inceleme alanının dışında tutmuştur.

Bilişsel öğrenme kuramını savunanlar dünyayı anlamak için yapılan çalışmaların tümünün zihinsel bir etkinliğe dayandığını söylemişlerdir. Bilişsel kuramcılar hafıza, dikkat, irade, kavramsal öğrenme gibi zihinsel etkinliklerden hareketle öğrenmenin incelenebileceğini belirtmişlerdir. Bu noktada davranışçı perspektiften ayrılmaktadırlar, çünkü onlara göre öğrenmede birtakım bilişsel süreçler vardır, bilgiler birbirine bağlanarak bir ilişki geliştirirler. Örneğin, Piaget bu bilişsel gelişimi duyuşsal motor dönem, işlem öncesi dönem, somut işlemler dönemi, soyut işlemler dönemi olarak belirli aşamalardan hareketle açıklamıştır. Burada bireyin taşıdığı potansiyele vurgu yaparak, biyolojik-fiziksel anlamda gelişimle bilişsel gelişim arasında da bağlantı kurmuştur. Bu aşamalarda bireyin sosyal çevresinden olan etkilenimleri çok da göz önünde bulundurulmamıştır (Yıldırım, 2016, s.622). Buradan da anlaşılacağı üzere bilişsel öğrenme kuramlarının tümünün kişi, davranış ve çevre arasındaki ilişkiyi kurduğunu söyleyemeyiz. Bu noktada sosyal öğrenme kuramı davranışçı ve bilişselci perspektifteki eksiklikleri görerek öğrenme etkinliğinin, bilişsel ve sosyal bir süreç olduğunu göstermeye

çalışmaktadır. Sosyal öğrenme kuramında bilişsel öğrenme kuramının etkileri fazlasıyla olduğundan “sosyal bilişsel kuram” olarak da adlandırılmaktadır. Bu noktada bilişsel davranışçı ve analitik kuramın sosyal öğrenme kuramında birleştirilmeye çalışıldığını da söyleyebiliriz.

Sosyal Öğrenme Kuramının Dayandığı İlkeler

Bandura'nın belirlemiş olduğu ve bireyin yapmış olduğu gözlemi değerlendirirken de göz önünde bulundurmanız gereken sosyal öğrenmenin temel ilkeleri şu şekildedir: Karşılıklı belirleyicilik, öngörü kapasitesi, dolaylı öğrenme kapasitesi, öz düzenleme kapasitesi, sembolleştirme kapasitesi, öz yargılama kapasitesi (Sinoğlu Günden ve Erdoğan, 2017, s.81).

Sosyal öğrenme kuramına göre bireyin davranışları her zaman o davranışın gerçekleştiği çevre göz önünde bulundurularak incelenmelidir. Bu noktada “bireysel” olarak bir davranış sergileniyor görünse dahi, o davranışın ortaya çıkmasına neden olan şey tek başına bireyin kendisi olarak değerlendirilmemeli ve “karşılıklı belirleyicilik” hali göz önünde bulundurulmalıdır. Öngörü kapasitesi, kişinin bilgilerini geleceğe yönelik kullanabilmesidir. Sosyal öğrenme kuramına göre kişi davranışları belirli bir amaca yönelik şekillenmektedir, bu nedenle de öngörü sahibi olmak, kişinin beklentileri doğrultusunda davranışını şekillendirmesi demektir. Dolaylı öğrenme kapasitesi, kişilerin tam da başkalarının dolayımıyla bir öğrenme yolu açtığını gösterir. Buna göre doğrudan faili olmadığımız bir olay ya da duruma ilişkin yapmış olduğumuz gözlemden ve değerlendirmelerden hareketle yeni bir davranış geliştirebiliriz. Öz düzenleme kapasitesi, kişinin kendi davranışından sorumlu olmasıdır. Böylelikle Bandura bireyin davranışını düzenleme, belirleme, değiştirme yetisine sahip olduğuna işaret ederek onun yaptığı davranışın bilincinde olduğunu göstermiştir (Sinoğlu Günden ve Erdoğan, 2017, s.81).

Sembolleştirme kapasitesi, kişinin düşüncesi için bir mekanizma inşa etmesidir. Bunu dilin oluşum sürecinde de görebiliriz. Ayrıca çeşitli zihinsel resimler, kelimeler insanların kendilerini anlatmaları ve çevreyi anlayabilmeleri için de önemlidir. Sembolleştirme hafızanın işlerlik kazanması için de önemli bir yere sahiptir. Hatırlamak ve bilgiyi gelecekte kullanabilmek için sembolleştirme yapmak gerekir. Bandura'nın da işaret ettiği gibi gözlemlerden hareketle çocuklar kendi davranışlarını ona göre şekillendirebilecekleri soyut

ilkeler dahi belirleyebilme yetisine sahiptir (Miller, 2008, s. 260). Bu noktada gözlemlenenlerin bilişsel olarak işlenmesi ve sembolleştirilmesi davranışın nasıl sergileneceğini belirleme noktasında önemlidir.

Öz yargılama kapasitesi, bireyin davranışının sonuçlarını olumlu ve olumsuz yönleriyle analiz ederek kendisine ilişkin bir tutum geliştirmesidir. Bunu kişinin kendisine ilişkin yeterlilik algısı geliştirmesi olarak da değerlendirebiliriz. Bununla bağlantılı olarak öz yargılama kapasitesi “insanların nasıl hissettiklerini, düşündüklerini, davrandıklarını ve kendilerini motive ettiklerini de belirler” (Bayrakçı, 2007, s.206). Buna göre kişi bir davranışı kendi kapasitesinin üstünde gördüğünde yapmaktan vazgeçecek, kendi kapasitesinde gördüğünde ise yapma eğiliminde olacaktır. Sonuç olarak bu süreçte kişinin kendi kapasitesine ilişkin bir farkındalığı oluşacaktır (Demirbaş, 2005, s.111). Kişinin kendisini başkalarından ayırabilmesi, yapabilecekleri konusunda diğerleriyle doğru bir kıyaslama yapabilmesini de sağlamaktadır. Bu durum aynı zamanda kişinin başkalarından olan farklılığını ortaya koyarak öz-yeterliliğini geliştirebilmesi açısından da önemlidir (Miller, 2008, s.263).

Yukarıda belirtilen ilkelerden de anlaşılacağı üzere sosyal öğrenme kuramı birey, çevre ve davranış arasındaki etkileşimi temele almaktadır. Buna göre kişinin beklentileri, istekleri davranışı şekillendirdiği gibi, davranışın kendisi de bireyin düşünce ve duygularını etkilemektedir. Bu noktada insan hem çevresini şekillendiren hem de çevresinden etkilenen bir sosyal yapıya sahiptir.

Gözlem Yoluyla Öğrenme Süreçleri

Gözlemsel öğrenme, birey tarafından modellenen ve bireyin hafızasına kazınan bir davranışa tanık olmasıyla başlar. Bu şekilde öğrenilen davranışların yanı sıra birey, sözlü düşüncelerin kalıplarını ve davranışı modelleyen kişinin ifade ettiği ve yorumladığı duyguları da sürece dahil eder. Sosyal öğrenme kuramıyla birlikte gözlem dediğimiz öğrenme etkinliğinin “taklit” e indirgenemeyeceği ortaya çıkmıştır. Bandura’ya göre gözlem yoluyla öğrenme süreci şu şekildedir: Dikkat etme, hatırd tutma (saklama), davranışı meydana getirme (üretim) süreci, güdülenme (motivasyon) süreci (Burton and Meezan, 2004, s. 43; Gündüz, 2019, s.86). Dikkat ilk aşamayı oluşturur. Dikkat çocukların yeniden üretmek istedikleri ya da başkalarının yeniden

üretmelerini istedikleri davranışı gerçek anlamda görmeleri anlamına gelir. İkinci aşama görülenlerin içselleştirilmesi ve muhafaza edilmesidir. Bu aşama çocuğun yeniden üretilecek davranış ya da eylemleri zihinsel olarak prova ettiği bilişsel süreçleri içerir. Üçüncü aşama, dikkat ve saklama süreçlerinden elde edilen bilgileri eyleme dönüştürerek davranışın yeniden üretilmesi aşamasıdır. Son aşama, çocukların gözlemledikleri davranışı canlandırmaları veya taklit etmeleri için motive olmalarıdır. Bandura'ya göre bahsi geçen motivasyon doğrudan pekiştirme, dolaylı pekiştirme ve kendini pekiştirme olmak üzere üç farklı pekiştirme yolu ile gerçekleşir (Horsburgh and Ippolito, 2018, s.2).

Gözlem yoluyla öğrenme sürecinin basamaklarına göre, kişinin çevresinde olup biten birçok olayın ve durumun içerisinden bazılarını özellikle seçmesinin ardında bir dizi neden bulunmaktadır. Gözlem sürecinin ilk basamağı olan “dikkat etme” ye baktığımızda kişisel anlamda ihtiyaçların, psikolojik ve fizyolojik olarak hazır bulunuşluk durumunun, modelin özelliklerine olan ilginin önemli birer belirleyen olduğunu görmekteyiz. Ayrıca dikkat edilen şeyle birlikte bir sosyal çevre de seçilerek inşa edilmeye başlanır. Yaşamış olduğumuz bu anı bir “deneyim” haline getirmek içinse “hatırlama” önemli bir faktördür. Gözlemlenen davranışın bilişsel olarak sembolleştirme süreci de daha sonrasında davranışın nasıl meydana getirileceğini etkilemektedir. Bu noktada oluşturulan zihinsel resimler, sözel semboller, imgeler, gözlenen bilginin hatırlanmasını kolaylaştırmaktadır. Bir davranışın meydana getirilmesinde ise hatırlanan davranışların hayata geçirilmesi söz konusudur. Bu süreçte birey gözlemlendiği davranışı kendi bilişsel, fiziksel özelliklerinin kapasitesine göre tekrar yorumlayarak çeşitli ihtiyaçları doğrultusunda şekillendirmektedir. Elbette tekrarlanan davranışlar ve onların sonucunda alınan dönütler de davranışın şekillenmesinde etkili olmaktadır. Bu noktada olumlu dönütler davranışın yapılma sıklığını arttırırken olumsuz dönütler ise davranışın sönümlenmesine neden olur (Gündüz, 2019, s.86-87).

Güdülenme sürecinde canlı model, sözel öğretim modeli ve sembolik model olmak üzere üç temel gözlemsel öğrenme modeli bulunmaktadır. Canlı modelde davranış doğrudan gözlemlenmekte, sözel öğretim modelinde davranışın nasıl yapılacağı açıklanmaktadır. Sembolik modelde ise davranış, çeşitli kitle iletişim araçları ve kitap, dergi gibi basılı kaynaklar aracılığıyla

kurgusal olarak sergilenmektedir. Kitle iletişim araçlarının yaygınlaştığı günümüzde özellikle sembolik modelin çeşitli davranışların aktarılması için sıkça kullanıldığı görülmektedir (Vasi, 2019, s.26).

Öğrenmeyi Sağlayan Dolaylı Yaşantılar

Sosyal öğrenme kuramına göre bireyin davranışı başkalarının geçirdiği dolaylı yaşantılardan etkilenmektedir. Öğrenmeyi etkileyen ve modelden edinilen dolaylı yaşantılar dolaylı pekiştirme, dolaylı ceza, dolaylı güdülenme, dolaylı duygu, model özellikleri şeklindedir. Dolaylı pekiştirmeye, modelin bir davranışının pekiştirilmesi o davranışın başkaları tarafından daha çabuk ve sık sık yapılmasını sağlar. Örneğin; ödevlerini zamanında ve özenli bir şekilde yapan bir öğrencinin öğretmeni tarafından takdir edilmesi, diğer öğrencilerin de zamanla aynı davranışı sergilemesini sağlayabilir. Dolaylı ceza, pekiştirmenin tam tersi olarak, modelin bir davranışı sonucunda cezalandırıldığına gözlemlenmesi sonucunda başkalarının da o davranışı yapmaktan kaçınmasıdır. Örneğin; okulda arkasına fiziksel şiddet uygulayan birinin cezalandırılması, başkalarının da bu davranışı sergilemelerini önleyebilmektedir. Gözlemlenen bir davranış sonucunda modelin değer verilen bir ürüne ulaşması dolaylı güdülenmeyi gerçekleştirir. Burada önemli olan nokta kişinin değer verdiği şeye ulaşmak için bir istek duyması ve davranışı yapabileceğine inanmasıdır. Örneğin; resim yapmayı seven birinin, bir resim yarışmasını kazanan modeli gözlemlemesi ve onu başarısına olan tanıklığı kişiyi bu konudaki yeteneğini geliştirmek için güdüleyebilir. Kişiler birçok duyguyu da gözlem yoluyla kazanabilmektedir. Korkulması ya da istenmesi gereken şeylerin sözlü olarak ifade edilme biçimleri pek çok duygunun aktarılmasını sağlamaktadır. Dolaylı yaşantılar aracılığıyla çeşitli semboller ve deneyimler aracılığıyla duygular da öğrenilebilmektedir. Özellikle korkunun bu şekilde aktarıldığı düşünülmektedir. Dolaylı yaşantılar aracılığıyla öğrenmede modelin özellikleri de önemli bir belirleyen olarak karşımıza çıkmaktadır. Kişiler bazen kendilerine benzeyen bazense kendilerinden daha üst statüye yerleştirdikleri modelleri gözlemlemeyi tercih ederler. Bu tercihler sonucunda, model alınan davranışın taklit edilmesinde yaşanan başarı ve başarısızlık durumu davranışın yapılmasına ya da ondan vazgeçilmesine neden olmaktadır (Bandura, 1971, s. 24-25; Roberts, 2010; Gündüz, 2019, s. 84-85).

Çocuklarda Sosyal Öğrenme ve Sosyal Hizmet

Gelişim sürecindeki çocukların dört tip bilgi edinme biçiminin olduğu görülür. Bunlardan ilki, çocuğun önceki başarı ve başarısızlıklarından elde ettiği sonuçlar doğrultusunda öğrendikleridir. İkincisi benzer görev ve durumlara sahip olan başkalarının deneyimlerinden hareketle öğrenilenlerdir. Üçüncü bilgi kaynağı sözel yolla işleyen ikna sürecidir. Burada özellikle çocukların bir şeyi başarabileceklerine ya da bir şeylerden kaçınmaları gerektiğine dair sözel olarak bir güdülenme süreci yaşanmaktadır. Dördüncüsü ise kişilerin uyarılmışlık, anksiyete, fiziksel acı gibi fizyolojik ve duyuşsal durumları da öğrenme sürecini etkilemektedir (Miller, 2008, s.262). Bu noktada öğrenme sürecinin bireysel, sosyal ve fizyolojik birçok belirleyeni olduğunu ve bu noktada yaşanan bir problemin çözülebilmesi için bütün bu süreçlerin ilişkiselliğinin göz önünde bulundurulması gerektiğini söyleyebiliriz.

Sosyal öğrenme kuramı kişinin bilgi elde etme sürecinde fizyolojik, sosyal ve bireysel durumunu göz önünde bulundurarak, insan davranışlarının çoğunluğunun model alma yöntemiyle oluştuğunu belirtir. Bu görüşe göre kişilik, başkalarının davranışını taklit etme ve gözlem yoluyla öğrenilmiş davranışlar örüntüsüdür. Çocuklar anne babalarının yanı sıra, televizyondan, yaşlılarından, öğretmenlerinden ve kardeşlerinden de öğrenir. Model almada kişi doğrudan başkasının davranışını taklit etmez, bu davranışın gözlenmesi, zihinde depolanması, ihtiyaç halinde hatırlanması gerekir. Bu öğrenme süreci bazen olumsuz etkenleri de beraberinde getirebilir. Örneğin model olarak seçilen kişilerin başlarından geçen olumsuz olaylar, kişinin dolaylı yaşantı yoluyla sürekli korku duymasına neden olabilir. Bu bilgiler doğrultusunda sosyal hizmet uzmanları çocuklarla gerçekleştirdikleri çalışmalarda onların rol modellerini öğrenmelidir. Bu bilgi hem çocuğu tanımak ve anlamak adına hem de çocukla çalışmak için yol gösterici olabilir. Rol modeli öğrenildikten sonra çocuğa yönelik “içerisinde bulunduğu bu sorunla rol model aldığı kişi karşılaştı ne yapardı?” şeklindeki sorular çocuğu sorunun çözümü konusunda düşünmeye iter ve onu cesaretlendirebilir. Bununla birlikte sosyal hizmet uzmanları bazı durumlarda çocuklar için kendilerinin rol model olması gerektiğinin bilincinde olmalıdır. Bu makalenin yazarlarından biri devlet koruması altındaki çocukların kaldığı bir yurttaki gerçekleştirdiği bir

uygulamada çocuklarla kurum personelinin farklı saatlerde yemek yediğini fark etmiştir. Çocuklarla daha fazla zaman geçirmek isteyen yazar, öğlen yemeğini çocuklarla birlikte yemeyi tercih etmiştir. Yazarın ilk gözlemi çocukların pilav dahil olmak üzere kaşık ya da çatala yenilebilecek birçok yemeği elleriyle yediği yönündedir. Birkaç hafta boyunca çocuklarla yemek yemeğe devam eden yazar, çocukların çatal/kaşık kullanımında önemli bir artış olduğunu gözlemlemiştir.

Yukarıda verilen örnekte olduğu gibi rol modellerin çocuklar üzerinde oldukça büyük etkileri söz konusudur. Burada önemli olan rol modelin özellikleridir. Bandura (1969) bir rol modeli diğer kişilerden ayıran güç, prestij, yeterlilik, uzmanlık, sosyo-ekonomik durum gibi özelliklerin önemli değişkenler olduğunu ve bu özelliklerin çocuklar ve yetişkinler üzerinde büyük etkisi olduğunu vurgular. Bunun yanında modelin cinsiyeti, yaşı, sosyal statüsü, etnik özellikleri, başarı ve başarısızlıkları da başkalarını etkilemeleri bakımından önemli etmenlerdir.

Bandura (1969) özellikle cinsiyet rolü davranışlarında model almanın önemli bir yere sahip olduğunu belirtir. Cinsiyet rolü, cinsiyetle ilgili toplumsal beklentileri yansıtır. Bunu “toplumsal cinsiyet” kavramıyla da açıklayabiliriz. Buna göre çocukların çeşitli davranış kalıplarını benimsemelerinin ardında anne babalarının ve çeşitli iletişim araçlarının cinsiyet rolüne ilişkin belirlediği modellerin çok büyük etkisi vardır. Ata erkil toplumlarda kız çocuklarının sürekli aile kurma, yemek yapma, bebek yetiştirme üzerine oyunlar sergilerken, erkek çocuklarının arabalarla, silahlarla oynatılması bu bağlamda bir örnektir. Kız ve erkek çocuklarının davranışlarına bakıldığında genellikle kız çocuklarının anneyi, erkek çocuklarının ise babayı rol model olarak aldığı görülmektedir. Ancak unutmamak gerekir ki, çocuk cinsel kimliğini geliştirirken en başta anne babasını ya da onu yetiştiren kişileri örnek olarak seçse de zamanla kendi değerlerini, inançlarını oluşturacaktır ve buna uygun geliştirdiği beklentileri doğrultusunda da kendi düşünce sürecini biçimlendirecektir. Bununla birlikte sosyal öğrenme süreci sonrasında içselleştirilen toplumsal cinsiyet rolleriyle ilgili olarak sosyal hizmet uzmanları sosyal öğrenme kuramının yanında bilişsel davranışçı kuramın yöntem ve tekniklerinden de yararlanabilir.

Aile içinde şiddete maruz kalan çocuklara bakıldığında şiddetin bir öğrenme ortamı olan ailede bilişsel esnekliğe ket vuran bir davranış kalıbının, bir gerekçe sunma ya da yaratma diyebileceğimiz “hatalı bir rasyonelleştirmenin” olağan bir davranış ya da bir kültür formu biçimine büründürülerek yeni nesle aktarıldığı görülmektedir. Buradan da anlaşılacağı gibi, şiddetin mantıklı, haklı gerekçeleri varmış gibi sunulması, şiddetin yaygınlaşması problemini de beraberinde getirmektedir. Bu rasyonelleştirme biçimi istenmeyen bir davranış olan şiddetin nesilden nesle aktarılmasına neden olmakla birlikte bir yandan da bilişsel gelişim de bu süreçten olumsuz bir şekilde etkilenmektedir. Çocukların ilk öğrenme süreçlerini şiddet gibi bir problemle yaşamaları sosyal çevreyi algılama, dilsel, duygusal olarak iletişim kurma etkinliklerinin tümünü sekteye uğratmaktadır (Doğrucan ve Yıldırım, 2020, s.127-128). Aile içi şiddette olduğu gibi saldırganlık davranışı da üç ana kaynaktan beslenir. Bunlardan ilki aile üyeleri tarafından modellenen ve pekiştirilen saldırganlıktır. Ailevi saldırganlık belirleyicileri üzerine yapılan araştırmalar, sorunlara agresif çözümler arayan ebeveynlerin, başkalarıyla uğraşırken benzer saldırgan taktikler kullanma eğiliminde olan çocukları olduğunu göstermektedir. İnsanların içinde yaşadığı ve tekrar tekrar temas kurdukları alt kültür, ikinci bir önemli saldırganlık kaynağı sağlar. Üçüncü saldırgan davranış kaynağı, kitle iletişim araçları tarafından sağlanan bol miktarda sembolik modellemedir. Televizyonun ortaya çıkışı, büyüyen bir çocuk için mevcut olan model yelpazesini büyük ölçüde genişletti. Günümüzde hem çocuklar hem de yetişkinler, evlerinin konforunda televizyonda yayınlanan modellemeden şiddet davranışının tüm yelpazesini öğrenmek için sınırsız fırsata sahiptir (Bandura, 1978, s. 14-15). Şiddet, saldırganlık gibi olumsuz davranışların önüne geçilmesi için toplumsal cinsiyet olgusundaki gibi sosyal hizmetin birey, grup ve toplum bazında müdahalelerine gereksinim vardır. Bu kötü davranışların çocuklar tarafından tecrübe edilmemesi, bu davranışlara çocukların alışmaması adına müdahale planları yapılması zorunludur. Şiddetin, saldırganlığın olduğu mecralardan, görsellerden çocukların uzak tutulması, çocuğun özellikle sosyal ağları içerisinde bu örüntüye maruz kalmaması için sosyal hizmet uzmanlarının koruyucu önleyici çalışmalar yapması gerekmektedir.

Sosyal öğrenme kuramı dilin, ahlakın gelişmesi gibi konuların incelenmesinde de göz önünde bulundurulmuş bir kuramdır. Kalıtım ve çevrenin ne kadar etkili olduğunu incelemeye çalışırken de sosyal öğrenme kuramının ilkeleri göz önünde bulundurulur. Dilin öğrenilme sürecine baktığımızda da ebeveynin model alındığını görülür. Ebeveynin çocuğun dilsel ifadelerini pekiştirmesi ve düzeltmesiyle süreç işlemektedir. Böylece çocuk nerede ne zaman ve ne şekilde dili kullanacağını da öğrenmiş olur (Aral ve Doğan Keskin, 2016, s. 111). Dilsel ifade kullanma biçimlerinin bilişsel süreç üzerindeki etkileri de önemli bir inceleme konusudur. Şiddet içeren ya da cinsiyetçi ifadeler bu anlamda dilsel olarak normalleştirilerek çocukluk çağından itibaren kullanılabilir. Bu nedenle bir kişinin nasıl bir çevrede yaşadığını anlamak için kullandığı dilsel ifadeleri ve yüklediği anlamları da göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

Kişinin çevresiyle sürekli olarak kurduğu ilişkiyle birlikte değerlendirilmesi aslında çocukların fiziksel, sosyal ve duygusal gelişimlerinin bir bütün olduğunu da göstermektedir. Sosyal hizmetin geneli bakış açısında olduğu gibi sosyal öğrenme kuramı bu bütünselliği önemsemektedir. Bu nedenle de bir çocuğun bir gelişim alanındaki sıkıntısının diğer gelişim alanlarındaki etkisine mutlaka bakılmaktadır. Bu kuram çerçevesinde bir çocuğun fiziksel, bilişsel ve sosyal gelişimi birlikte değerlendirilmelidir. Bunlarla birlikte kişinin kendi davranışlarından sorumlu olması söz konusudur. “Sorumluluk” tek başına yaptıklarının bilincinde olmayı değil, sosyal ilişkiler hakkında düşünmeyi de beraberinde getirmektedir (Aral ve Doğan Keskin, 2016, s. 111). Bu açıdan çocuğun toplumsal yapıya uyum sağlaması, gerektiği yerlerde bu uyumu ve iş birliğini sonlandırması, duygularını, problemlerini ifade edebilmesi ve onlara ilişkin çözüm yolları araması da sosyal öğrenme kuramı çerçevesinde değerlendirilebilir.

Olup bitenler üzerine düşünme etkinliğiyle birlikte sosyal öğrenme kuramı, çocuğun öğrenme sürecini bir sosyalizasyon süreci olarak değerlendirmemizi de sağlamaktadır. Bu noktada da aile, arkadaş ve okul çevresi, çalışma deneyimi, kitle iletişim araçları, göç deneyimleri gibi unsurların sosyalizasyon sürecini etkilediği unutulmamalıdır. Örneğin; söz konusu olan suçta sürüklenmiş çocuklar olduğunda, ailede suç işleyen kişilerin olmasının ve bu sürecin normalleştirilmesinin, pekiştirilmesinin çocuğun gelişimindeki etkisi görülür (Karataş vd., s. 139).

Bandura sosyal öğrenme kuramının önemli bir bileşeni olan gözlem yoluyla öğrenme aracılığıyla sosyalizasyon sürecinin yanı sıra sorunlu davranışlar için bir terapi yönteminin geliştirilebildiğinin altını çizer. Kendi verdiği örneklerden birinde Bandura, köpeklerden korkan anaokulu öğrencilerine, bir çocuğun köpeklere yavaş yavaş yaklaşarak sevdiği görüntüler izlettirildikten sonra bir aylık terapiyle birlikte öğrencilerin yavaş yavaş köpeklere yaklaşmaya başladıklarını belirtmiştir (Miller, 2008, s. 251). Bu da göstermektedir ki sosyal öğrenme kuramı arzu edilen davranışın geliştirilmesi için yeni bir bakış açısı sunmaktadır. Sosyal hizmet uygulamalarında da bu bakış açısı kullanılabilir.

Sosyal hizmette problemlerin ortaya konulması ve etkin müdahale yöntemlerinin geliştirilebilmesi için bireyi çevresi içinde değerlendirmek oldukça önemlidir ve bu bağlamda işlevsel olan bir diğer kuram ekolojik sistem kuramıdır. Bireylerin çevrelerindeki sistemlerle ilişkilerindeki kesişim noktalarına yapmış olduğu vurguyla birlikte insan davranışlarını ve öğrenmelerini anlamamızı sağlayan ekolojik sistem kuramı; tıpkı sosyal öğrenme kuramında olduğu gibi davranışların oluşum süreçlerine ilişkin açıklamalar getirmekte ve getirdiği açıklamalar davranışın çevreyle kurulan ilişki çerçevesinde geliştiğine dayanmaktadır (Bronfenbrenner, 1979, s.21). Bu yönüyle ekolojik sistem kuramının sosyal öğrenme kuramında yer alan “sosyal” kavramını açıkladığı da söylenebilir. Ekolojik sistem kuramına daha detaylı bir bakışla bireyin çevresiyle olan etkileşimini mikrosistem, mezosistem, ekzosistem, makrosistem ve kronosistem olarak adlandırılan farklı boyutlarda ele alındığı görülmektedir. Bu boyutlardan “makrosistem” içinde yaşanan kültürel, toplumsal değerlere dikkat çeker. Bu değerler aynı zamanda mikro, mezzo ve ekzosistemlerin oluşumlarını anlamak açısından da önemlidir (Bronfenbrenner, 1979, s.26), çünkü bunları belirleyen inançların, kültürel mirasın ve aynı zamanda ekonomik, siyasal ve hukuki alt yapının ne olduğunu bilmek, problemlerin oluşum ve çözüm süreçlerinde çok boyutlu düşünebilmeyi de sağlamaktadır. Dolayısıyla ekolojik sistem kuramı insan davranış ve öğrenme süreçlerini açıklamada mikrodan makroya çeşitlenen farklı boyutların etkilerinin göz önünde bulundurulduğu bir kuramdır. Sosyal öğrenme kuramıyla birlikte değerlendirildiğinde özellikle sosyal öğrenmede çok dikkat çekilmeyen makro düzeydeki kültürün ve kurumların etkisinin burada ele alınması önemlidir. Bu noktadan hareketle problemleri çok boyutlu

bir şekilde değerlendirebilmek için sosyal öğrenme kuramıyla birlikte ekolojik sistem kuramından da yararlanılması gerektiğini göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Bandura (1969) tarafından rol model olarak belirlenen kişinin davranışı ile onu rol model olarak belirleyen bir kişinin davranışı arasında benzerliğin meydana gelmesi şeklinde tanımlanan sosyal öğrenme teorisi, günümüzde farklı alanlarda kullanılan bir kuramdır. Sosyal öğrenme kuramına göre öğrenme, sosyal bir ortamda gözlem yoluyla gerçekleşir. Bireylerin hayatında sosyal öğrenme kuramının ana teması olan gözlem yoluyla öğrenmenin en fazla gerçekleştiği dönemlerden biri çocukluk dönemidir. Çocuklar olaylara, olgulara, davranışlara çok daha hızlı bir biçimde dikkatini verebilmekte, yaşanılanları, söylenenleri daha fazla hatırlayabilmekte, ilgisini çeken tutum, davranış, hareketleri çok daha kolay üretebilmekte ve çok daha kolay motive olabilmektedirler. Sosyal hizmet uzmanları daha çok çocukların içerisinde yaşadıkları ortamın şiddet ve suç gibi çocuğun gelişimi açısından uygun olmadığı durumlarda devreye girmektedirler. Çocuklar açısından uygunsuz olan bu ortam ve olguların sosyal öğrenme süreçleri sonrasında çocuk tarafından tekrar üretebileceği unutulmamalıdır. Bu noktadan hareketle çocukların yaşadığı ya da yaşanması muhtemel sorunların tespit edilmesi, tespit edilen sorunlara yönelik çözüm önerilerinin geliştirilmesi ve uygulanması, daha sonra sonuçların takip edilmesi süreçlerinde sosyal hizmet uzmanları sosyal öğrenme kuramından yararlanmanın yollarını aramalıdır. Bu bağlamda çocukların rol modellerinin öğrenilerek hem çocuğun daha yakından tanınması hem de çocuktan yaşadığı sorunu rol model olarak belirlediği kişinin yaşadığını düşünmesi istenerek çocuğun sorunla baş etmesinde ona motivasyon sağlayabilir. Bazı durumlarda ise sosyal hizmet uzmanlarının kendileri çocuklar için rol model olma çabası içerisinde olmalıdır.

“Çevresinde içinde birey” yaklaşımını benimseyen sosyal hizmet mesleği açısından sosyal öğrenme kuramı sosyal hizmet uzmanlarına daha detaylı bir değerlendirme yapma fırsatı sunmaktadır. Her ne kadar çevresi içinde birey yaklaşımı sosyal hizmet uzmanlarına müracaatçılarla çalışmada önemli bir

perspektif kazandırsa da sosyal öğrenme kuramı birey-çevre ilişkisinin birey üzerindeki etkilerini daha detaylı bir biçimde açıkladığından dolayı oldukça işlevseldir. Bununla birlikte sosyal öğrenme kuramının çocukluk dönemindeki öğrenmeye yaptığı vurgu çocuklarla çalışmada sosyal hizmet mesleği açısından önemlidir. Çocuğun yaşadığı öğrenme sorunları, arkadaşlarıyla ve çevresiyle uyum problemleri ve kendisini ifade etme problemleri gibi problemler sosyal öğrenme kuramı perspektifinden hareketle ele alındığında bireyin hem sosyal çevresi hem de bilişsel özellikleri bir arada değerlendirilmektedir. Böylece hem çocuğun biricikliği hem de çevresinden olan etkilenimleri göz önünde bulundurulmuş olur.

Sonuç olarak çocuklarda sosyal öğrenme kuramının pratikteki karşılığı olarak, çocukların yaşadıkları problemlerin ve bunlara ilişkin çözüm önerilerinin ortaya konulmasında, çocuğun çevresiyle bir arada değerlendirilmesi ve bunu yaparken de çocuğun bilişsel ve duyuşsal kapasitesinin yanında sosyal ve kültürel ortamının etkilerinin de göz önünde bulundurulması gerektiği söylenebilir. Bu noktadan hareketle sosyal öğrenme kuramı diğer kuramlarla birlikte sosyal hizmet uzmanlarının bilgi repertuarlarında mutlaka bulunması gereken bir kuramdır.

KAYNAKÇA

- Aral, N., Doğan Keskin, A. (2016). Çocuk Gelişimi. Aral, N. (Ed.), *Bilişsel Gelişim ve Dil Gelişimi* (ss.96-126). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını.
- Bahn, D. (2001). Social Learning Theory: Its Application In The Context of Nurse Education. *Nurse Education Today*, 21(2), 110-117.
- Bandura, A. (1969). Social-Learning Theory of Identificatory Processes. *Handbook of Socialization Theory and Research*, 213- 262.
- Bandura, A. (1971). *Social-Learning Theory*. Manufactured in the United States of America.
- Bandura, A. (1978). Social Learning Theory of Aggression. *Journal of Communication*, 28(3), 12-29. doi:10.1111/j.1460-2466.1978.tb01621.x
- Bayrakçı, M. (2007). Sosyal Öğrenme Kuramı ve Eğitimde Uygulanması, *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt:0, Sayı: 14, 198-210.
- Bronfenbrenner, U. (1979). *The Ecology of Human Development*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Burton, D. L., ve Meezan, W. (2004). Revisiting Recent Research on Social Learning Theory as an Etiological Proposition for Sexually Abusive Male Adolescents. *Journal of Evidence-Based Social Work*, 1(1), 41-80.
- Coşkun Özüaydın, B. (2017). John Dewey ve Paideia Perennis, *Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1. 30-40.
- Çocuk Hakları Sözleşmesi, 20 Kasım 1989 tarih ve 44/25 sayılı karar.
- Demirbaş, M. (2005). *Fen Bilgisi Öğretiminde Sosyal Öğrenme Teorisinin Öğrenme Ürünlerine Etkisini İnceleme* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Doğrucan A., Yıldırım Z. (2020). Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Üzerine Bir İnceleme, *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2, 22-138.
- Ergün M., Özsüer, S. (2006). Vygotsky'nin Yeniden Değerlendirilmesi, *Afyon Karahisar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:8, Sayı:2, 269-292.
- Guttek, G. L. (2006). *Eğitime Felsefi ve İdeolojik Yaklaşımlar* (N. Kale, Çev.) Ankara: Ütopya Yayınları.
- Gündüz, M. (2019). Öğrenme ve Öğretme Teknikleri. Göktaş, Y. (Ed.), *Öğrenme Kuramları* (ss.71-92), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.

Gürel, R. (2014). Sosyal Pekiştireçlerin ve Model Davranışlarının, Çocukların Ahlaki Yargularının Şekillenmesindeki Etkisi (Bandura Örneği), *Değerler Eğitimi Dergisi*, Cilt: 12, No: 28, 101-119.

Horsburgh, J., ve Ippolito, K. (2018). A Skill To Be Worked At: Using Social Learning Theory to Explore The Process of Learning From Role Models in Clinical Settings. *BMC Medical Education*, 18(1), 1-8.

Karataş, K., Erükçü Akbaş, G., Gülhan Orhan, M. (2020). Ankara’ da Çocuk Suçluluğu: Emniyet Çocuk Şubeye Gelen Olgular Üzerinden Bir Değerlendirme, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 24, Sayı: 1, 137-156.

Miller, P.H. (2008). *Gelişim Psikolojisi Kuramları*. (Z. Gültekin, Çev.) Ankara: İmge Kitabevi.

Roberts, D. (2010). Vicarious Learning: A Review of the Literature. *Nurse Education in Practice*, 10(1), 13-16.

Selcik, O., ve Güzel, B. (2016). Sosyal Hizmet Mesleğinin Çalışma Alanı ve Sosyal Hizmet Uygulamasının Türkiye Ölçeğinde Değerlendirilmesi, *Journal of International Social Research*, 9(46), 461-469.

Sinoğlu Günden, T., Erdoğan, S. (2017). Çocuk Gelişiminde Alan Çalışmaları. Erdoğan, S. (Ed.), *Çocuk Gelişimi Kuramları* (ss.74-98), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını.

Smith, M. A. (2020). Social Learning and Addiction. *Behavioural Brain Research*. doi:10.1016/j.bbr.2020.112954

Vasi, D. (2019). *Aile İçi Şiddetin Sosyal Öğrenme Kuramı Perspektifinden Değerlendirilmesi: Kahramanmaraş Kadın Konukevi Örneği* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Yıldırım Aykurt, A. Y. (2020). 21. Yüzyıl’da Sosyal Sorunlar ve Dezavantajlı Gruplar. *Journal of Awareness*, 5(3), 427-448.

Yıldırım, Y. (2016). Eğitim Sosyolojisi Perspektifi ile Piaget ve Vygotsky’nin Bilişsel Gelişim Kuramları Üzerine Sosyolojik Bir Analiz Denemesi, *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt:5, Sayı:2, 617-628.

COVID-19 PANDEMİSİNDE ÖZEL GEREK SINİMLİ ÇOCUKLAR VE ANNELERİNİN DENEYİMLERİ: NİTEL BİR ARAŞTIRMA

Yunus Emre KUNDAKCI¹
İsa GÜL²
Aysun YEŞİLTAŞ³
Rabia KUNDAKCI⁴

Öz

Özel gereksinimli çocuklar, akranlarına göre birçok yönden dezavantajlı bireylerdir. Çalışmamızda özel gereksinimli bireylerin annelerinin gözünden pandeminin oluşturduğu etkilerin ve ailelerin beklentilerinin nitel araştırma yöntemi ile ortaya koyulması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda 259 öğrencinin eğitim aldığı bir Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi'ne devam eden öğrencilerden 13'ünün anneleri ile yarı-yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılarak bireysel görüşmeler yapılmıştır. Elde edilen veriler betimsel analiz yoluyla analiz edilmiştir. Pandemi öncesi dönemde aileler bu merkezlerde anlaşıldıklarını ve sosyalleştiklerini düşünmektedir. Ailelerin bu merkezlere gelmedikleri saatlerde de çocukları için egzersiz yapmak, oyun oynamak, parka gitmek, yürüyüş yapmak, okula gitmek, fizik tedaviye gitmek, ödev yapmak gibi temel görev ve sorumluluklara sahip oldukları görülmüştür. Pandemi sürecinde okulların kapalı olduğu 3 aylık dönemde katılımcıların pandemi, ruhsal ve fiziksel durum ve okul kategorileri altında değerlendirme yaptıkları görülmüştür. Kontrollü sosyal hayata geçildiği dönemde, ailelerin çoğunluğunun koruyucu sağlık önlemlerini alarak bu merkezlere çocuklarını getirdikleri görülmüştür. Çocukların sağlık ve eğitim gibi iki temel ihtiyacının karşılanması, ailelerin ise özellikle sosyal yönden desteklenmesi için bu merkezlerin varlığı önemlidir.

Anahtar kelimeler: *Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi, Özel gereksinimli çocukların anneleri, Sosyal dezavantaj, Pandemi*

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Afyonkarahisar Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Fizyoterapi ve Rehabilitasyon Bölümü, E-posta: y.emre.kndkc@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2006-9940

² Dr. Öğr. Üyesi, Afyonkarahisar Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, E-posta: isagul233@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9419-4816

³ Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, E-posta: pelineren78@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-2023-1485

⁴ Fizyoterapist, Afyonkarahisar Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi, E-posta: fzt.rabiademir26@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3740-3359

KUNDAKÇI, Y., GÜL, İ., YEŞİLTAŞ, A., KUNDAKÇI, R. (2022). Covid-19 Pandemisinde Özel Gereksinimli Çocuklar ve Annelerinin Deneyimleri: Nitel Bir Araştırma, 22(54), 63-86. DOI: 10.21560/spcd.vi.890240. DOI:10.21560/spcd.vi.787575

EXPERIENCES BY CHILDREN WITH SPECIAL NEEDS AND THEIR MOTHERS DURING COVID-19 PANDEMIC: A QUALITATIVE STUDY

Abstract

Children with special needs are disadvantaged individuals in many aspects compared to their peers. In our study, it was aimed to reveal the effects of the pandemic and the expectations of families from the perspectives of the mothers of individuals with special needs through qualitative research. In this direction, individual interviews were conducted with the mothers of 13 of the students attending a Special Education and Rehabilitation Center, where 259 students were educated, using semi-structured interview technique. The obtained data were analyzed through descriptive analysis. In the pre-pandemic period, families think that they are understood and socialized in these centers. It has been observed that families have basic duties and responsibilities for their children, such as exercising, playing, going to the park, walking, going to school, going to physical therapy, doing homework, even when they do not come to these centers. During the 3-month period when schools were closed during the pandemic process, it was observed that the participants evaluated under the pandemic, mental and physical condition and school categories. In the period after the controlled social life, it was observed that most of the families took preventive health measures and brought their children to these centers. These centers is important to meet the two basic needs of children, such as health and education, and to support families, especially socially.

Key Words: *Special education and rehabilitation centers, The mothers of the children with special needs, Social disadvantage, Outbreak*

GİRİŞ

COVID-19 pandemisinin ne zaman biteceğini ve toplumun normal fonksiyonlarına ne şekilde geri döneceğini tam olarak tahmin etmek zordur. Normalleşme süreci başladığında COVID-19 salgınının davranış kalıpları üzerindeki kalıcı etkilerinin ne olacağını bilinmemektedir (Lee, 2020, s. 421). Pandemiyle birlikte yetkililer tarafından alınan önlemlerin (maske, mesafe vb.) toplum tarafından uygulanarak yerine getirilmesi, kontrollü sosyal hayatın başlamasına ve yeni normal denilen bir düzene geçişe olanak sağlamıştır. Her geçen gün yeni normal düzene daha da adapte olursa da, sağlık, eğitim ve ekonomi gibi temel ihtiyaçlar nedeniyle artan kaygılar, sağlıklı bireylerde dahil mental sağlık üzerinde olumsuz etkilerini göstermektedir. Yoğun pandemi koşullarında okulların kapatılması kuşkusuz devletlerin salgını kontrol altına almak için uyguladıkları en gerekli tedbirlerdendir. Temel amaç, çocuklarda daha az semptom gösterdiği belirtilen bu virüsün, çocuklar tarafından hastalık süreci daha ağır geçen riskli gruplara (diyabet, hipertansiyon, kardiyopulmoner yetersizliği olanlar) taşınmasının engellenmesi ile temaslı hastaları kontrol altında tutabilmektedir. Bu sebeple online eğitime geçen çocuklar, eğitim faaliyetlerine yeni dijital dünya şartlarında devam edebilmektedir. Diğer taraftan alınan tedbirler sadece yaşlılar ve komorbiditesi (eşlik eden hastalık) olan bireyleri korumaya yönelik olduğu için, pandemide savunmasız nüfusu oluşturan özel gereksinimli çocuklar tartışmaların odağı olmamıştır (Houtrow vd., 2020, s. 1-10).

Özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinde eğitim alan nörogelişimsel yetersizliği sahip çocuk ve adolesanların, sağlıklı akranlarına göre ekstra bakıma ihtiyaç duydukları bilinmektedir. Aslında özel eğitime ihtiyaç duyan özel gereksinimli çocukların da savunmasız olduğu, izolasyon kurallarına tabi tutulmaları gerektiği gibi riskli grup içerisinde değerlendirilmesi doğru olacaktır (Birleşmiş Milletler, 2020; Lee, 2020, s. 421). Bununla birlikte özel gereksinimli çocuklar, COVID-19'un olumsuz sonuçlarını ve bunun sonucunda virüs bulaşmasını azaltmak için kullanılan sınırlama ve azaltma stratejilerini ele almak için değerlendirme ve müdahalenin odak noktası olmalıdır (Collins vd., 2020, s. 357-365).

Türkiye'de 2019 yılında 415.785 kursiyerin özel eğitim merkezlerinde kayıtlı olduğu belirtilmiştir (MEB, 2019). Özel eğitim ve rehabilitasyon

merkezlerinin 2020 yılı Mart ayından Haziran ayına kadar üç ay süre ile kapalı olduğu dönemde, özel gereksinimli çocukları olan aileler çocuklarının zihinsel ve fiziksel motor gelişimlerini desteklemek için bazı arayışlarda bulunmuştur. Uzaktan telefon, çevrim içi eğitim ve telerehabilitasyon gibi uygulamalar ile yapılacak destekler bu çocuklarda zor olabilmektedir. Dolayısıyla çocukların rehabilitasyon sürecine aktif olarak katılmak için gerekli motivasyon ve hazırlık süreçlerinde ebeveynler kendilerini başarısız hissedebilir ve ek stresle karşılaşabilirler (Asbury vd., 2020, s. 1-9; Longo vd., 2020, s. 361-364). Ebeveynlerin karşılaştıkları zorlukları değerlendirmek, evtemelli rehabilitasyon ve eğitimler sırasında araştırmacılara ve uygulayıcılara yol gösterecektir. Son araştırmalar, ev odaklı programların serebral palsili çocukların motor fonksiyonlarını iyileştirmede etkili olduğunu göstermektedir (Novak vd., 2020, s. 1-21). Öte yandan otizm spektrum bozukluğu olan çocuklarda günlük rutinler kayboldukça davranış bozuklukları görülebilmektedir (Lee, 2020, s. 421).

Çoğu krizde olduğu gibi, COVID-19'un çocuklarda birçok koşulda zararlı etkiler oluşturacağı düşünüldüğünden, çocuklar üzerinde oluşabilecek koşulların hızlı bir şekilde değerlendirilmesi ve gerekli önlemlerin alınması şarttır (Collins vd., 2020, s. 357-365). COVID-19 pandemisi ile başa çıkmada özel çocuklara yönelik öneriler, bu çocukların ebeveynleri ve/veya bakıcıları için pandeminin neden olduğu sorunlarla başa çıkabilmeleri ve kişi-çevre uyumunu optimize etmeleri için yardımcı olabilir (Narzisi, 2020, s. 207). Bireylerin sağlığı için gerekli olan önlemlerin, ebeveyn üzerindeki stresin artmasının ve çocukların davranış sorunlarının alevlenmesinin önüne geçmek için dikkatle ele alınması gerekir. Ayrıca COVID-19 pandemisinin çocukların ve bakım verenlerin günlük rutinlerinin ve refahını nasıl etkilediğinin değerlendirilmesine ihtiyaç vardır (Lee, 2020, s. 421).

COVID-19 pandemi sürecini; pandemi öncesi normal hayat, pandemi sırasında sınırlandırılmış izole hayat ve pandemi sırasında kontrollü sosyal hayat olmak üzere üç başlık altında toplandığında, özel gereksinimli çocuklara sahip ailelerin bu üç dönemdeki beklentileri, endişeleri ve çocukların genel sağlık düzeylerinin bu koşullarda nasıl etkilendiğini görmek mümkün olacaktır. COVID-19 pandemisinin ve buna bağlı olarak alınan tedbirler sonrasında pandemi öncesi dönemle kıyaslandığında, çocuklar gerekli rehabilitasyon

desteği alamamıştır. Bu çalışma ile özel gereksinimli bireylerin ailelerinin gözünden, pandeminin oluşturduğu etkilerin ve ailelerin beklentilerinin ortaya konması amaçlanmaktadır.

Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi öğrencilerinin ve ailelerinin pandemi sürecine uyumları ve yaşadıkları sorunlara ilişkin görüşlerini değerlendirmek amacıyla aşağıdaki araştırma sorularına cevap aranmıştır:

1. Pandemi öncesi özel eğitime ihtiyaç duyan bir çocuğun özel eğitim kurumu dışında yaptıkları nelerdir?
2. Pandemi öncesi özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinin rehabilitasyon öğrencilerinin ve ailelerinin hayatındaki yeri nedir?
3. Okulların kapalı olduğu 3 aylık dönemde çocuğun bakımı ve rehabilitasyonu ile ilgili yaşanan sıkıntılar, alınan destekler nelerdir?
4. Okulların kapalı olduğu dönemde çocuğun bu sürece uyumu nasıldır?
5. Kontrollü sosyal hayata geçilmesi ile önceki dönemlerden farklı olarak hayatınızdaki değişiklikler nelerdir?
6. Pandemi sürecinde özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerine bakış açınız nasıldı?

YÖNTEM

Araştırma Deseni

Araştırmada durum çalışması yaklaşımı kullanılacaktır. Durum çalışması, araştırmacının gerçek yaşam, güncel bir durum ya da belli zaman içerisindeki durumlar hakkında derinlemesine bilgi toplanılan, bir durumun betimlendiği nitel bir yaklaşımdır (Creswell, 2016). Diğer bir ifadeyle durum çalışması, insanları ve olayları anlamanın amaçlandığı; tanımlayıcı ya da açıklayıcı sorular kullanıldığında başvurulan en iyi yöntemdir (Yin, 2004). Bu doğrultuda araştırma Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi'nde eğitim alan öğrenci ve ailelerinin pandemi sürecine ilişkin görüşlerini değerlendirmek amacıyla yapılmış nitel araştırma türlerinden bir durum çalışmasıdır. Araştırma verilerinin toplanmasında yarı-yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmış ve elde edilen veriler betimsel analiz yoluyla analiz edilmiştir.

Araştırmanın Çalışma Grubu

Bu çalışmaya Afyonkarahisar ilindeki bir Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi'nde 2020-2021 eğitim öğretim yılında kayıtlı olan öğrencilerin

anneleri katılmıştır. Bu kurum, il merkezi ile merkeze yakın köy ve kasabalardan gelen zihinsel, bedensel ve öğrenme güçlüğü olan toplam 259 öğrenciye hizmet vermektedir. Bu nedenle çalışma farklı ekonomik düzeyde öğrencilerin bu merkezde eğitim alması, kurumun çalışma için izin vermesi ve pandemi koşulları nedeniyle bu Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi'nde gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların belirlenmesinde amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme ve kolay ulaşılabilir örnekleme yöntemlerinden yararlanılmıştır. Araştırma amacına uygun olarak en az 5 yaşında özel eğitim gören çocuğa sahip olma ölçüt olarak belirlenmiştir. 01 Ocak 2020 yılı itibari ile çocuğun evde veya hastanede en az bir gün yatmasını gerektirecek şekilde cerrahi öyküsü bulunan çocuklara sahip aileler, ikiden fazla engelli çocuğa sahip aileler, özel gereksinimli çocuğu ile birlikte 3'den fazla çocuğa sahip aileler çalışmada dışlama kriteri olarak belirlenmiştir. Ayrıca çalışma için gönüllü olan bireyler araştırmaya dahil edilmiştir. Çalışma grubuna ilişkin bilgiler Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcılara İlişkin Demografik Bilgiler

Katılımcının						Öğrencinin		
Kod ismi*	Yaşı	Eğitim düzeyi	Mesleği	Gelir durumu	Medeni durumu	Sağlık sorunu	Yaşı	Özel Eğitim Merkezine gelme süresi
Özlem	36	İlkokul	Ev hanımı	2500 TL altı	Evli	Özgül öğrenme güçlüğü	11	4 yıl
Gülşen	34	İlkokul	Ev hanımı	2500 TL altı	Evli	Nöromotor gelişim geriliği	8	5 yıl
Ayşe	31	Ortaokul	Ev hanımı	2500 TL altı	Evli	Serebral palsi	10	7 yıl
Fatma	35	Ortaokul	Ev hanımı	2500 TL altı	Evli	Özgül öğrenme güçlüğü	10	2 yıl
Aslı	37	İlkokul	Ev hanımı	2500-4000 TL arası	Evli	Nöromotor gelişim geriliği	11	9 yıl
Emine	35	Ön lisans	Ev hanımı	2500 TL altı	Evli	Serebral palsi	12	10 yıl
Elif	39	Lise	Ev hanımı	2500 TL altı	Evli	Charcot-Marie-Tooth	11	5 yıl
Semüre	31	Ortaokul	Ev hanımı	2500-4000 TL arası	Evli	Serebral palsi	11	10 yıl
Hilal	34	İlkokul	Ev hanımı	2500 TL altı	Evli	Serebral palsi	9	5 yıl 6 ay
Sevinç	39	İlkokul	Ev hanımı	2500 TL altı	Evli	Down sendromu	10	4 yıl
Refika	34	İlkokul	Ev hanımı	2500 TL altı	Evli	Nöromotor gelişim geriliği	8	6 yıl
Selma	34	İlkokul	Ev hanımı	2500-4000 TL arası	Evli	Cri Du Chat sendromu	13	10 yıl
Yeşim	30	Ortaokul	Ev hanımı	2500 TL altı	Evli	Serebral palsi	9	7 yıl

*Katılımcıların gerçek isimleri araştırmacılar tarafından farklı isimler kullanılarak kodlanmıştır.

Veri Toplama Süreci

Araştırmanın amacı doğrultusunda öncelikle literatür taraması yapılmış, ortaya çıkan soru havuzundan ön görüşme formu hazırlanmıştır. Daha sonra araştırmacıların ve alandaki eğitimcilerin görüşleri alınmıştır. Türnüklü (2000)'ye göre görüşme türlerinden biri olan yarı yapılandırılmış görüşmelerde, araştırmacı görüşme öncesi sormayı planladığı sorularla bir görüşme formu hazırlamaktadır. Ancak görüşme sırasında soruların sırası değişebilmekte ve akışa istinaden yeni sorular sorulabilmektedir. Kısacası bu görüşmelerde hem belirli bir standart oluşturulmakta hem de esneklik

sağlanabilmektedir. Bu bağlamda çalışmada iki pilot uygulama sonrası araştırmacılar bir araya gelerek bazı açık uçlu ve sonda sorular ekleyerek yarı yapılandırılmış görüşme formunu tamamlamışlardır. Görüşme formunda 7 açık uçlu ve 5 sonda soru yer almıştır. Veri toplama süreci öncesi İl Millî Eğitim Müdürlüğü'nden araştırmacının yapılabirliği ile ilgili gerekli resmi izinler alınmıştır. Ayrıca Afyonkarahisar Sağlık Bilimleri Üniversitesi Klinik Araştırmalar Etik Kurulu'ndan (2020/286) da gerekli izinler alınmıştır.

Katılımcılardan randevu alınarak görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşme öncesi katılımcılara araştırmacıların kimliği, çalışmanın amacı ve konusu açıklanmış; bilgilerin gizliliği ve güvenliği gibi etik davranışlar hakkında gerekli açıklamalar yapılmıştır. Yapılan görüşmeler ses kaydına alınmış, sonrasında ise bilgisayar ortamında yazıya dökülmüştür. Her bir katılımcı ile yapılan görüşme süresi yaklaşık olarak 20-30 dakika sürmüştür. Toplamda 317 dakikalık 13 görüşme ve 87 sayfalık görüşme dökümü elde edilmiştir.

Araştırmada görüşmenin ses kayıtları araştırmacılarından biri tarafından yazılmış ve diğer araştırmacılarından biri ile iki kez yazılı kayıtlar tekrar gözden geçirilmiştir. Dolayısıyla araştırmacı katılımcıların verdiği bilgileri katılımcının ifade ettiği şekli ile belirtmiştir. Ayrıca nitel araştırmaların veri toplama ve kayıt altına alma süreçlerinin dinamik bir süreç olması nedeniyle, araştırmacılar her iki süreci de birlikte yapmıştır.

Veri Analizi

Nitel veri analizi, nitel verilerden bütüncül, anlamlı ve sembolik bir yapı oluşturma sürecidir. Bu süreç araştırma sorusunun geliştirilmesi, veri toplama ve veri toplandıktan sonraki süreç olarak 3 aşamadan oluşmaktadır (Yurdakul, 2016). Bu çalışmada da araştırma sorusunun geliştirilmesinin ardından veriler toplanmıştır. Veri analizinde MS Excel programı kullanılmıştır. Elde edilen verilerin betimsel analizi yapılmıştır. Betimsel analiz, verilerin önceden belirlenen temalara göre özetlendiği ve yorumlandığı yöntemdir. Bu tür analizde amaç, elde edilen bulguları düzenleyip yorumlayarak okuyucuya sunmaktır. Bu nedenle elde edilen veriler, önce sistematik ve açık bir biçimde betimlenmektedir. Betimsel analiz dört aşamadan oluşmaktadır; (1) betimsel analiz için bir çerçeve oluşturma, (2) tematik çerçeveye göre verilerin işlenmesi, (3) bulguların tanımlanması ve (4) bulguların yorumlanması (Yıldırım ve Şimşek, 2013, s. 256-259). Buna göre araştırma sorularından

ve araştırmanın kavramsal çerçevesinden yola çıkılarak veri analizi için bir çerçeve oluşturulmuştur. Bu çerçeve doğrultusunda elde edilen veriler okunup düzenlenmiştir. Daha sonra düzenlenen veriler tanımlanmış ve doğrudan alıntılar belirlenmiştir. Bu aşamada verilerin kolay anlaşılır olmasına dikkat edilmiştir. Son olarak bulgular araştırmanın amacı göz önünde bulundurularak açıklanmış ve rapor edilmiştir.

BULGULAR

Bu bölümde COVID-19 salgını sürecinde özel eğitim merkezinde eğitim gören öğrencilerin ve ailelerinin pandemi öncesi süreç, okulların kapalı olduğu süreç ve kontrollü sosyal hayat sürecine yönelik görüşleri ve yaşadıkları sıkıntılara ilişkin bulgular gruplandırılmış ve bu gruplar altında ifadelere yer verilmiştir. Araştırmacı tarafından yapılan görüşmelerde, katılımcıların pandemi sürecinde yaşadıkları zorluklardan dolayı endişeli, çaresiz ve üzgün oldukları görülmüştür. Ayrıca bazı katılımcıların görüşme esnasında ağlaması üzerine görüşmelere ara verilmiştir. Katılımcı hazır olduğunda ve onay verdiğinde görüşmeye devam edilmiştir.

Pandemi Öncesine İlişkin Görüşler

Katılımcıların pandemi öncesine ilişkin durumlarını anlayabilmek adına “Covid-19 pandemi öncesi çocuğunuzun rehabilitasyonu için özel eğitim kurumuna getirmek dışında neler yapıyordunuz?” sorusu görüşme formunda yer almıştır. Buna göre egzersiz yapmak, oyun oynamak, parka gitmek, yürüyüş yapmak, okula gitmek, fizik tedaviye gitmek, ödev yapmak, bahçeye çıkmak, hayvanlarla ilgilenmek, çarşıda gezmek, aile ziyareti yapmak ifadeleri en çok vurgulanan kodlar olarak sıralanmıştır. Buna göre pandemi öncesi dönemde ailelerin ev dışı aktivitelere daha fazla zaman ayırdıkları, sosyalleşme faaliyetlerinde buldukları ifade edilebilir. Varış ve Hekim'e (2017: 30) göre özel gereksinimli bireyler gelişimlerini diğer bireyler gibi benzer süreç ve doğrultuda sürdürmektedir. Dolayısıyla pandemi öncesine ilişkin kodlar göz önünde bulundurulduğunda bu süreçte özel gereksinimli bireylerin gelişimlerinin doğal bir süreçte ilerlediği söylenilebilir. Bu konu ile ilgili bazı doğrudan alıntılara yer verilecek olursa; bir katılımcı “...okula gidiyordu. Özel eğitim sınıfına gidiyordu ve buraya geliyordu işte. Onun haricinde de hiç de evde durmuyorduk yani. Sürekli gezmelerdeydik evet. Pazar, çarşı, alışveriş merkezleri, kaplıcalar.. Böyle bi gezinti içerisindeydik.” (Aslı) şeklinde açıklama

yapmıştır. Bir diğer katılımcı “Parka götürüyordum. Orada hareketleri yaptırıyordum, top oynattırıyordum. Kaslarımızda zayıflık olduğu için fizik tedavi için gerekli adım attırma, koşma, zıplama elimden geldiği kadar zıplama yaptırıyordum. Bahçemiz vardı, indiriyordum iyi kötü bahçede oynatıyorduk...” (Emine) şeklinde ifade de bulunmuştur. Bahçede vakit geçirdiklerini ifade eden bir katılımcı ise “Onunla beraber oyunlar oynuyorduk, hikaye okuyorduk, o okuyordu ben dinliyordum işte, anlattırıyordum. Ondan sonra aynısı işte ben okuyordum onun sevdiği masalları, hikayeleri. Uyurken veya sabah istiyordu. Beraber resim yapıyorduk, kesiyorduk. Bizim bahçemiz baya büyüktür. İkimiz beraber top oynardık. İşte beraber tavuklara bakıyoruz. O su getirir yemi götürürüm. Küçük bahçemiz var. Beraber maydanozları toplarız o şekilde devam ediyorduk...” (Özlem) şeklinde görüşünü ifade etmiştir. Ödev yapmak ile ilgili görüşlerden biri ise “...Dışarıda parka gidiyordu. Oyun oynuyordu, yürüyüş yapıyorduk. Bayağı güzel etkinlikleri vardı. Hocalarımızın verdiği ödevleri evden tabi ki de yapıyorduk. Ders tekrarı yapıyorduk, fizik olsun, bireysel olsun ödevlerini yapıyorduk hocalarımızın, öğretmenlerimizin verdiklerini.” (Selma) şeklindedir. Bir diğer katılımcı “Her zamanki rutin görevlerimiz, okula gidiyordu. Okuldan sonra derslerimiz yapılyordu. Hastaneye kontrollerimize rahatlıkla gidip gelebiliyorduk.” (Fatma) şeklinde düşüncesini açıklamaktadır.

Pandemi öncesi dönemde özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerine ilişkin görüşler değerlendirildiğinde ise sırasıyla sevmek, öğretmen, çocuk, önemli, eğitim, yer, fayda, farklı, güzel, normal, rahat, fizik, çok şey, eksiklik kapatan, bizi anlayan, değişiklik, düzen, iyi ki, sosyalleşme, sıkıntı yaşamamak, açılmak, büyük, verim, zorunluluk ifadelerine yer verilmiştir. Atıcı’ya (2014) göre özel gereksinimli çocukların eğitimi yeterli biçimde alabilmeleri çok önemlidir. Bu bağlamda öğretmen, eğitim, fayda gibi kelimelerin kodlar arasında yer alması olağandır. Yine sosyalleşme, eksiklik kapatan, bizi anlayan gibi kelimelerin kodlarda yer alması özel gereksinimli çocuğa sahip ailelerin destek ihtiyaçlarının karşılanması açısından değerlidir. Bu durumu destekler nitelikte Ersoy ve Çelik’in (2009: 108) çalışmasında özel gereksinimli çocuğa sahip annelerin her dönemde sosyal desteğe gereksinim duydukları ifade edilmiştir. Bu çalışmada bir katılımcı “Genel olarak başta öğretmenlerinden çok memnun, çok severek gidiyor asla böyle kendinde eksikliği olduğu bilincinde gitmedi. Hep beni seviyorlar şeyiyle hani severek gitti. Bütün hareketlerini severek

yaptırdılar. Onun için de önemi çok büyük. Hani mecburi bir şey yoktu hesapta onun için nasıl diyim. Hayatını mutlu şekilde geçirdiler. Yani zaruri şekilde gitmedi... Yani yeri onun için de çok büyük. Orda öğretmenleri değil de sanki Filiz Hoca'nın mesela teyze şeklinde, yani bizden biriydi onun için. O yüzden onun için de önemi çok büyük. Hala da Filiz, Filiz der, bizim için hoca yok bizde.” (Emine) şeklindeki ifadesiyle kurumun önemine değinmiştir. Bir diğer katılımcı “Valla çok güzel etmişler ilk önce bunu söyleyeyim. Benim açımdan ben gibi anneler açısından en güzel yer, bizi anlayan en iyi yer burası olduğunu ben düşünüyorum. Kendi fikrim ama biz gibi annelere en güzel buralar oluyor. İlkokula gidiyordu çocuğum ama o kurumla bu kurumu karşılaştırdığımda dağ kadar fark var. Bu kurum daha çok ilgileniyor bizle. Daha çok yani ihtiyaçlarımızı karşılıyor. Ben öyle düşünüyorum. Öğretmenler olsun, buradaki öğrenciler bile yani bizim gibi annelerin çocuklarına aynı olduğu için mi bilmem artık aynı seviyedeyiz. Aynı şeyi konuşuyoruz. Aynı şeyi söylüyoruz. Benim için yani özel eğitim rehabilitasyon merkezi en yüksekte ilkokula göre.” (Sevinç) demiştir. Kurumun ilgisine ilişkin ise bir katılımcı “Bizim için çok özel bir yeri var. Yani birebir derslerini alıyordu burada çocuğum. Diğer okulda mesela bir öğretmen 30 tane öğrenciye ders verirken burada bir öğretmen tek bir çocukla ilgileniyordu ve ben çok memnundum öğretmenlerinden. Benim çocuğum için falan çok katkıları oldu. Yani ilerlemesi çok oldu. Baya bir yol kaydettim yani. Bayağı bir çocuğum için faydası çok oldu bizim için özel eğitimin.” (Yeşim) şeklinde düşüncesini ifade etmiştir. Bir diğer katılımcı ise “Covid öncesi aslında bizim hayat dışarıdan tepkiler aslında böyle çocuklara aaa bunlar nasıl yürüyor kızlar denildiği zaman ben de otomatikman ağlamaya başlıyordum hocam gerçekten. Sanki zannediyorsunuz ki sadece sizin çocuğunuz hasta, hiç kimseyi bilmediğiniz için. Yani dünya onların üzerine kurulu, çünkü biz anneler için. Sonra rehabilitasyon merkezine başlayınca dedim ki, ya benden daha kötülerini var. Bizden daha kötülerini var. Çok şükür demeye başladık... Yani kötü olanlar da var benim çocuğum da çok iyiymiş, ya neleri var ya burası rehabilitasyon merkezi bana falan çok şey kattı hocam. Ya ufku mu genişletti diyebilirim. Gerçekten psikolojim alt üsttü benim bir nevi düzeldim ben rehabilitasyona başlayınca şükrettim.” (Hilal) diyerek kurumun kendisi için de önemine değinmiştir. Ayrıca bir başka katılımcı “...böyle bir yer değerli. Çünkü sen etiklediğin dışarıda etiklediğimiz çocukları burada o şekilde hissettirmiyorlar

çocuklara. Özel, sevgiyle, ilgiyle davranıyor öğretmenleri. Ben bunu gerçekten takdir ediyorum. Veya benim yakın çevrem olsun, dışardaki olsun. O çocukları etiketlerken buradaki öğretmenler veya çevremdeki öğretmenler sarılıp sevgisini ifade edebiliyorlar. Ben de bu çocuğun mutlu olduğunu görüyorum. Bi şey değişik gelmiyor öğretmenlere karşı, ben de saygılıyım...” (Özlem) karşılıklı sevgi ve saygıya değinmiştir.

Okulların Kapalı Olduğu Sürece İlişkin Görüşler

Pandemi sürecinde okulların kapalı olduğu 3 aylık dönemde çocuğun bakımı, rehabilitasyonu ile ilgili yaşanan sıkıntılar, alınan destekler ve sürece uyuma ilişkin görüşlere yönelik sorular katılımcılara yöneltilmiştir. Buna göre cevaplar incelendiğinde katılımcıların pandemi, ruhsal ve fiziksel durum ve okul kategorileri altında değerlendirme yaptıkları görülmüştür. Pandemiye yönelik ev, covid, pandemi, sürekli, dışarı, kapanma, etkilenmek, gelip gitmek, köy, korona, temizlik, yıkamak, maske; ruhsal ve fiziksel duruma yönelik zor, korku, sıkıntı, beslenme, destek, ilgi, egzersiz, oyun, destek, yürümek; okul kategorisinde ise çocuk, ders, öğretmen, arkadaş, ödev ifadeleri en sık karşılaşılan kodlar olarak ortaya çıkmıştır. Yıldırım’a (2020) göre salgın ve benzeri felaketler insanları hem sağlık hem de sosyal ve psikolojik açıdan etkilemektedir. Kaygı, panik, belirsizlik ve risk; bireysel, toplumsal ve evrensel anlamda bir korku kültürü oluşturmaktadır. Bu bağlamda zor, sıkıntı, korku ifadelerinin kodlar arasında yer alması beklenen bir durumdur. Yine eğitime yönelik kodların yer alması bu süreçte çocukların eğitim faaliyetlerinin devam ettiğinin göstergesidir. Esposito ve Principi (2020: 1267) pandemi sürecinde çocuklarda el hijyeni, maske kullanımı ve güvenli mesafenin önemine değinmiştir. Dolayısıyla pandemi sürecinin bireylerin hayatında yaptığı değişiklikler göz önünde bulundurulduğunda kodlar arasında maske, temizlik, korona gibi ifadelerin yer alması doğal bir durumdur. Pandemi kategorisinde bazı katılımcıların görüşlerine değinilecek olursa; “*Eve kapandık. Eve kapanması daha bi kötü oldu. Zaten Eda mesela sorunlu bir çocuk olduğu için her şeyi daha abarttı.*” (Fatma) ifadesiyle eve kapandıkları şeklinde düşüncesini dile getirmiştir. Bir diğer katılımcı temizliğe daha çok dikkat ettiğini “*...temizlik baya bi temizlik hiç durmayasıya evi süpürüyoruz hemen çamaşır suyu, sirke günlük ev silmeye başladık. Her yeri sildim. Çamaşır suyuyla bardakları yıkamaya başladım. Tabaklarımız, çatallarımız günlük yıkamaya*

başladık. Yani öyle diyim, hiç durmadan temizlik üzerinde durduk.” (Gülşen) şeklinde dile getirmiştir. Yine pandemi ile ilgili bir katılımcı “Çocuklarım açısından bakarsan, benim açımdan dışarı çıktığımda *burda çocuklarımı başı boş bırakamıyorum. Ama orda olsa (köy) hani çocuklar dışarda oynarken sen evde iş yapabiliyorsun hani. Sen gözün arkada kalmıyor. Şöyle oturup biriyle bir şey edebiliyon. Sohbet edebiliyon ama burda öyne bi şey yok. Çocukları gözümün önünden ayıramıyorum.*” (Semüre) şeklinde görüşünü bildirmiştir. Bir diğer katılımcı sürece daha kolay uyum sağladıklarını “*Yani dediğim gibi biz köyde olduğumuz için hani çevremdekilere göre daha şanslıydık ama mecbur kalmadıkça alışverişi olsun, gezmeye özellikle gitmemeye çalıştık, evde kalmaya çalıştık. Oturmaya akrabalık şeylerine gitmedik.*” (Elif) ifadeleriyle belirtmiştir.

Ruhsal ve fiziksel kategoride bir katılımcı “*...2 haftalığına diye kapanmıştı. Hani dedik ya 2 hafta nedir gelir geçer şey yaparız, baktık 3 hafta oldu 4 hafta oldu, yürüyüşleri değişti, eve kapandılar zaten çocuklar hiçbir şey yapamadılar, baya zor oldu, çok zor oldu . Yürüme kaybı yaşadılar zaten en çok ben ona üzüldüm, beklemiyordum hocam gerçekten o kadar çok beklemiyordum. Demek ki olabiliyormuş. Bu 3 aylık süreçte baya bi zorlandık.*” (Hilal) ifadesiyle bu süreçte yaşadıkları zorluğa değinmiştir. Bir diğer katılımcı hastalık korkusunu “*Mesela bi öksürse hahhh bizde de virüs veya virüs olduk. Korona korkusu çok fazla oldu veya ne bileyim bi birisi telefon etse söyleymiş hahh işte bizde böyle oluyoz. Ben de öksürüyorum... Kendini hani hep hastalığın belirtilerini aradı. Doktora gitmeye, hani kontrollerini götürmeye kalksam. Belki orada da varsa, doktorda varsa. Hep psikolojikmen çöküntüye uğradık.*” (Fatma) şeklinde ifade etmiştir. Ayrıca sıkıntılı bir süreç yaşadıklarını bazı katılımcılar şu şekilde dile getirmiştir; “*Ya tabi çocukların sıkıldığı zaman da oldu, baya oldu, bazen de saldırları da oldu, devamlı mı kapanacağız, anneanneme gitmeyeceğiz mi, dedeme gitmeyeceğiz mi...*” (Özlem); “*Aile dışından birinden destek görmedim. Başka kimseden görmedim almadım. Arkadaşlarım Allah razı olsun hepsinden çok destek gördüm telefonla olsun hani onların söylediği olsa gene yetti.*” (Semüre). Beslenme düzenini değiştigine değinen katılımcılardan biri “*O zaman Mart ayı portakal günde yani ben çocuklara 5 tane portakal yedirdim kesin. C vitamini alacaksınız diye. Yani bi de soğan duydular mesela babaannesinden soğan duydular mesela. Soğan yemeye başladılar. Aslında yemezler. Tabi ki dikkat ettik*

beslenmemize de çok şükür zaten beslenmelerine de kendileri de öyle çok fazla abur cubur yemezler. Yerler tabi çocuk sonuçta 9 yaşında çocuk o kadar yerler ama önce yemektir bizim için. Önce beslenmek, sonra kısıtlı.” (Hilal) şeklinde görüş bildirmiştir.

Okul kategorisinde ise bir katılımcı “3 aylık dönemde biraz zorlandık ders konusu hocam. Fizikle ilgili şeyimiz kalmadığı için ders konusunda zorlandık. Çünkü yapmak istemedi ilk başlarda baya 20-25 gün bizle çok iyi yaptı. Hani o bir saatlik dersinde çok anlattık yaptık ama ondan sonraki süreç zorladı. Çünkü ders yapmak istemiyor EBA da çalışmak istemedi. Öğretmenimiz her şeyimizi getirmiş hikayeleri. Hiçbirini okumak istemedi o sürede. Hepsine bakardı, bakardı tekrar toplardı. Yapmak istemedi yani 3 aylık dönem biraz zorlu geçti ders konusunda yoksa hayatın normal hayat akışı kolaydı. Evimizin içinde ama şeyde çok zorladı bizi. Ders konusunda. Başka sürecinde değil ama.” (Refika) diyerek ders konusundaki zorluklara değinmiştir. Arkadaş ve öğretmenleri ile görüşmemenin verdiği sıkıntılara değinen katılımcıların görüşleri ise şu şekildedir; “..Sonrası işte ödev ders, oyun, ikiz olmaları herhalde çok sıkılmadılar açıkçası kızlar. Dışarıya da çıkamıyorlar. Kimseyle de görüşemiyorlar. Öyle zor ama tabi etkilendiler. Nede olsa arkadaşlarından ayrıldılar. Rehabilitasyondan ayrıldılar. Okula gidemediler, sokağa çıkmadılar.” (Hilal); “Yemek konusunda ondan sonra mesela derslerinde çok sıkıntı yaşadım. Fizik yapıyorduk. Hani burada yaptığı öğretmenlerin yaptırdığı gibi yaptıramadım ben hiçbir zaman. Hani fizik yapalım dediğimde yapıyordu ama birazcık yapıp geri kalan yapmıyordu. Öğretmenlerin söylediklerinin yarısını yapıyorsak yarısını hiç yapmıyorduk. Yani beni fazla dinlemedi yani takmadı... Bu süreçte yani okuldaki öğretmenleri ile konuştuk. Hani onlar beni yönlendirdi fizik konusunda dersler konusunda hani rehberlik öğretmenimiz aradı. Biz onunla da konuştuk, beni yönlendirdi.” (Yeşim). Bir katılımcı bu süreçte yaşadığı sıkıntıları “Valla çok zorluk yaşadım ben. Öğretmenlerin, hocaların ne kadar değerli olduğunu gerçekten o anda anladım. Öğretmenlik de çok zormuş. Bi annelikten daha bi zor görevmiş...Sürekli ödev, onun fizik dersleri, bireysel dersleri baya bi uğraştık. Çok hırçındı, sürekli ben okula gideceğim diye ağladığı olurdu sürekli. Dışarı çıkacak, arkadaşlarımı özledim. Ben okula gitcem. Sürekli öyleydi.” (Aslı) şeklinde ifade etmiştir.

Kontrollü Sosyal Hayata Geçildiği Döneme İlişkin Görüşler

Kontrollü sosyal hayata geçildiği dönemde yaşanan değişiklikler, uyum süreci ve özel eğitim ve rehabilitasyona ilişkin değerlendirmelere yönelik sorular katılımcılara yöneltilmiştir. Buna göre hastalık kategorisinde hasta/hastalık, pandemi, maske, korona/covid, temizlik, el yıkamak, mesafe; günlük yaşam kategorisinde ise değişmek, çıkmak, farklı/fark etmek, dikkat, rahatlamak, gezmek, konuşmak, korku, fizik/egzersiz, okul, unutmak, dikkat etmek, etkilenmek, ders, inanmamak, alışverişe çıkmamak en sık karşılaşılan kodlardır. Salgının etkisiyle diğer bireyler gibi özel gereksinimli çocuklar ve ailelerinin de hayatlarında değişiklikler yaşanmıştır. Okulların kapalı olduğu süreçte çocukların ve ailelerin sosyal hayatlarının kısıtlanması, hastalık bulaşma kaygısı, eğitim ihtiyaçlarının uzaktan eğitimle desteklenmesi gibi durumlar kontrollü sosyal hayata geçişte de yine değişikliklere neden olmuştur. Değişen bu süreçte gezmek, rahatlamak, alışverişe çıkmamak, çıkmak, değişmek gibi kelimeler kodlar arasında yer alırken; pandeminin etkisiyle sosyal hayatta kullanılan maske, temizlik, el yıkamak gibi kelimeler de yine bu dönemde kodlar arasında yer almıştır. Bu durum kontrollü sosyal hayata geçildiği süreçte pandemi öncesi dönemdeki rutin hayata dönülemediğini göstermektedir. Hastalık kategorisinde bir katılımcı *“Psikolojik olarak zaten çok etkilendim. Çocuklar da biz de bütün aile öyle etkilendi. Hastalık durumu olsun zaten pandemi dönemi, herkesi yıprattı. Bi de bizim böyle özel çocuklarımız olunca hani ben normal çocuk olsaydı belki bağırmayan insan olsaydı bu kadar bunalmamıştım. Ama bizim özel çocuklarımız olunca hani biz her şeyden etkileniyoruz. Her şeyi hani kafamıza takıyoruz.”* (Semüre) ifadesiyle psikolojik olarak yaşadığı sıkıntılara değinmiştir. Bazı katılımcılar ise maske ve temizlik kurallarına karşı artan dikkatlerini şu şekilde dile getirmişlerdir; *“Hayatımız bayağı şeyler değişti. Hani daha dikkat ediyoruz artık. Önce de dikkat ediyorduk. Daha çok dikkat ediyoruz artık, temizliğimize söyledikleri söyledikleri gibi maske mesafe hijyen daha çok arttı. Hani önceki şeyde de aynı devam ediyordu ama kovid olduğu için daha çok arttı.”* (Ayşe); *“Baya tedirgin olduk. Okuldan gelince hemen çocuğu soyduk kapıda, elini yüzünü yıkadık veyahut banyoya her gün guymaya çalıştık oradan geldiğimizde. Okuldan gelince direkt onu banyoya attım yıkadım.”* (Gülşen); *“...insan ister istemez endişe yaşıyor. Hani maskemizi mesafemizi koysak da insan içinde endişe ve şüphe oluyor. Acaba çocuğuma da*

geçer mi? Çocuğumu da gelir mi? Bi endişemiz oldu, korkularımız.” (Selma). “İlk önce temizlik bakımından değışti gerçekten her şeye dikkat eder oldum. Bir hapşırığım olduğunda yanımızda gerçekten çok korkmaya başladım. Acaba var mı diye tereddütte yani psikolojik medya biraz daha baskı uyguluyoruz kendimizi. O zaman daha rahattık. Sağlık bakımından kimseye bir şey demiyorduk. Yani hasta olanın yanına da oturuyorduk.” (Sevinç).

Günlük yaşam kategorisinde ise bir katılımcı kontrollü sosyal hayata geçiş sürecinde bir sıkıntı yaşamadığını şu şekilde ifade etmiştir; “Karşılaşmadık zaten benim çocuğum burdaki öğretmenler tanıdığı öğretmenler. Kaç senedir zaten onlarla ders yapıyorduk. Öyle olunca bir sıkıntı olmadı ama servislerimizle sıkıntı oldu. Gelirken eve giderken kalabalık olmaya başladı. Ama okulda hiçbir sıkıntı yaşamadık bu süreçte.” (Yeşim). Bir diğer katılımcı “bunu şu anda Eda kendi anlatmadığı için bilmiyoruz ama baya şey genelde işte gezmek istediği için şey etti sıkıldı. Abimiz var o çok sevdiği için onu gezsin istiyor. Babası hayır dedi kimse girmeyecek eve dediği için. Görüntülü her gün arıyorduk, kendi başına alıyordu telefonu yatak odasında bekliyordu onunla görüşmek için. Yani konuştuklarında aslında bi şey yok ama ne ediyon iyi misin onunla 10 kere sormuştur.” (Refika) diyerek bu süreçte kısıtlamalara devam ettiklerini belirtmiştir. Eski yaşam düzenlerine dönemediklerini ifade eden bir diğer katılımcı ise “Hayatımızda hiçbir şey aslında aynı gibi olmadı. Yani biraz daha tabi ki esneklikler oldu hayatımızdaki şeyler. Hani normal hayata geçilmesi açısından ama yani önceki gibi kesinlikle olmadı, sonuçta yani o hastalık hala devam ediyor. Onun bilincindeyiz. O yüzden yani gidip gelmelerimiz biraz daha artsa da o kadar da çok hani gezme konusunda herhangi bir alışveriş olsun, o tür yerlere gitmemeye çalıştık yine. Ama yani ne kadar da olsa biraz daha esneklik oldu yani bizde de.” (Elif) şeklinde görüş bildirmiştir. Hala hastalığın bilincinde olduklarını beyan eden bir diğer katılımcı çocuğunun da bu konudaki hassasiyetini şu sözlerle dile getirmiştir; “...önceden ölüm neydi hastalık neydi gerçekten bilmiyordu. Kovid 19’u izleye izleye göre göre şimdi ölümün ne olduğunu koronanın öldürdüğünü biliyor. Bunu çok rahat söylüyor. O tabloyu gördüğünde anne bak ölmüşler diyebiliyor yani. Ondan yana bir içlendi. Mesela bir şey olduğunda dışarı çıkarken bak dikkat et dedim mi, bak korona var dedim mi, hemen kendine geliyor. Söyledin mi inanıyor artık. Korona var bak dikkat et o da söylüyor zaten hocam korona öldürdü, anne öldü. Başka şimdi daha dikkat ediyoruz, temizliğimiz olsun yeme içmemiz olsun. Mesela bir şey

istemediğini canı olduğunda bak senin şey yemen lazım, büyümen lazım sağlıklı olman lazım deyince bunları anlayabiliyor artık biraz da koronanın yüzünden de oldu ama öğrendi.” (Sevinç). Bu süreçte hastalığa ilişkin korkusunu ise bir katılımcı “Ben hasta olmadan daha 2 gün öncesi telefonda görüştüm arkadaşım ile amannnn dedim, korona yalan dedim. Daha iki gün öncesi. Yani inanmıyordum gerçekten, hani bu kadar abartıyorlar diyordum. Böyle ben de grip oldum atlatım herkese geçirdim diyordum ama değilmiş. Maalesef değilmiş. Şimdi daha çok korkuyorum.” (Aslı) şeklinde ifade etmiştir. Günlük yaşamında bir değişiklik olmadığını bir katılımcı şu şekilde dile getirmiştir; “...aynı tempo Allah güç kuvvet versin böyle bütün engelli annelere, herkese. Zaten engelli annelere derken, diğer sağlıklı çocukların annesi de onlar da bir anne. Bi tık engelli biraz daha şey olduğu için herkesin bütün annelere Allah sağlık şifa versin, hiç kimsenin evladını başından eksik etmesin. Bende bir şey olmadı. Aynı tempo devam ediyorum. Yani sabah 8 akşam 12, böyle bir kapasitem var. Allahtan yatma var orda bari 8 saat ara var. Alper de demin söylediğim gibi ilaç da devam ediyoruz.” (Ayşe).

TARTIŞMA VE SONUÇ

COVID-19’un dezavantajlı bireylerdeki etkilerinin ortaya konması bakımından özel gereksinimli çocuklar ve ailelerini kapsayan araştırmaların yapılması oldukça önemlidir. Salgının çok hızlı ilerlemesi özel eğitim gereksinimi olan çocukların eğitim ve rehabilitasyonuna yönelik mevcut dezavantajları artırabilir ve eğitimsel eşitsizlikleri engelli çocuklar aleyhine daha da çok büyütebilir (Özer vd., 2020, s. 217-246). Engelli bireyler pandemi sonrasında gelen kısıtlayıcı önlemler nedeniyle eğitimlerini alma ve yeni normal düzene ayak uydurma noktasında birtakım güçlükler yaşamışlardır (Karahan vd., 2021, s. 79-105). Bu çalışmada özel eğitim ve rehabilitasyon ihtiyacına sahip ve akranlarına göre dezavantajlı olan özel gereksinimli çocukların mevcut pandemi koşullarından nasıl etkilendiği, bakım veren annelerine sorularak araştırılmıştır. Anketler, doğaları gereği toplanabilecek bilgileri kısıtlamaktadır ve anketin süresini aşırı hale getirerek bu zorlu zamanda aileler üzerindeki stresi artırabilir (Rose vd., 2020, s. 1-3). Bu nedenle hem daha az sayıda katılımcı içermesi hem de ebeveynlerin içinde buldukları durumları derinlemesine anlatabilmeleri için çalışmamızda nitel yöntem seçilmiştir.

Bu çalışmada katılımcıların özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerine ilişkin pandemi öncesi dönemdeki görüşlerine bakıldığında, hem çocukları hem de kendileri için bu merkezlerin olumlu etkilerine değindikleri görülmektedir. Aileler bu merkezlerde anlaşıldıklarını ve sosyalleştiklerini düşünmektedir. Çalışmamızla benzer katılımcıları içeren önceki nitel çalışmalarda da özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerine giden engelli çocuklar ve annelerinin COVID-19 öncesinde sosyal bir yaşantıya sahip oldukları ve bu ailelerin özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerine başvurarak sosyal yönden destek aldıkları vurgulanmıştır (Ercan vd., 2019, s. 597-628; Karahan vd., 2021, s. 79-105). Bunlara ilaveten çalışmamızda ailelerin özel eğitim ve rehabilitasyon merkezleri dışında kalan saatlerde de çocukları için egzersiz yapmak, oyun oynamak, parka gitmek, yürüyüş yapmak, okula gitmek, fizik tedaviye gitmek, ödev yapmak gibi temel görev ve sorumluluklara sahip oldukları görülmüştür. Benzer bir durum Türkiye’de özel gereksinimli çocukların COVID-19 pandemi dönemi fiziksel aktivite ihtiyaçlarının ebeveynlerin görüşleri doğrultusunda incelendiği nitel bir çalışmada da ortaya konmaktadır. Bu önceki çalışma, pandemi öncesi dönemde ailelerin çocuklarını düzenli spor ve fiziksel aktiviteye yönlendirme çabasında oldukları ve bu tür aktivitelerin çocukları üzerindeki olumlu etkilerine yönelik ailelerin farkındalık sahibi olduklarını belirtmiştir (Uzunçayır ve İlhan, 2020, s.181-217).

Bu çalışmada pandemi sürecinde okulların kapalı olduğu 3 aylık dönemde katılımcıların pandemi, ruhsal ve fiziksel durum ve okul kategorileri altında değerlendirme yaptıkları görülmüştür. Bu değerlendirmelerde aileler genellikle çocuklarının ve kendilerinin günlük rutinlerinin değişmesine bağlı ortaya çıkan eğitim ve sağlık endişelerine yer vermiştir. Özel gereksinimli çocukların eğitimleri ve ailelerin bu belirsiz süreçle baş etme yöntemlerine ait deneyimler; ebeveynlerin uzaktan eğitim sürecinde güçlüklerle karşılaştıklarını, danışmanlık ve eğitim başta olmak üzere birçok açıdan desteğe ihtiyaç duyduklarını göstermiştir (Erdem vd., 2021, s. 465-479; Karahan vd., 2021, s. 79-105; Yıldırım-Parlak vd., 2022, s, 25-54). COVID-19 ile birlikte başlayan kısıtlamalar, eğitimin nasıl devam edeceği konusunda belirsizlikleri de beraberinde getirmiştir. Pandemi ile birlikte özel eğitim merkezlerinin çocuklara ve ailelere sağladığı eğitim, sağlık ve sosyal yönden destekleyici hizmetler bir anda kısıtlanmıştır (Yıldırım-Parlak vd., 2022, s, 25-54). Öte

yandan nörogelişimsel yetersizliği olan bireylerin bu hastalığı nasıl geçireceği tam olarak bilinmese de aileler, enfeksiyon ve tıbbi komplikasyonlar için daha büyük riskten ve sağlık hizmetlerine erişimde beklenen zorluklardan ve özel gereksinimli bireylere yönelik olası damgalanma veya ayrımcılığın sağlığı olumsuz etkileyebileceğinden endişe duymaktadır (Majnemer vd., 2020, s. 487-490). Uzunçayır ve İlhan'ın (2020) çalışmasında ebeveynlerin karantina süresince kaygı yaşadıkları ve çocuklarının bu durumundan olumsuz etkilendiği belirtilerek psikolojik destek almanın gerekliliği vurgulanmıştır. Sağlıklı kardeşlerin de özel gereksinimli kardeşlerinin rutinlerinin bozulması nedeniyle endişeli oldukları belirtilmiştir (Redquest vd., 2021, s. 1-10). Nörogelişimsel bozukluğu olan bireylerin çoğu, COVID-19 pandemisinin bir sonucu olarak günlük rutinlerinin neden değiştiğini anlayacak bilişsel yeteneklere sahip olmayabilir ve bu da önemli sıkıntılara neden olabilir (Redquest vd., 2021, s. 1-10). İngiltere'de yapılan bir çalışmada özel eğitim ihtiyacı olan çocukların ebeveynlerinin çocuklardan daha fazla anksiyete ve stres yaşadığı gösterilmiştir. COVID-19 ailelerin büyük bir kısmının zihinsel sağlığını etkileyerek, sıklıkla anksiyete ve korkunun artmasına neden olmuştur (Asbury vd., 2020, s. 1-9). Bununla birlikte ebeveynler ve kardeşler, nörogelişimsel olarak yetersiz kardeşlerinin ailelerini ve arkadaşlarını görememesinden ve sosyal mesafeyi anlamasının zor olduğundan endişe duymaktadır (Redquest vd., 2021, s. 1-10; Rose vd., 2020, s. 1-3). Ailelerin ve çocukların olası bir yeniden kısıtlama koşullarına hazırlanması gerekmektedir. Böylece süreçle baş ederken stres, endişe ve korkularının azaltılması sağlanabilir. Bunlara ilaveten özel eğitim merkezlerinin de telefon, internet veya bir tele sağlık uygulaması ile olası bir kısıtlama sonrasındaki süreci yönetme noktasında personelini, aileleri ve öğrencilerini eğitmeleri önerilmektedir. Özel eğitim öğretmenleri, psikologlar, fizyoterapistler ve diğer personeller ise çocukların 3 aylık kapanma dönemi sonrasında yaşadığı problemleri göz önüne alarak olası bir kısıtlama sırasında ailelere çözüm önerileri geliştirecek bireysel müdahaleleri planlamaya hazır olmalıdır.

Ailelerin çocukları ile baş başa kaldığı ve uzman denetiminin olmadığı saatlerde zorlandıklarından ve psikolojik olarak desteğe ihtiyaç duyabileceklerinden Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı bu süreçte etkin bir katkı sağlayabilir (Kalaç vd., 2020, s. 166-175). Bunun yanında Milli

Eğitim Bakanlığı bünyesindeki Rehberlik Araştırma Merkezleri, başta Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ve Sağlık Bakanlığı olmak üzere ilgili kurum ve kuruluşlarla koordineli şekilde ailelere yönelik sosyal, eğitim ve sağlık koşullarını geliştirecek çözümler üretebilir. Nitekim aileler pandemi süresince özel eğitim öğretmenlerinin yanında fizyoterapist, beden eğitimi ve spor öğretmeni ve çocuk psikiyatristi gibi farklı mesleklerden uzman desteğine ihtiyaç duymaktadır (Yıldırım-Parlak vd., 2022, s. 25-54). Ayrıca ebeveynler, karantina sürecinde çocuklarının enerjilerini atmaları için uygun ortamı çok fazla sağlayamadıkları görüşündedir (Uzunçayır ve İlhan, 2020, s.181-217). Benzer katılımcılarla yapılan bir diğer çalışmada ise aileler tarafından, psikolojik ve sosyal desteklerin yanında, beslenme ve fizyoterapi desteğinin gerekliliğine de vurgu yapılmıştır (Karahan vd., 2021, s. 79-105). Bu konuda evde sağlıklı beslenme, ev içi egzersiz önerileri, çevre düzenlemeleri gibi konularda da diyetisyen, fizyoterapist ve ergoterapist desteği gerekmektedir.

Kontrollü sosyal hayata geçildiği dönemde, ailelerin çoğunluğunun koruyucu sağlık önlemlerini alarak, özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerine geldiği görülmüştür. Özellikle özel eğitime ihtiyaç duyan öğrencilerin aileleri çoğu zaman okulu bir kurtuluş olarak görmektedir (Kalaç vd., 2020, s. 166-175). Bu nedenle COVID-19 döneminde özel eğitim ihtiyacı olan çocuklara sahip ailelerin desteklenmesi gerekmektedir. Birleşik Krallık ülkelerinde yapılan bir anket çalışmasında özel eğitim ve rehabilitasyon ihtiyacı olan çocukların ebeveynleri için uzaktan bir profesyonel danışmanlık hizmeti kurmanın bazı aileler tarafından memnuniyetle karşılanacağı belirtilmiştir (Toseeb vd., 2020). Milli Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim Genel Müdürlüğü'nce hazırlanan "Özelim, Eğitimdeyim" uygulamasının her engel grubuna uygun olmadığı ve çocukların gelişimsel seviyesine göre olması gerektiğinden geliştirilebileceği belirtilmektedir (Uzunçayır ve İlhan, 2020, s.181-217). Sağlıkla ilgili karar vericilerin ve araştırmacıların bu bilgi ve hizmet sunumu eksikliklerini ele almaları zorunludur. Böylece özel gereksinimli çocuklar ve aileleri pandemi sırasında ihtiyaç duydukları bakım ve kaynak desteklerine erişebilirler. Ailelerin özel gereksinimli çocuklarının sağlığını optimize etmek için ihtiyaç duydukları bilgiler sağlanmalıdır (Majnemer vd., 2020, s. 487-490).

Aileleri dinlemek ve onlara bakım sürecinin temel bir parçası olduklarını hissettirmek gerekir. Aileler COVID-19 pandemisi döneminde rehabilitasyon

uzmanları ile işbirliği yaparak çocuklarına yönelik planlı müdahalelerde etkin rol alabilir. Bu sayede özel gereksinimli çocuklara yönelik uzmanların denetiminde ev ve aile odaklı terapi modelleri tasarlanabilir. Pandemi, rehabilitasyon koşullarında da değişik senaryolar için bir fırsat penceresi olarak görülmeli ve kanıta dayalı uygulamalar ile güçlendirilmelidir (Longo vd., 2020, s. 361-364). Özel eğitim ve rehabilitasyon ihtiyaçlarına yönelik uzaktan eğitim desteğinin engelli çocuklar tarafından erişilebilir olmasının yanında aileler tarafından da kolayca anlaşılacak düzeyde olması gerekmektedir. Aynı zamanda eğitim-öğretim materyalleri ve fizyoterapi müdahaleleri için gerekli ekipmanlar evden kolayca temin edilebilecek malzemeler ile tasarlanabilir özellikle olmalıdır. Her adımda ailelerin çocuklarının ihtiyaçlarına yönelik üstlendikleri yeni rollerle başa çıkabilmelerini sağlayabilecek destek eğitim programları hazırlanmalı ve olası karantina şartlarında verilecek tüm destekler yasal güvence altına alınmalıdır (Yıldırım-Parlak vd., 2022, s. 25-54). Ailelerin çocuklar için model davranışlar oluşturması adına ev içi egzersizleri yapmaya teşvik edilmelidir. Çocukların fiziksel aktivite ve egzersizlere katılımını artırmak için çocuğun yaşına ve sağlık koşullarına uygun egzersiz oyun kutuları tasarlanabilir. Aileler günün belirli zamanlarını çocukları için oyun zamanı olarak ayırabilir. Çocuklardaki sedanter yaşam davranışının önüne geçmek için ayrıca beslenme uzmanı desteği gerekebilir. Aynı zamanda tüm ihtiyaç duyulan konularda, alanında uzmanlar tarafından çeşitli video, kitap, broşür vs. içerikleri hazırlanarak ailelere ulaştırılabilir. Ailelerin karşı karşıya kaldıkları zorluklara bağlı olarak, psikolojik desteğe ihtiyaç duyanlara bu konuda hizmet verilebilir. Sonuç olarak pandemi benzeri bireylerin günlük yaşamlarını değiştiren olağandışı koşullarda özel gereksinimli çocukların ve ailelerin sorunları göz önünde bulundurulmalıdır. Çünkü bu hassas gruba yönelik eğitim veya tıbbi destek aksadığında fiziksel ve mental açıdan gerileme olması muhtemeldir.

KAYNAKÇA

Asbury, K., Fox, L., Deniz, E., Code, A., and Toseeb, U. (2020). How is COVID-19 Affecting the Mental Health of Children with Special Educational Needs and Disabilities and Their Families? *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 1-9.

Atıcı, R. (2014). Kaynaştırma Öğrencilerinin Okul Hayatında Yaşadığı Zorluklar. *Turkish Studies – International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9(5), 279-291.

Birleşmiş Milletler. (2020). COVID-19: Who is protecting the people with disabilities? – UN rights expert. Erişim tarihi, 07 Haziran 2020. Erişim Adresi, <https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=25725&LangID=E>.

Collins, E. M., Iroh Tam, P. Y., Trehan, I., Cartledge, P., Bose, A., Lanaspas, M., Kidd, P., and Bassat, Q. (2020). Strengthening Health Systems and Improving the Capacity of Pediatric Care Centers to Respond to Epidemics, Such as COVID-19 in Resource-Limited Settings. *Journal of Tropical Pediatrics*, 66(4), 357–365.

Creswell, J. W. (2016). *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*: Siyasal kitabevi.

Ercan, F. Z., Kirlioğlu, M., ve Kirlioğlu, H. İ. K. (2019). Engelli Çocuğa Sahip Ailelerin Bu Durumu Kabuleniş Süreçleri ve Bu Duruma Dair Görüşleri. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 19(44), 597-628.

Erdem, R., Ünay, R. ve Çakıroğlu, O. (2021). Covid-19 Sürecinde Özel Eğitimde Uzaktan Eğitime Yönelik Ebeveynlerin Görüşleri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, (52), 465-479.

Ersoy, Ö. ve Çelik, N. (2009) Özel Gereksinimli Çocuğa Sahip Annelerde Sosyal Desteğin Önemi. *Aile ve Toplum*, 5(17),104-110.

Espósito, S. ve Principi, N. (2020) To Mask or Not to Mask Children to Overcome COVID-19. *European Journal of Pediatrics*, 179,1267–1270.

Houtrow, A., Harris, D., Molinero, A., Levin-Decanini, T., and Robichaud, C. (2020). Children with disabilities in the United States and the COVID-19 pandemic. *Journal of Pediatric Rehabilitation Medicine (Preprint)*, 1-10.

Kalaç, M. Ö., Telli, G., Erönal, Y. (2020). *Covid-19 Mücadelesi Kapsamında Uzaktan Eğitim Sürecinde Engelli Öğrencilerin Durumu Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, 166-175. Manisa: MCBÜ Rektörlük Basımevi.

Karahan, S., Yıldırım Parlak, Ş., Demiröz, K., Kaya, M., ve Kayhan, N. (2021). Annelerin Koronavirüs (COVID-19) Sürecinde Özel Gereksinimli Çocuklarının Problem Davranışları ile Baş Etme Deneyimleri. *Journal of Qualitative Research in Education*, 25, 79-105.

Lee, J. (2020). Mental health effects of school closures during COVID-19. *The Lancet Child and Adolescent Health*, 4(6), 421.

Longo, E., de Campos, A. C., and Schiariti, V. (2020). COVID-19 Pandemic: Is This a Good Time for Implementation of Home Programs for Children's Rehabilitation in Low- and Middle-Income Countries? *Physical and Occupational Therapy In Pediatrics*, 40(4), 361-364.

Majnemer, A., Leblanc, A., Faust, L., Costello, C., Thomson, D., Goldowitz, D., and Miller, S. P. (2020). Knowledge Empowers: Responding to the Knowledge Needs of Youth with Disabilities and Families during the Pandemic. *Physical and Occupational Therapy In Pediatrics*, 40(5), 487-490.

MEB. (2019). Milli Eğitim İstatistikler 2019/2019 Örgün Eğitim. Erişim tarihi, 10.06.2020. Erişim adresi, http://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2019_09/30102730_meb_istatistikleri_organ_egitim_2018_2019.pdf.

Narzisi, A. (2020). Handle the Autism Spectrum Condition During Coronavirus (COVID-19) Stay At Home period: Ten Tips for Helping Parents and Caregivers of Young Children. *Brain Sciences*, 10(4), 207.

Novak, I., Morgan, C., Fahey, M., Finch-Edmondson, M., Galea, C., Hines, A., . . . Popat, H. (2020). State of the evidence traffic lights 2019: Systematic Review of Interventions for Preventing and Treating Children with Cerebral Palsy. *Current Neurology and Neuroscience Reports*, 20(2), 1-21.

Özer, M., Suna, H. E., Çelik, Z., ve Aşkar, P. (2020). Covid-19 Salgını Dolayısıyla Okulların Kapanmasının Eğitimde Eşitsizlikler Üzerine Etkisi. *İnsan ve Toplum*, 10(4), 217-246.

Redquest, B. K., Tint, A., Ries, H., and Lunskey, Y. (2021). Exploring the Experiences of Siblings of Adults with Intellectual/Developmental Disabilities During the COVID-19 Pandemic. *Journal of Intellectual Disability Research*, 65(1), 1-10.

Rose, J., Willner, P., Cooper, V., Langdon, P. E., Murphy, G. H., and Stenfort Kroese, B. (2020). The Effect on and Experience of Families with a Member who has Intellectual and Developmental Disabilities of the COVID-19 Pandemic in the UK: Developing an Investigation. *International Journal of Developmental Disabilities*, 1-3.

Toseeb, U., Asbury, K., Code, A., Fox, L., and Deniz, E. (2020). Supporting Families with Children with Special Educational Needs and Disabilities during COVID-19.

Türnüklü, A. (2000). Eğitimbilim Araştırmalarında Etkin Olarak Kullanılabilecek Nitel Bir Araştırma Tekniği: Görüşme. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 24(24), 543-559.

Uzunçayır, D., ve İlhan, E. L. , (2020). COVID-19 Pandemi Döneminde Özel Gereksinimli Çocukların Fiziksel Aktivite İhtiyaçları: Ebeveyn Görüş Açısıyla Nitel Bir Değerlendirme. *Spor ve Sağlık Bilimlere Multidisipliner Bakış*, 181-217

Varış, Y.C. ve Hekim, M. M. (2017) Özel Gereksinimli Bireyler ve Müzik Eğitimi. *Gazi Eğitim Bilimleri Dergisi (GEBD)* 3(3), 29-42.

Yıldırım, A., ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık. Genişletilmiş Baskı, 256-259.

Yıldırım, S. (2020). Salgınların sosyal-psikolojik görünümü: Covid-19 (Koronavirüs) Pandemi Örneği. *Turkish Studies*, 15(4), 1331-1351.

Yıldırım-Parlak, Ş., Karahan, S., Demiröz, K., ve Özyaydin, L. (2022). Kovid-19 Salgını Sürecinde Özel Gereksinimli Çocukları Olan Ebeveynlerin İhtiyaçları. *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*, 12(1), 25-54.

Yin, R. K. (2004). Case Study Methods, 3rd ed. *Handbook of Complementary Methods for Research in Education*. American Educational Research Association, Washington, DC.

Yurdakul, I. K. (2016). *Nitel Veri Analizinde Adım Adım NVivo Kullanımı*. Anı Yayıncılık.

TRAVMA BİLGİLİ BAKIM VE SOSYAL HİZMET

Güler GÜNEŞ ASLAN¹

Öz

Travma, bireylerin yaşamlarını ve fiziksel bütünlüklerini tehdit eden çeşitli olumsuz olaylar sonucunda ortaya çıkmaktadır. Travma bireylerin sağlığı ve kişiler arası ilişkileri üzerinde kısa ve uzun vadede olumsuz etkiler yapabilmektedir. Travmanın insan yaşamı üzerinde olumsuz sonuçlara neden olması, travmatik yaşam öyküsü olan bireylere yönelik uygulama yaklaşımları geliştirilmesi konusunu da gündeme getirmiştir. Bunun için alanyazında travma bilgili bakım konusu gündeme gelmiştir. Travma bilgili bakım, travmanın yaygınlığının ve etkilerinin farkında olunması ve travma öyküsü olan bireylere yönelik uygulamaların ve kurumsal düzenlemelerin buna göre şekillendirilmesi üzerine inşa edilmiştir. Travma bilgili bakım, travma öyküsü olan birey ve topluluklar hakkında çalışmalar yapılan sosyal hizmet bilimi ve uygulaması için yol gösterici olabilecek bir yaklaşımdır.

Bu çalışmada Amerika Birleşik Devletleri'nde bulunan Madde Bağımlılığı ve Ruh Sağlığı Hizmetleri İdaresi (SAMHSA) isimli kurum tarafından travma bilgili bakımla ilgili ortaya konan varsayım, temel ilke ve uygulama alanlarına yer verilmiş ve sosyal hizmet alanına uyarlanmasına çalışılmıştır. Türkiye'deki alanyazında sosyal hizmet ve travma konusuna yeterince yer verilmediği için, çalışma alanyazına katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Travma, Travma bilgili bakım, Sosyal hizmet.*

¹ Arş. Gör. Dr., Yalova Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, E-posta: gulgunes34@gmail.com, guler.gunes@yalova.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6509-8278

GÜNEŞ ASLAN, G. (2022). Travma Bilgili Bakım ve Sosyal Hizmet, 22(54), 87-106. DOI: 10.21560/spcd.vi.982968

TRAUMA INFORMED CARE AND SOCIAL WORK

Abstract

Trauma arises as a result of various negative events that threaten the lives and physical integrity of individuals. Trauma can have negative effects on the health and interpersonal relationships of individuals in the short and long term. The fact that trauma causes negative consequences on human life has also brought up the issue of developing practice approaches for individuals with a traumatic life history. For this reason, the subject of trauma-informed care has come to the fore in the literature. Trauma-informed care is built on being aware of the prevalence and effects of trauma and shaping practices and institutional arrangements for individuals with a history of trauma. Trauma-informed care is an approach that can guide the science and practice of social work that studies individuals and communities with a history of trauma.

In this study, the assumptions, basic principles and application areas of trauma-informed care put forward by the Substance Abuse and Mental Health Services Administration (SAMHSA) in the United States were included and tried to be adapted to the field of social work. Since the subject of social work and trauma is not sufficiently covered in the literature in Turkey, the study will contribute to the literature.

Key Words: *Trauma, Trauma-informed care, Social work.*

GİRİŞ

Travma, Amerikan Psikoloji Derneği (American Psychological Association (APA)) tarafından yayımlanan sözlükte “Kişinin tutumları, davranışları ve işleyişinin diğer yönleri üzerinde uzun süreli olumsuz bir etkiye sahip olacak kadar ciddi korku, çaresizlik, çözülme, kafa karışıklığı veya diğer yıkıcı duygularla sonuçlanan herhangi bir rahatsız edici deneyim” olarak tanımlanmıştır (VandenBos, 2015, s. 1104). Travmayı daha genel geçer olumsuz deneyimlerle ilişkilendiren bu tanımın aksine, Psikiyatrik tanı kriterlerinin yer aldığı DSM V’te travma, ölüm veya ölüm tehdidine, ciddi yaralanma veya cinsel şiddete maruz kalma olarak tanımlanmıştır (American Psychiatric Association, 2013). Bu tanımlara göre, travma insanların yaşamlarını tehdit edecek veya kendilerini fiziken ve ruhen yıkıma uğratacak olaylara maruz kalmalarıyla meydana gelmektedir. Travmaya sebep olan olay sonucu birey hayatta kalsa da travmanın oluşturduğu olumsuz etkileri uzun bir süre boyunca taşıyabilmektedir.

Araştırmalara göre, travma insanların yaşamında yaygın olarak görülen bir olgudur. Travmanın yaygın bir olgu olup olmadığını değerlendiren bir araştırma Benjet vd. (2016) tarafından yürütülmüştür. 24 ülkeden 68.894 yetişkin katılımcı örneklem alınarak 29 farklı travmatik olaya maruz kalmakla ilgili yapılan bu çalışmada, katılımcıların %70’ten fazlası bir travmatik olaya %30,5’ten fazlası dört veya daha fazla travmatik olaya maruz kaldıklarını belirtmiştir (Benjet vd., 2016). Cusack, Frueh ve Brady (2004)’nin bir toplum ruh sağlığı merkezinde yaptığı çalışmada da buna benzer olarak, örneklemin %91’inin bir veya daha fazla travmatik olaya maruz kaldığı bulunmuştur.

Dünya Sağlık Örgütü’nün (WHO) 24 ülkedeki 68,894 kişiyle görüşerek yaptığı çalışmada ise, 29 travmatik olay üzerinden katılımcılar sorgulanmış ve katılımcıların %70,4’ünün travmaya maruz kaldığı bulunmuş ve kişi başına travma maruziyeti sayısı ortalama 3,2 olarak bulunmuştur (Kessler vd., 2017). Travmatik yaşantıları birçok insanın en az bir kez deneyimlemesi, travmatik yaşantıların ise insan sağlığını fiziki ve ruhsal boyutuyla etkileyebilmesi açısından travma bir halk sağlığı sorunu olarak nitelenebilir.

Travma, savaş, doğal afet, kaza, hayatı tehdit eden ciddi bir hastalık, işkenceye maruz kalma, fiziksel istismar gibi insanların yaşamını tehdit eden

olaylar sebebiyle ortaya çıkabilmektedir. Bunun yanında cinsel istismar, taciz, tecavüz gibi sebeplerle de ortaya çıkabilmektedir. Bu gibi faktörler travma oluşumunda etkili olsa da bu faktörlere maruz kalan her birey travma geliştirmeyebilmektedir. Bu ayrım bazı araştırmacıların çeşitli varsayımlarına göre anlamlandırılabilir. Örneğin Van der Kolk (1989)'a göre travma, tehdit uyaran durumla baş etmeye iç ve dış kaynakların yetersiz olduğu durumlarda oluşmaktadır (Van der Kolk, 1989, s.404). Levine (2013)'e göre ise yoğun stres oluşturan durumlara karşı canlılar savaşıma, kaçma veya donma tepkisi verebilmektedir. Savaşıma veya kaçma tepkisi, stres yaratan durumla baş etmeyi yahut ondan uzaklaşmayı sağlarken, donma tepkisi stres yaratan olaya maruz kalmaya sebep olmakta ve insanların travma geliştirmesine sebep olmaktadır (Levine, 2013).

Travma, insanlar üzerinde nörobiyolojik düzeyde değişiklik yapabilmektedir. Travmanın nörobiyolojik etkisini inceleyen araştırmalara göre, travmatik stres hafıza, beyin yapısı ve beyin fonksiyonlarında değişim oluşturmaktadır (Bremner, 2006).

Travmanın olumsuz etkileri kimi zaman daha kısa sürede ortadan kalkarken, kimi zaman süregelenleşmektedir. Bazı durumlarda, travma sonrası uzun süreli olumsuz etkilerin görüldüğü Travma Sonrası Stres Bozukluğu (TSSB) tablosu ortaya çıkabilmektedir. Çeşitli araştırmalarda travma sonrası stres bozukluğu görülen bireylerde beyin fonksiyonlarının daha farklı olduğu ifade edilmektedir. Dolayısıyla travmanın insanlarda fiziksel düzeyde bir karşılığı bulunmaktadır.

Buna benzer olarak bazı çalışmalarda, travmatik yaşam olaylarına maruz kalmanın, fiziksel sağlık ve ruh sağlığıyla negatif yönde korelasyon gösterdiği ifade edilmiştir (Cusack, Frueh ve Brady, 2004). Travma, özellikle Travma Sonrası Stres Bozukluğu tablosuna sebep olduğunda, insanlarda biyolojik değişimlerin yanı sıra psiko-sosyal değişimlere de sebep olmaktadır. Van der Kolk'a (1989) göre travmayla beraber bağlanmayı oluşturan bağlarda kopukluk oluşmakta ve insanlar dış tehlikelere daha fazla bağlılık göstermektedir. Bu durumda yetişkinler ve çocuklar, onları aralıklı olarak taciz eden, döven ve tehdit eden insanlarla güçlü duygusal bağlar geliştirebilmektedir (Van der Kolk, 1989, s.404).

TRAVMANIN ETKİLERİ

Travmatik olayların insan yaşamını kısa vadede ve uzun vadede etkileyebileceği görüşü geniş kapsamlı bazı araştırmalar tarafından desteklenmiştir. Bu araştırmalardan biri Olumsuz Çocukluk Deneyimleri (Adverse Childhood Experiences) araştırmasıdır. Bu araştırmanın sonuçları, travmanın insan yaşamı üzerinde olumsuz etkiler oluşturabileceği hususunda araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Olumsuz Çocukluk Deneyimleri araştırması, Felitti vd. (1998) tarafından yürütülmüştür. 9,508 yetişkinin katıldığı bu araştırmada, katılımcılara çocukken psikolojik, fiziksel veya cinsel istismara uğramak, annenin şiddet görmesi veya madde bağımlısı, akıl hastası veya intihara meyilli olan veya hapsedilen hane halkı üyeleriyle birlikte yaşamak gibi olumsuz çocukluk çağı deneyimleri hakkında sorular sorulmuştur. Hakkında soru sorulan olumsuz çocukluk çağı deneyimleriyle yetişkinlerin riskli davranışları, sağlık ve hastalık durumları karşılaştırılmıştır. Katılımcıların yarısından fazlası en az bir olumsuz çocukluk çağı deneyimi yaşadığını bildirmiş, katılımcıların dörtte biri ise ikiden fazla olumsuz çocukluk çağı deneyimi yaşadığını bildirmiştir. Yapılan analize göre olumsuz çocukluk çağı deneyimleri bu yetişkinlerin yaşamları açısından riskli davranışlar göstermeleri ve sağlık durumları üzerinde anlamlı etki yapmıştır. Dört veya daha fazla olumsuz çocukluk çağı deneyimleri yaşayan yetişkinler, olumsuz çocukluk çağı deneyimi yaşamayan yetişkinlere göre daha fazla alkolizm, uyuşturucu kullanımı, depresyon ve intihar girişimi, sigara içme, sağlık durumunun kötü olması, parayla cinsel ilişkiye girme, cinsel yolla bulaşan hastalıklar, fiziksel hareketsizlik ve obezite durumu göstermişlerdir. Olumsuz çocukluk deneyimi yaşantısı arttıkça, iskemik kalp hastalığı, kanser, kronik akciğer hastalığı, iskelet kırıkları ve karaciğer hastalığı gibi yetişkin hastalıklarının varlığı artmıştır. Olumsuz çocukluk deneyimlerinin yetişkinlerin sağlığını ve yaşam kalitesini bu denli etkilemesi, araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Bu bağlamda, travmatik yaşantıların ne denli yaygınlık gösterdiği, fiziksel sağlık sorunları ve ruh sağlığı sorunlarının, olumsuz çocukluk yaşantıları ve travmatik yaşantılarla ilişkili olup olmadığı konusu çeşitli araştırmalara konu olmuştur.

Pernicano (2019)'ya göre travma öyküsü olan yetişkinler, ilk travmatik olaydan yıllar sonra bile, travma ile ilişkili uyuşma, uyumsuzluk, ayrılma

ve / veya tehlike işaretlerine / belirtilerine (gerçek veya hayali) karşı tetikte olma gibi yüksek otonomik uyarılma yaşayabilirler. Dahası, yetişkin hastalar mevcut ruh sağlığı semptomlarını geçmiş travmalarla ilişkilendirmeyebilirler. Yüksek otonomik uyarılmaya sahip yetişkin hastalar aşırı meşgul, konuşkan, yoğun, hiperaktif veya huzursuz görünebilir. Uyarılma nedeniyle iyi uyuyamayabilirler ve azalan bilişsel kontrol nedeniyle daha dürtüsel olarak yanıt verebilirler (Pernicano, 2019, s.32).

Van Der Kolk (2018, s.53)'a göre travma öyküsü olan insanlar travmaya takılıp kalmakta ve gelişmeleri sekteye uğramakta ve yaşamlarına yeni deneyim katamamaktadırlar. Travmanın ardından travmadan sağ kalan bireyin enerjisi ruh dünyasında oluşan kaosu bastırmaya yönelmektedir. Bu yüzden fibromiyalji, kronik yorgunluk, otoimmün hastalıklar gibi bedensel düzeyde çeşitli rahatsızlıklar ortaya çıkmaktadır.

TRAVMA BİLGİLİ BAKIM ve SOSYAL HİZMET

Travmanın, insanların yaşamında sorunlara yol açmasının çeşitli araştırmaların sonucunda desteklenmesi, insanların sorunlarıyla ilgilenilen bilim alanlarında çeşitli sorunların altında travmanın olabileceği düşüncesinin dikkate alınması gerekliliğine yönelik bazı yaklaşımları öne çıkarmıştır. Bu duruma örnek olarak travma bilgili bakım (trauma-informed care) verilebilir. Türkçe alanyazında henüz yer almamış bu kavram, bu çalışmada travma bilgili bakım olarak Türkçe'ye çevrilip ele alınmıştır.

Travma bilgili bakıma göre profesyoneller travma hakkında bir olgu olarak bilgi sahibi olmalıdır. İlaveten travmanın müracaatçıların yaşamı üzerindeki etkisi hakkında bilgi sahibi olmalıdır. Travma bilgili yaklaşım doğrudan travmatik yaşantıya müdahale etmeye değil, çeşitli sorunlar hakkında müdahale yapılırken sorunun altında yatan travmanın farkında olunmasını gerektirir.

Travma bilgili bakım, uygulanması için klinik eğitim ve denetim gerektiren travma odaklı uygulamalardan farklıdır fakat travma odaklı uygulamaların tamamlayıcısıdır. Travma bilgili bakım, travmaya maruz kalma semptomların taranmasını ve travmanın etkilerinin değerlendirilmesini ve bireyleri travma odaklı tedaviye yönlendirmeyi içerir (Mersky, Topitzes ve Britz, 2019, s. 650; Berliner ve Kolko, 2016, s.170).

Travma bilgili bakım konusunda bazı yol gösterici ölçütler Amerika Birleşik Devletleri Sağlık ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (U.S. Department of Health & Human Services (HHS)) bünyesinde hizmet veren Madde Bağımlılığı ve Ruh Sağlığı Hizmetleri İdaresi (Substance Abuse and Mental Health Services Administration (SAMHSA)) tarafından ortaya konmuştur. 1992 yılında kurulan SAMHSA, Amerika Birleşik Devletleri'nde toplumun davranışsal sağlığını arttırmayı hedefleyen, ruh sağlığı sorunları ve madde bağımlılığı gibi sorunlar yaşayan bireylerin ve ailelerinin yaşamlarını iyileştirmeye çalışan, ruh sağlığı sorunları ve madde bağımlılığının toplum üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmayı hedefleyen bir kuruluştur. Madde bağımlılığı ve ruh sağlığı bozukluklarının önlenmesi ve tedavisi için gerekli finansman, program, personel, bilgi gibi kaynaklar bu kurum tarafından sağlanmaktadır. Kurum Amerikan halkının davranışsal sağlık ihtiyaçlarına odaklanmaktadır (SAMHSA, 2021).

SAMHSA travma bilgili bakım konusundaki önerdiği çerçeveyi uzun bir süreçte şekillendirmiştir. Bunun için SAMHSA çeşitli hizmet sektörlerinden travma ile ilgili bakım hizmeti almış kişileri, travma tedavisi konusunda tecrübesi olan farklı alanlardan uzmanları, travma veya travma odaklı uygulamalar konusunda araştırmalar yapan araştırmacıları ve davranışsal sağlık alanında politika yapıcıları bir araya getirerek bir toplantı yapmış ve bu toplantıdan çıkan fikirleri özetleyen bir çalışma belgesini travma alanında çalışmalar yürüten çeşitli ulusal kurumlara bildirmiştir. Belge toplumun tüm kesimlerinden yorum alınması için kamuya açık bir şekilde kurumun web sitesinde paylaşılmıştır. Belgeye 2 binden fazla katılımcı 20 binden fazla yorum yapmış ve bu yorumlar SAMHSA tarafından gözden geçirilerek belge tekrar şekillendirilmiştir. Bu şekilde hem travma geçmişi olan kişilerin hem travma konusunda araştırmacı ve uygulamacı özellikleri olan kişilerin travma bilgili yaklaşımın oluşturulması konusunda katkıları olmuştur. SAMHSA travma bilgili yaklaşımın, travmaya özgü hizmet ve sistemlerden farklı olduğunu, değerlendirme, tedavi, iyileştirme destekleri açısından travmaya özgü müdahaleleri içerirken travmaya yaklaşım konusundaki temel ilkeleri de örgüt kültürüne dahil ettiğinin altını çizmiştir. Dolayısıyla travma bilgili yaklaşım bir organizasyonun ya da daha büyük sistemin her seviyesinde çalışan insanların travmanın bireyi ve çevresini nasıl etkileyebileceği konusunda bilgi

sahibi olmasını, örgütün tüm politikasını travmanın varoluşunu tanıyan ve travmanın tekrarlanmasını engelleyen bir şekilde oluşturmasını gerektiren bir yaklaşımdır. SAMHSA, travma bilgili bakımla ilgili yaptığı çalışmayla davranışsal sağlık uzmanlığı sektörleri için ve çocuk refahı, eğitim, ceza ve çocuk adaleti, birinci basamak sağlık hizmetleri, askeriye ve bireyin travmatik deneyimlerle başa çıkma durumunu kolaylaştırma potansiyeline sahip diğer sektörlerle uyurlanabilen bir çerçeve ortaya koymayı amaçlamıştır (SAMHSA, 2014).

SAMHSA (2014) bu bağlamda travma bilgili bakımla ilgili dört varsayım, altı temel ilke ve 10 uygulama alanı tanımlamıştır. Bu varsayım, kriter ve uygulama alanları travma bilgili bakım hakkında genel bir çerçeve çizmektedir. Bu çalışmada bu varsayım, kriter ve uygulama alanları sosyal hizmet alanı için uyarlanmaya çalışılmıştır. Bunun sebebi travmanın, sosyal hizmet alanında sıklıkla karşılaşılan bir olgu olmasıdır. Müracaatçıların sorunlarının temelinde yatan travmalar müracaatçıların gündelik yaşamını sürdürmelerini zorlaştırmakta ve müracaatçıların yaşamında farklı sorunlara sebep olmaktadır. Bu açıdan travmayla ilgili güncel araştırma ve yaklaşımların takip edilmesi, müracaatçıların sorunlarının çözülmesinde daha etkili olunmasını sağlayabilir.

Bu çalışmada öncelikle SAMHSA (2014)'nın travma bilgili bakımla ilgili ortaya koyduğu dört varsayıma yer verilip daha sonra bu varsayımların sosyal hizmet alanına nasıl uyarlanabileceğine yer verilmiştir. SAMHSA (2014)'nın travma bilgili bakım konusundaki dört varsayımı şunlardır:

1. Travma bilgili bir program, organizasyon veya sistem, travmanın yaygın etkisini fark eder ve potansiyel iyileşme yollarını anlar;
2. Danışanlarda, ailelerde, personelde ve sistemle ilgili diğer kişilerde travmanın belirtilerini ve semptomlarını tanır;
3. Travma hakkındaki bilgileri politikalara, prosedürlere ve uygulamalara tam olarak entegre ederek yanıt verir;
4. Yeniden travmatizasyona aktif olarak direnmeye çalışır.

SAMHSA (2014)'nın ortaya koyduğu bu varsayımın sosyal hizmet alanındaki uygulamalarda şu şekilde uyarlanabilir:

1. Travmanın yaygın etkisini fark etmek: Travmanın zihin ve beden üzerindeki etkilerin farkında olmak, travmanın yol açtığı biyopsikososyal sorunların farkında olmak ve travmanın toplumda görülme sıklığı hakkında bilgi sahibi olmak temel gerekliliklerdendir. Travma bilgili bakım kriterleri gereği sosyal hizmet alanında, travma geçmişi olan müracaatçıların geçmişlerinin bugünü nasıl etkilediğini anlamalarına yardımcı olmaya ve sosyal hizmet uygulamasının temel becerilerini kullanarak mevcut yaşamlarını daha etkili bir şekilde yönetmelerini sağlamaya vurgu yapılır (Knight, 2015, s.25) ve uygulayıcı, travmayı ne görmezden gelir ne de yalnızca onun üzerinde durur (Knight, 2015, s.34).

2. Potansiyel iyileşme yollarını anlamak: Travmanın iyileşmesi için kullanılan kanıta dayalı uygulamalar hakkında bilgi sahibi olmak. Gerekteğinde travma odaklı uygulamalardan faydalanması için müracaatçıyı yönlendirmek.

3. Travmanın belirti ve semptomlarını tanımak: Travma yüzünden bireylerin gösterdiği semptomların farkında olmak. Travma Sonrası Stres Bozukluğu (Posttraumatic Stress Disorder) semptomlarını tanımak. Müracaatçıyla görüşme sırasında bu semptomların var olup olmadığını ve ne zamandır var olduğunu ve hangi koşullarda ortaya çıktığını değerlendirebilmek. Travmanın semptomlarının bireyin ve çevresinin hayatına etkisini anlayabilmek. Çevresel koşulların travma semptomlarını tetikleyebileceğinin farkında olmak. Müracaatçıyı bu semptomların tedavisi için ilgili meslek uzmanlarına yönlendirebilmek.

4. Travma hakkındaki bilgileri politikalara, prosedürlere ve uygulamalara entegre etmek ve yeniden travmatize etmemek: Hukuk sistemi, sosyal hizmetlerin dayandığı hukuki mevzuat, sosyal hizmet kurumlarının uyguladığı prosedürlerin bireylerin travma geçmişi olma ihtimaline göre düzenlenmesi ve bireylerin tekrar travmatize edilmesinin engellenmesi. Sosyal çalışmacının gereken yerlerde politika ve prosedürlerin travmatize edici olmaması için veya uygulayıcıların bu prosedürlere uymadıkları durumlarda savunuculuk yapması. Travmatik olaya maruz kalan müracaatçıların mahkemede ifadeleri alınırken tekrar tekrar ifade vermemeleri için girişimlerde bulunmak. Şiddet mağdurlarına güvenli alanların tahsis edilmesi ve bunun yaygınlaştırılması.

Sosyal hizmet kurumlarında personel seçimi ve değişimi konusunda bireyleri yeniden travmatize etmeyecek şekilde seçim ve düzenlemeler yapmak. Çocuk koruma sistemindeki müracaatçıların kendine bakım veren bir yetişkine tekrardan bağlanabileceği şekilde düzenlemeler yapmak ve çalışan personelin sık değiştirilmemesiyle bu bağın sürdürülmesini sağlamak.

Sosyal hizmet kurumu çalışanlarının müracaatçıyı tekrar travmatize etmekten ve güvenini kötüye kullanmaktan kaçınması. Müracaatçıyla çalışırken gizlilik, self determinasyon gibi etik ilkelere bağlı olmak. Sosyal çalışmacının müracaatçıyla duygusal veya cinsel ilişkiye girmemesi. Sosyal çalışmacı ve diğer kurum çalışanlarının müracaatçıyı aşağılamaması, hakaret etmemesi veya küçük düşürücü şekilde konuşmaması.

SAMSHA (2014)'nin ortaya koyduğu altı ilke ise şunlardır: Güvenlik, Güvenilirlik ve Şeffaflık, Akran Desteği, İş birliği ve Karşılıklılık, Güçlendirme, Ses ve Seçim son olarak Kültürel, Tarihi ve Cinsiyet Sorunları.

1. Güvenlik: Kurum içinde personel ve hizmet alan insanların kendilerini fiziksel ve psikolojik olarak güvende hissetmesini, fiziki ortamın güvenli olmasını ve kişilerarası ilişkilerin güvenlik duygusu sağlamasını ifade etmektedir.

2. Güvenilirlik ve Şeffaflık: Müracaatçılar ve aile üyeleri, personel ve kurumdaki diğerleriyle güveni inşa etmek ve sürdürmek için kurumsal uygulama ve kararların şeffaflıkla alınmasını ifade etmektedir.

3. Akran Desteği: Akran desteği ve karşılıklı kendi kendine yardım, güvenlik ve umut oluşturmak, güven oluşturmak, iş birliğini geliştirmek ve iyileşmeyi teşvik etmek için hikayeleri ve deneyimleri kullanmak için anahtar araçlardır. Akran, travma yaşantısı olan diğer kişileri veya travma geçmişi olan çocuklara iyileşme sürecinde bakım veren aile üyelerini ifade etmektedir.

4. İş birliği ve Karşılıklılık: İyileşmenin ilişkiler içinde tüm kurum içindeki personelin iş birliğiyle gerçekleşeceğini ifade eden bir ilkedir.

5. Güçlendirme, Ses ve Seçim: Kurum içinde ve müracaatçılara yönelik olarak güçlendirme yaklaşımıyla yaklaşılmasını ifade eder. Bu bağlamda travma merkeze alınarak, müracaatçı ve çalışanların güçlenmesi teşvik edilir. Travmatik yaşantıya maruz kalan müracaatçı geçmişte sesini çıkaramamış ol-

duğu için Őimdiki iliŐkide sesini çıkarabilmesi, kararlara katılması, seçimler yapması ve hedef belirlemesi teşvik edilir. Bu bağlamda hizmet veren personel, müracaatçı için bu durumu kolaylaŐtırır.

6. Kültürel, Tarihsel ve Cinsiyet Sorunları: Herhangi bir toplumsal sınıfa ayrımcılık yapmadan, bireylerin kültürel değerlerine duyarlı olarak ve travmanın olası tarihsel kökenleri hakkında bilgi sahibi olarak gerekli uygulamalarda bulunmak anlamına gelmektedir.

SAMSHA (2014)'nın ortaya koyduğu altı ilke sosyal hizmet alanına genel olarak Şu Şekilde uyarlanabilir:

1. Güvenlik: Müracaatçı ve sosyal çalışmacının hem psikolojik hem fiziki güvenliğinin sağlanması gerekir. Fiziki güvenlik, kurum bakımı alan müracaatçının tehlikelerden uzak bir Şekilde barındırılmasını gerektirir. Müracaatçının fiziki bütünlüğünün devamı için gereken her türlü önlemin alınması gerekmektedir. Şiddet mađđuru müracaatçının Őiddeti uygulayandan korunabilmesini gerektirir. Kuruluşun güvenliğinin sağlanırken bunun için belirli güvenlik personel istihdam edilmesi ve bu güvenlik personeli tarafından kuruluşa silah, bıçak gibi kesici, delici maddelerin giriŐinin engellenmesi gerekmektedir. Kurum bakımı almayan müracaatçılar için dış tehlikelerden uzak, müracaatçının ne dış uyarılardan rahatsız olacağı ne de kendini güvende hissetmeyecek kadar izole olacağı Şekilde tasarlanması gerekmektedir. Engelli müracaatçılar için kurumsal binaların erişilebilir ve güvenlik sorunu oluŐturamayacak Şekilde tasarlanması gerekmektedir. İnsan ticaretine maruz kalan müracaatçıların, insan tacirlerinin eline tekrar düŐmemesi için gereken önlemlerin alınmasını, kendi öykülerini anlatmaları için kendilerini güvende hissedene kadar sabırla beklenmesini gerektirir. Psikolojik güvenlik için sosyal çalışmacının ve diğer kurum çalışanlarının müracaatçıya zarar verecek davranıŐlarda bulunmamasını, müracaatçıyı herhangi bir Şekilde istismar etmesini gerektirir. Sosyal çalışmacının müracaatçıyla kurduğu ilişki içinde ona faydalı olması ve zarar vermemesi gerekir. Sosyal alıŐmacı ve diğer kurum çalıŐanları için de hem fiziki hem psikolojik güvenliğin sağlandığı bir ortamın oluşturulmasını gerektirir. Sosyal alıŐmacı ve diğer kurum çalışanlarının kendilerini güvende hissedebilecekleri rahatlamalarını sağlayacak dinlenme ortamların oluşturulması gerektirir.

2. Güvenilirlik ve Şeffaflık: Müracaatçıyı ilgilendiren uygulamalarla ilgili kurumsal kararların şeffaflıkla alınması gerekmektedir.

3. Akran Desteği: Müracaatçılar için gerekli desteğin sağlanması için sosyal ağların harekete geçirilmesi gerekmektedir. Buradaki akran travmadan hayatta kalan diğerlerini yahut müracaatçıyı travmatize etmemiş aile üyelerini ifade etmektedir. Travmadan hayatta kalan diğer bireylerle oluşturulacak destek grupları, aile üyeleriyle ilişkilerin yeniden düzenlenmesi, aile üyelerinin müracaatçıya desteğinin artırmasıyla müracaatçıya fayda sağlanır.

4. İş birliği ve Karşılıklık: Kurum içinde çalışan tüm personelin müracaatçının iyiye gidişinde katkısı olmasını ifade eder. Sosyal hizmet kurumlarında travma öyküsü olan müracaatçıların iyileşmesi için sosyal çalışmacı, psikolog, eğer varsa hekim, öğretmen, idareci, bakım elemanı, hizmetli gibi tüm çalışanların iş birliği ve katılımıyla iyileşme sağlanır. Kurum personelinin karar almaya katılımının sağlanması, kurum personelinin kendi arasında ve müracaatçıyla arasında anlamlı ve güven veren ilişkiler kurmasının sağlanması gerekir.

5. Güçlendirme, Ses ve Seçim: Travma öyküsü olan müracaatçı, travmatik olay karşısında kendini güçsüz ve çaresiz hissetmiş olabilir. Zira Herman'ın belirttiği gibi travmanın merkezi deneyimi başkalarıyla bağların kopması ve güçsüzleşmedir. Bu yüzden iyileşme, travma öyküsü olan bireyin güçlendirilmesi ve yeni bağlar oluşturulması üzerine temellenir (Herman, 2011, s.173). Bu bağlamda travma öyküsü olan her yaş grubundan müracaatçının güçlendirilmesi hedeflenir. Müracaatçının güçlü yönlerini fark etmesi, bunu iyileşmesi yönünde kullanması sağlanır. Sosyal hizmet kurumunda hem müracaatçının hem çalışanların güçlendirilmesi hedeflenir. Müracaatçının kendini daha iyi ifade edebilmesi, kendi hayatıyla ilgili kararlar alması sağlanır. Sosyal hizmetlerden faydalanırken, kendini ilgilendiren kararların alımına katılması sağlanır. Müracaatçının self-determinasyon hakkına saygı duyulur. Levenson (2017)'un belirttiği gibi travma bilgili sosyal çalışmacılar travmanın psiko-sosyal gelişim ve baş etme becerileri üzerindeki etkilerinin farkında olur, sadece travmanın semptomlarına odaklanmak yerine müracaatçının sağlıklı baş etme becerileri geliştirmesine de odaklanır ve yardım ilişkisinde istismar edici ilişkinin dinamiklerini tekrar etmekten kaçınır (Levenson, 2017, s.106).

Çalışanların seçim yapması ve güçlendirilmesi de hedeflenir. Bir alan araştırmasına göre sosyal hizmet kurumlarında müracaatçılar için seçim yapma ve güçlendirme ilkelerine uygun şekilde hizmet vermeye dikkat edilirken, çalışanlar bu ilkelere göre muamele görme açısından ihmal edilmektedir (Wolf v.d., 2014). Travma bilgili yaklaşım sadece müracaatçıların değil, çalışanların da güçlendirilmesini gerektirir. Bu bağlamda çalışanların güçlendirilmesinin ihmal edilmemesi gerekir.

6. Kültürel, Tarihi ve Cinsiyet Sorunları: Sosyal hizmet kurumlarında, müracaatçının etnik köken ve kültürel alt yapısına saygı duyulması ve bu yüzden kimseye ayrımcılık yapılmaması gerekir. Travma öyküsü olan müracaatçının kültürel değerleri dikkate alınarak uygulamalar geliştirilir. Müracaatçının tarihten gelen travmaları da dikkate alınır. Bireyler kimi zaman münferit olaylarla karşılaşarak travmatize olurken, kimi zaman toplumu etkileyen savaş, soykırım gibi kitlesel şiddetle karşılaşarak travmatize olurlar. Kitlesel şiddetle karşılaşmak tüm toplumu etkileyip bireyin destek mekanizmalarını da yok etmektedir. Dolayısıyla travmayı değerlendirirken, travmanın sosyal bağlamını da dikkate almak gerekir (Ajdukovic, 2004). Ele alınması gereken bir diğer durum müracaatçı ile sosyal çalışmacının farklı dil konuşmasıdır. Müracaatçı farklı bir dil konuştuğu için tercümanla beraber görüşme yapılıyorsa, travmanın semptomları ve görüşmedeki etik sorumluluklarla ilgili tercüman eğitilmelidir. Tercümanın müracaatçının öfke, güvensizlik, stres, şüphe gibi duygularını anlayabilmesi sağlanarak, müracaatçıdan daha doğru bilgi sağlanması ve sosyal çalışmacı ve müracaatçı arasında daha güçlü ilişki kurulması sağlanabilir (Berthold ve Fischman, 2014).

SAMHSA (2014) travma bilgili yaklaşımla ilgili 10 uygulama alanı geliştirmiştir.

1. Yönetişim ve Liderlik: Kurumun yönetiminin travma bilgili yaklaşımın uygulanması ve sürdürülmesine destek ve yatırım yapmasını ifade eder. Kurumun içinde bu yaklaşımın uygulanması belirli bir noktadan yönetilir ve denetlenir.

2. Politika: Kurumlarda travma bilgili yaklaşımın dayandığı yazılı politikalar ve protokoller bulunur.

3. Fiziksel Çevre: Kurumun fiziksel ortamı güvenlik ve iş birliği duygusunu teşvik eder.

4. Taahhüt ve Katılım: İyileşmede, travmadan sağ kalanların, hizmet alan kişilerin ve hizmet alan aile üyelerinin katılımı her düzeyde ve kurumsal işlejin tüm alanlarında sağlanır (örneğin, program tasarımı, uygulanması, hizmet sunumu, kalite güvencesi, kültürel yetkinlik, travma konusunda bilgilendirilmiş akran desteğine erişim, iş gücü geliştirme ve değerlendirme.)

5. Sektörler Arası İş birliği: Sektörler arası iş birliği, ortak bir travma anlayışı ve travma bilgili bir yaklaşımın ilkeleri üzerine kurulmuştur.

6. Tarama, Değerlendirme, Tedavi Hizmetleri: Uygulayıcılar kanıta dayalı ve bilimsel müdahaleler konusunda eğitilir ve bu müdahaleleri kullanır. Kurumda travma taraması ve değerlendirmesi yapılır. Kurum içinde travma odaklı hizmetler varsa bu müdahaleler yapılır, eğer yoksa hizmet alan kişi sevk edilir.

7. Eğitim ve İş Gücü Geliştirme: Travma ve akran desteği konusunda sürekli eğitim esastır. Kuruluşun insan kaynakları sistemi, işe alma, denetim ve personel değerlendirmesinde travma bilgili ilkeleri içerir; Travma geçmiş olan ve/veya karmaşık travmaya sahip bireylere maruz kalmaktan ve bu bireylerle çalışmaktan kaynaklanan önemli ikincil travmatik stres veya dolaylı travma yaşayan personeli desteklemek için prosedürler mevcuttur.

8. İlerleme İzleme ve kalite güvencesi: Travma konusunda bilgilendirilmiş ilkelerin sürekli olarak değerlendirilmesi, izlenmesi ve kanıta dayalı travmaya özgü tarama, değerlendirme ve tedavinin etkin kullanımı vardır.

9. Finansman: Finansman yapıları, travma konusunda personel eğitimi, travma konusunda bilgili bir yaklaşımın temel ilkeleri; uygun ve güvenli tesislerin geliştirilmesi, akran desteğinin kurulması, kanıta dayalı travma taraması, değerlendirmesi, tedavisi ve iyileşme desteklerinin sağlanması ve travma bilgili kurumlar arası iş birliklerinin geliştirilmesini desteklemek üzere tasarlanmıştır.

10. Değerlendirme: Hizmet veya program uygulamasını ve etkinliğini değerlendirmek için kullanılan ölçüm ve değerlendirme tasarımları, travma anlayışını ve uygun travma odaklı araştırma araçlarını yansıtır.

SAMHSA (2014) travma bilgili bakımla ilgili geliştirdiği on uygulama alanı sosyal hizmetin genel uygulama alanına şu şekilde uyarlanabilir.

1. Yönetişim ve Liderlik: Travma bilgili bakım, yönetimin en üst kademesi tarafından dikkate alınır ve uygulamaya konur. Sosyal hizmet kuruluşlarında travma bilgili bakımın uygulanması için gereken kurumlaşma şekline gidilir. Kuruluşlarda travma bilgili bakımın uygulanmasını denetleyen birimler oluşturulur. Sosyal hizmet kuruluşunun çalışma alanına ve müracaatçı grubuna göre, travma bilgili bakım doğrultusunda düzenlemeler yapılır.

2. Politika: Sosyal hizmet kurumlarının uygulama prosedürlerini oluşturan yazılı kanun, protokol ve kurallar travma bilgili bakım dikkate alınarak uyarlanır.

3. Fiziksel Çevre: Sosyal hizmet kurumlarının fiziki yapısı müracaatçı ve çalışanların fiziksel güvenliğini ve güvenlik hissini sağlayacak şekilde tasarlanır. Kendine zarar verme ihtimali olan veya korunmaya muhtaç olan müracaatçıların güvenliğinin sağlanması için kurumun fiziki düzenlemesine olabildiğince dikkate edilir. Kurum travma öyküsü olan müracaatçının yeniden travmatize olmayacağı şekilde tasarlanır yahut müracaatçıyı yeniden travmatize edecek uyaranlar ortamdaki uzak tutulur. Kurum düzenlemesi müracaatçı ve çalışanlara emniyet ve güvenlik hissi verir. “Mekânda görüşme sırasında müracaatçıyla hem güvenli hissedeceği şekilde hem de desteği hissettirebilecek şekilde erişilir bir mesafe oluşturulur (Kimberley ve Parsons, 2017, s.563).”

4. Taahhüt ve Katılım: Travma öyküsü olan müracaatçı, müracaatçının aile üyeleri, travmadan sağ kalan diğerleri sunulacak sosyal hizmetlerle alakalı her aşamada söz sahibi olur. Bu bireyler etkinleştirilir, edilgenleştirilmez. Sosyal hizmetlerin içindeki çocuk koruma hizmetleri, aile hizmetleri, sosyal yardım hizmetleri, engelli ve yaşlılara yönelik bakım hizmetleri gibi alanlarda müracaatçıyla kurulan ilişki içinde verilen karar ve kurumsal uygulamalarda müracaatçı, müracaatçının aile üyelerinin sorumluluk alması ve katılımında bulunması sağlanır. Kurumsal politikaların ve yeni uygulamaların oluşturulmasında bu öznelere katılımı sağlanır.

5. Sektörler Arası İş Birliği: Müracaatçının diğer sektörlerle bağlantısı kurulurken, bu sektörlerin de travma bilgili yaklaşımla hareket etmesini sağlamak. Müracaatçının yeniden travmatize edilmesinin önüne geçmek. Örneğin

mahkeme süreci olan müracaatçılar açısından hukuk sistemindeki aktörleri travma bilgili bakımdan haberdar ederek müracaatçıların yeniden travmatize edilmesinin önüne geçmek. Eğitimi devam eden müracaatçılar açısından eğitim sistemindeki aktörleri travma bilgili bakımdan haberdar ederek müracaatçıların yeniden travmatize edilmesinin önüne geçmek. Müracaatçının iyiye gidişi için bu gibi diğer sektörlerle travma bilgili bakım üzerinden iş birliği yapmak

6. Tarama, Değerlendirme, Tedavi Hizmetleri: Sosyal çalışmacılar travma öyküsü olan müracaatçılara yönelik uygulayabilecekleri kanıta dayalı müdahaleler konusunda eğitilir. Travma konusunda etkili olan müdahaleler hakkında güncel bilimsel yayınlara erişim sağlanır. Sosyal hizmet kurumları tarafından travma taraması ve değerlendirmesi yapılır. Kurum tarafından travma odaklı hizmetler veriliyorsa bu müdahaleler yapılır, eğer verilmiyorsa müracaatçı travma odaklı hizmet alabileceği odaklara sevk edilir.

7. Eğitim ve işgücü geliştirme: Travma konusundaki güncel bilimsel alan yazın takip edilir ve personel konu ile ilgili eğitilir. Travma konusunda araştırma ve uygulamalar yapan profesyonellerden kurumsal mentörlük ve süpervizyon alınır. Sosyal hizmet kurumlarında personel seçilirken, personel denetlenirken ve personel değerlendirilirken travma bilgili bakımın ilkeleri dikkate alınır. Travma öyküsü olan müracaatçılarla çalışan personel ikincil travma ihtimaline karşı izlenir, değerlendirilir ve desteklenir. Bent-Goodley'in belirttiği gibi çalışanlara kendilerine bakabilmeleri için atölye çalışmaları yapılır, müracaatçının travmalarından nasıl etkilenebilecekleri konusunda eğitim verilir (Bent-Goodley, 2018, s.6).

8. İlerleme, İzleme ve Kalite güvencesi: Sosyal hizmet kurumlarında travma bilgili bakımın uygulamadaki durumu ve etkisi izlenir ve değerlendirilir. Gereken yerde bu ilkelerle ilgili kanıta dayalı iyileştirmeler yapılır.

9. Finansman: Sosyal hizmet kurumlarının finansmanı personelin travma konusunda bilgili yaklaşımla eğitilmesi kurumların fiziki olarak güvenli hale getirilmesi, kurumlarda kanıta dayalı travma taraması, travma değerlendirilmesi ve travma iyileşmesi için desteklerin sağlanması, müracaatçılara akran desteğinin sağlanması ve kurumlar arası iş birliğinin sağlanması için uygun şekilde düzenlenir. Bu uygulamalara finans kaynağı ayrılır.

10. Değerlendirme: Sosyal hizmetlerinin sunumu ile ilgili ölçüm ve değerlendirme yapılır ve buna yönelik ölçüm ve değerlendirme araçları travma bilgili yaklaşıma uygun şekilde tasarlanır.

SONUÇ

İnsanların yaşam sürecinde vücut bütünlüğünü ve hayatlarını tehdit edecek birçok olayla karşılaşması travmanın çeşitli kaynaklarının olabileceğini göstermektedir. Dolayısıyla insanların travmatik olaylarla karşılaşmaları ve travma geçirmeleri yüksek ihtimal dahilindedir. Travma, yaygın biyopsikososyal etkileriyle sosyal hizmet alanında farkında olunması gereken bir olgudur. Sosyal hizmet uygulamalarının tatbik edilmesi ve geliştirilmesi için travmanın kaynaklarının ve etkilerinin farkında olunması gerekmektedir. Travma gerek çocuklukta gerek yetişkinlik ve yaşlılık dönemlerinde maruz kalınabilen yaşam olaylarıyla ilgili olduğu ve etkileri uzun bir döneme yayılabildiği için sosyal hizmet alanında tüm müracaatçı gruplarla çalışılırken dikkate alınmalıdır. Sosyal hizmet alanında sorun çözümü için birey, grup ve toplum düzeyinde çalışmalar yapılırken travmanın etkilerinin, travmanın yaygınlığının farkında olmak ve travma konusunda bilimsel çalışmalar yapılan tıp, psikoloji gibi alanlardaki yeni bilgi birikimini takip etmek gerekmektedir. Nitekim bazı olumsuz yaşam olaylarının insan yaşamında travmatik etkiler bıraktığı, travmanın insanların beyninde, davranış örüntülerinde, kişiler arası ilişkilerinde ve fiziksel sağlıkları üzerinde kalıcı etkiler bırakabildiği bu alanlardaki çalışmalarla ortaya konmuştur. Sosyal hizmet alanında travmatik yaşam olayları yaşayan müracaatçılarla sıkça karşılaşılması ve sosyal hizmetin insanların sorunların çözümünü hedefleyen bir bilim dalı olması sebebiyle insanların çeşitli sorunlarının altında travmatik yaşam olaylarının olabileceğinin farkında olmak ve sosyal hizmet uygulamalarını bu yaklaşımla düzenlemek, müracaatçıların yaşamında daha kalıcı düzelmeler sağlayabilir. Bu açıdan bu çalışmada travma bilgili bakımın sosyal hizmet alanına nasıl yansıtılabileceği ele alınmıştır. Travma bilgili bakım ilkeleri güncel sosyal hizmet uygulamalarının yeniden düzenlenmesi için faydalı bir rehber olabilir. Zira travmanın etkilerinin azaltılması için hem bireye yönelik yaklaşım hem de kurumsal düzenleme konusunda kapsamlı bir fikir vermektedir.

Sosyal hizmet ve travma ilişkisi Türkiye'deki sosyal hizmet alanyazınında yeterince yer bulmamıştır. Bu açıdan konuyla ilgili yeni çalışmaların yapılması alanyazına katkıda bulunacaktır. Alanyazına kazandırılan yeni yayınlar, sosyal hizmet eğitiminde travma konusuna doğrudan yer verilmesine ve meslek uygulayıcılarının travma konusunda bilgili olup müracaatçıların travmaları hakkında bilgili ve duyarlı uygulamalarda bulunmasını sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Ajdukovic, D. (2004). *Social Contexts of Trauma and Healing. Medicine, Conflict and Survival*, 20(2), 120–135. doi:10.1080/1362369042000234717

American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th ed.). Arlington, VA: Author.

Benjet, C., Bromet, E., Karam, E. G., Kessler, R. C., McLaughlin, K. A., Ruscio, A. M., ... Koenen, K. C. (2016). *The epidemiology of traumatic event exposure worldwide: Results from the World Mental Health Survey Consortium. Psychological Medicine*, 46(02), 327–343. doi:10.1017/S0033291715001981

Bent-Goodley, T. B. (2018). *The Necessity of Trauma-Informed Practice in Contemporary Social Work. Social Work*, 64(1), 5–8. doi:10.1093/sw/swy056

Berliner, L., ve Kolko, D. J. (2016). *Trauma Informed Care. Child Maltreatment*, 21(2), 168–172. doi:10.1177/1077559516643785

Berthold, S. M., ve Fischman, Y. (2014). *Social Work with Trauma Survivors: Collaboration with Interpreters. Social Work*, 59(2), 103–110. doi:10.1093/sw/swu011

Bremner, J.D. (2006). *Traumatic stress: effects on the brain. Dialogues in Clinical Neuroscience*, 8 (4), 445– 461. doi: 10.31887/DCNS.2006.8.4/jbremner

Cusack, K. J., Frueh, B. C., ve Brady, K. T. (2004). *Trauma History Screening in a Community Mental Health Center. Psychiatric Services*, 55(2), 157–162. doi:10.1176/appi.ps.55.2.157

Felitti, G., Anda, R., Nordenberg, D., et al., (1998). *Relationship of child abuse and household dysfunction to many of the leading cause of death in adults: The Adverse Childhood Experiences Study. American Journal of Preventive Medicine*, 14, 245-258. DOI: 10.1016/s0749-3797(98)00017-8

Herman, J. (2011). *Travma ve iyileşme şiddetin sonuçları ev içi istismardan siyasi teröre. İstanbul: Literatür Yayıncılık.*

Kessler, R. C., Aguilar-Gaxiola, S., Alonso, J., Benjet, C., Bromet, E. J., Cardoso, G., ... Koenen, K. C. (2017). *Trauma and PTSD in the WHO World Mental Health Surveys. European Journal of Psychotraumatology*, 8(sup5), 1353383. doi:10.1080/20008198.2017.1353383

Kimberley, D. ve Parsons, R. (2017). *Trauma-Informed Social Work Treatment and Complex Trauma. Ed. F.J. Turner. Social Work Treatment Interlocking Theoretical Approaches. 553-573. United States of America: Oxford University Press.*

Knight, C. (2015). *Trauma-informed social work practice: Practice considerations and challenges*. *Clinical Social Work Journal*, 43(1), 25–37.

Levenson, J. (2017). *Trauma-Informed Social Work Practice*. *Social Work*. doi:10.1093/sw/swx001

Levine, A.F. (2013). *Kaplanı Uyandırmak Travmayı İyileştirmek*. İstanbul: Butik Yayıncılık.

Mersky, J.P., Topitzes, J. & Britz, L. (2019). *Promoting EvidenceBased, Trauma-Informed Social Work Practice*, *Journal of Social Work Education*, 55:4, 645-657, DOI:10.1080/10437797.2019.1627261

Pernicano, P. (2009). *Using Stories, Art, and Play in Trauma-Informed Treatment. Case Examples and Applications Across the Lifespan*. New York: Routledge Publishing.

Substance Abuse and Mental Health Services Administration. (5 Mayıs 2021). *Who We Are Learn more about the Substance Abuse and Mental Health Services Administration (SAMHSA)*, Erişim Tarihi: 8 Kasım 2021, <https://www.samhsa.gov/about-us/who-we-are>

Substance Abuse and Mental Health Services Administration. (2014b). *SAMHSA's Concept of Trauma and Guidance for a Trauma-Informed Approach*. HHS Publication No. (SMA) 14-4884. Rockville, MD: Author. Retrieved from https://ncsacw.samhsa.gov/userfiles/files/SAMHSA_Trauma.pdf

Van Der Kolk, B. (2018). *Beden Kayıt Tutar.Travmanın iyileşmesinde beyin zihin ve beden*. Ankara: Nobel Yayınevi.

Van der Kolk, B. A. (1989). *The Compulsion to Repeat the Trauma*. *Psychiatric Clinics of North America*, 12(2), 389–411. doi:10.1016/s0193-953x(18)30439-8

VandenBos, G. R. (Ed.). (2015). *APA dictionary of psychology* (2nd ed.). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/14646-000>

TÜRKİYE'NİN NÜFUS POLİTİKALARINDAKİ DEĞİŞİMİN KALKINMA PLANLARI ÜZERİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

Emir KAYACAN¹

Öz

Bu çalışmanın amacı; Türkiye'de 1963 yılında başlayan ve beşer yıllık dönemleri kapsayan kalkınma planları çerçevesinde nüfus politikalarındaki değişimi analiz etmektir. Nüfusun hacmini ve yapısını etkilemeye yönelik tasarlanan nüfus politikaları, Türkiye'de dönemler açısından farklılık sergilemektedir. Cumhuriyet öncesi dönem kabul edilen Osmanlı Devleti'nde belirgin bir nüfus politikası olmamakla beraber, genel eğilim nüfusun nicelik yönünden artırılması yönünde olmuştur. Bu yaklaşım Cumhuriyetin kuruluşundan 1963 yılına kadar istikrarlı bir biçimde sürdürülmüştür. 1963 yılından sonra başlayan planlı kalkınma dönemlerindeki nüfus politikaları ise iki gruba ayrılmaktadır. Bununla birlikte, mevcut literatür genellikle kalkınma planlarında uygulanan politikaları sadece tek yönlü ele almaktadır. Ancak, planlı dönemin başladığı 1963 yılından 2010'lu yıllara kadar nüfus artış hızını düşürmeyi amaçlayan antinatalist politikalar uygulanırken; söz konusu dönemden itibaren ülkenin demografik yapısındaki değişimler göz önünde bulundurularak pronatalist olarak nitelenen doğurganlığı teşvik edici politikalara doğru bir dönüşüm yaşanmıştır. Bu çalışma, kalkınma planlarında yer alan ifadeler üzerinden nüfus politikalarındaki yaklaşımı ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Nüfus, Nüfus politikaları, Kalkınma, Yaşlanma, Doğurganlık*

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, E-posta: emir.kayacan@istanbul.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9327-1771

KAYACAN, E. (2022). Türkiye'nin Nüfus Politikalarındaki Değişimin Kalkınma Planları Üzerinden Değerlendirilmesi, 22(54), 107-139. DOI:10.21560/spcd.vi.1081252

EVALUATION OF THE CHANGE IN TURKEY'S POPULATION POLICIES THROUGH DEVELOPMENT PLANS

Abstract

The aim of this study is to analyze the changes in population policies within the scope of the development plans that started in 1963 and covered five-year periods in Turkey. Population policies designed to affect the volume and structure of the population differ in terms of periods in Turkey. Although there was no clear population policy in the Ottoman Empire, which was accepted as the pre-republican period, the general trend was to increase the population in terms of quantity. This approach was sustained steadily from the establishment of the Republic of Turkey until 1963. Population policies in the planned development periods that started after 1963 are divided into two groups. However, the literature generally deals with the policies implemented in development plans only in one direction. However, while antinatalist policies aimed at reducing the population growth rate were implemented from 1963, when the planned period began, to the 2010s; considering the changes in the demographic structure of the country since the mentioned period, there has been a transformation towards fertility-promoting policies, which are described as pronatalist. This study reveals the approach in population policies through the expressions in the development plans.

Key Words: *Population, Population policies, Development, Aging, Fertility*

GİRİŞ

Ülkelerin en önemli zenginlik kaynaklarının başında, sahip oldukları beşeri sermaye gelmektedir. Bilgi, beceri ve yeteneği ifade eden bu kavram, aynı zamanda geleneksel iktisat literatüründe yer alan dört temel üretim faktöründen “insan” ile ilgili olanları, diğer bir ifadeyle girişimci (müteşebbis) ve emek (işgücü) faktörünü oluşturmaktadır. Beşeri sermayenin en önemli belirleyicisi ise ülkenin sahip olduğu nüfus miktarı ve onun niteliğidir. Bu yönüyle nüfus, toplumsal gelişmeye ve ekonomik kalkınmaya yön veren önemli bir itici güç olarak kabul edilmektedir (Doğan ve Şanlı, 2003, s. 174.)

Nüfus, Türk Dil Kurumu tarafından; “bir ülkede, bir bölgede, bir evde belirli bir anda yaşayanların oluşturduğu toplam sayı, popülasyon” olarak tanımlanmaktadır (TDK, 20.01.2021). Daha kapsamlı bir tanım yapmak gerekirse, nüfus; “bir doğa parçasını, kendine ülke yapmış, bunu nesiller boyu sürdürmüş, böylece günümüze kadar gelebilmiş, bundan sonra da varlığını sürdürebilecek olan yaşayan insanlar topluluğu” olarak ifade edilebilir (Murat, 2006, s. 30).

Ülkelerin en temel kaynaklarının başında gelen nüfus, geçmişte olduğu kadar günümüzde de önemini korumaktadır. Dünyanın ve ülkelerin içinde bulunduğu şartlara bağlı olarak nüfus konusuna yaklaşım dönemler itibariyle farklılık göstermiştir. Avcılık ve toplayıcılık dönemlerinde belirli bir bölgedeki nüfusun fazla olması sorun olarak görülürken, insanlığın yerleşik hayata geçtiği kabul edilen Tarım Devrimi döneminde ise nüfus artışı desteklenmiştir. Bununla birlikte, yapılan araştırmalar dünya nüfusunun miladın başlangıcından Sanayi Devrimi'nin başladığı döneme kadar geçen yaklaşık 1750 yıllık süreçte çok fazla artmadığını göstermektedir. Nitekim bu dönemde dünya nüfusunda 490 milyon civarı bir artış görülmüştür. Ancak Sanayi Devrimi sonrasında yaşanan tıp ve kimya alanı başta olmak üzere çeşitli gelişmelerle dünya nüfusuna 1750-1850 yılları arasında yaklaşık 470 milyon kişi eklenmiştir (Başar, 2013, s 51-53). Söz konusu yıllara kadar genel eğilim dini, ekonomik ve kültürel faktörlerin etkisiyle doğurganlığı teşvik edici yönde iken; Sanayi Devrimi sonrasında nüfusun katlanarak artmaya başlaması, konuya ilişkin çeşitli kuramların ve nüfusu kontrol politikalarının gündeme gelmesine neden olmuştur.

Hacim, yapı ve dağılım olmak üzere nüfusu çeşitli yönlerden etkileyen bu politikalar, genel olarak “niceliğe yönelik” ve niteliğe yönelik” olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Niteliğe yönelik politikaların hayata geçirilmesi daha çok ülkenin ekonomik imkânlarıyla ilişkili olduğu için, bu alanda en yüksek seviyeye gelişmiş ülkeler ulaşmıştır. Ancak, esasında bu politikalara en fazla ihtiyaç duyan ülke grupları ise az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdir. Diğer taraftan, niceliğe yönelik politikalar da ülkenin içinde bulunduğu sosyal ve ekonomik şartlara bağlı olarak değişim göstermektedir. Ekonomik kaynakları sınırlı olan ülkeler “kişi başına düşen geliri arttırmak” amacıyla doğurganlığı azaltıcı politikaları benimserken, refah seviyesi yüksek ülkeler de nüfusun yaşlanması ve azalması karşısında doğurganlığı arttırıcı politikalar geliştirmektedir. Bu durum nüfus politikalarının hassas bir dengede belirlenmesi gerekliliğinin önemini ortaya koymaktadır.

Geçmişten günümüze nüfus meselesi; dini, ekonomik, sosyal, siyasi ve askeri olmak üzere çeşitli nedenlerle önemini korumuştur (Murat, 2006, s. 29). Ülkeler; ekonomide rekabet avantajı elde etmek, savaşlarda kaybedilen nüfusu telafi etmek veya siyasi gücünü arttırmak gibi çeşitli gerekçelerle nüfus konusunda hassasiyet göstermiştir.

Türkiye sınırları içinde, hem Cumhuriyet öncesi Osmanlı Devleti döneminde, hem de Cumhuriyet’in ilanından sonraki dönemde nüfus konusuna önem verilmiş; nüfusun niceliğine ve niteliğine ilişkin çeşitli politikalar geliştirilmiştir. Nitekim, bu araştırmanın amacı da Türkiye’de uygulanan nüfus politikalarının 1963 yılından itibaren uygulamaya koyulan beşer yıllık kalkınma planları üzerinden değerlendirilmesidir. Kalkınma planlarındaki politika değişikliklerinin baz alındığı değerlendirme çerçevesinde, nüfusa ilişkin gelecekteki risklere çözüm sunabilecek politikaların neler olabileceği tartışılmaktadır.

TEORİK AÇIDAN NÜFUS POLİTİKALARI

Nüfus, genel itibarıyla üç temel demografik değişken tarafından etkilenmektedir; doğumlar, ölümler ve göçler. Sıralanan bu olgular her ne kadar doğal faktörler olarak algılsa da artış ve azalışları çeşitli ekonomik, sosyal, siyasi ve coğrafi unsurların tesirindedir. Temel nüfus olaylarının “yönlendirilebilir” özellikte olması, ülke yönetimlerinde, sınırları içerisinde

yer alan nüfusu nicel ve nitel yönlerden etkileme düşüncesini ortaya çıkarmış, bu amaçla nüfus politikaları geliştirilmiştir.

Ülkelerin içerisinde buldukları dönemlere ve şartlara bağlı olarak nüfus fazlalığı ve azlığı bir sorun olarak algılanmıştır. Nüfusa dair sorunların çözümlenebilmesi için bazı politikaların üretilmesi gündeme gelmiştir. Dolayısıyla, “nüfus politikası” ile “nüfus sorunu” birbiriyle bağlantılı, ancak içerik bakımından farklı iki kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Genel bir ifadeyle nüfus sorunu, nüfus politikasının nedeni oluşturmaktadır. Örneğin nüfus artış hızının arttırılmasını amaçlayan bir ülkede doğurganlığın düşmesi, doğurganlığın teşvik edilmesine ilişkin politikaların ortaya çıkmasına ve uygulanmasına neden olmaktadır. Diğer taraftan, nüfus politikası ise nüfus sorununun sonucu ve onun çözülebilmesi için bir araç olarak tanımlanmaktadır (Murat, 2006, s. 39).

Nüfus politikaları kısaca; nüfusun büyüklüğünü, yapısını ve dağılımını doğrudan etkileyecek şekilde devletlerin aldığı tedbirler bütünü olarak tanımlanmaktadır. Birleşmiş Milletler tarafından yapılan daha kapsamlı bir tanıma göre nüfus politikası; “...nüfusun büyüklüğü ve artış hızı, coğrafi dağılımı (ulusal ve uluslararası) ve demografik nitelikleri gibi önemli demografik değişkenleri etkilemek suretiyle, ekonomik, sosyal, demografik, siyasal ve diğer ortak toplumsal hedeflere ulaşılmasına yardımcı olmak amacıyla hazırlanan tedbir ve programlar” şeklinde ifade edilmektedir (Başar, 2013, s 25).

Nüfus politikalarının başarıya ulaşabilmesi için göz önünde bulundurulması gereken bazı hususlar söz konusudur. Öncelikle politikacıların ve yöneticilerin sorunu benimsemiş ve önemsemiş olmaları gerekmektedir. Koordinasyona ilişkin olası sorunların önlenmesi için nüfus politikalarının yürütme ve izleme sorumluluğunun da belirli bir kuruluşa verilmesi önem taşımaktadır. Nüfus politikasını destekleyebilecek gönüllü kuruluşların oluşturulmasına ve geliştirilmesine yönelik devletin olumlu tavır alması da politikaların başarısına katkı sağlamaktadır. Yine, politikaların, toplumdaki çeşitli baskı grupları tarafından benimsenmiş olması gerekmektedir. Ayrıca, nüfus politikaları tasarlanırken, ülkenin ihtiyaçlarının ön planda tutulması, gerçekçi bir tavır alınması ve ön yargılardan uzak durulması kritik öneme sahiptir. Uygulanması planlanan politikanın ele alınma biçimi, politika için tercih

edilen araçlar ve tedbirler, tarafların politikaya dair inancı ve kullanılacak yöntemlerin toplumun değerleri ile çelişmemesi de önem arz etmektedir. Nitekim, politikanın başarı sağlaması açısından haklı ve doğru olması yeterli gelmemektedir. Aynı zamanda, tepkiyle karşılanmaması için en uygun yöntemlerle topluma açıklanması ve benimsenmesi için çaba sarf edilmesi gerekmektedir (Güriz, 1975, s. 10-13).

Nüfusa dair izlenmesi planlanan politikalar ister artış hızını arttırmaya ister azaltmaya yönelik olsun, sonuçları kısa sürede ortaya çıkmamaktadır. Örneğin, nüfusun arttırılmasına yönelik tedbirlerin, uygulamaya koyulduktan yaklaşık 15 yıl sonra sonuçları alınmaktadır. Bu nedenle politikalar tasarlanırken orta ve uzun vadeli bir perspektifle durumun ve beklentilerin analiz edilmesi önem arz etmektedir. (Güriz, 1975, s. 12).

Devletlerin bilinçli bir şekilde nüfusun niceliği, niteliği ve dağılımını etkileyen kararlarının tamamını ifade eden nüfus politikalarının başarıyla sürdürülmesi için, doğru tasarlanması ve uygulanması gerekmektedir. Politikaların tasarlanması ve uygulanması aşamalarında öncelik ve dengeler dikkate alınmaktadır (Hoşgör ve Tansel, 2010, s. 90).

Nüfus politikalarının tasarımında, özellikle uluslararası tartışmalarda “nüfus” ve “kalkınma” arasındaki ilişki göz önünde bulundurulur. Nüfus ve kalkınma arasındaki ilişki, demografik süreçlerin ve nüfus yapısının, toplumsal ve iktisadi yapıda oluşturduğu değişim ile bunların karşılıklı etkileşimlerini kapsayan bir süreci ifade etmektedir. Eğitim, sağlık, kültür, istihdam, barınma, beslenme, çevre ve insan hakları gibi unsurlar, toplumsal ve iktisadi yapının bileşenlerini oluşturmaktadır (Hoşgör ve Tansel, 2010, s. 83). Devletler, nüfus politikaları aracılığıyla, sıralanan unsurlar ile nüfus arasında bir denge kurmayı hedeflemektedir.

Nüfus politikaları; ülkenin sosyal, kültürel ve ekonomik politikalarından ayrı tutulmamalıdır. Nitekim, ülkenin toplam nüfusu ve yapısı göz önünde bulundurulmadan ekonomik ve sosyal politikaların doğru bir şekilde oluşturulması oldukça zordur. Ayrıca, nüfusun niteliğine yönelik gerçekleştirilen politikaların nicel sonuçlara etkisi de mümkündür. Örneğin, özellikle kadınların eğitim seviyesinin arttırılması, kısa sürede doğurganlık üzerinde etkili olmaktadır (Başar, 2013, s. 35).

Nüfus politikaları ile insan hakları politikalarının uyumlu olması, günümüzde ülkelerin bu konuda aldıkları kararlarda önceliği ve dengeyi belirleyen en önemli husustur. Bugün ülkelerin ekseriyeti, istenilen sayıda ve zamanda çocuk sahibi olma konusunda kişilerin haklarını koruyan politikaları tercih etmektedir. (Başar, 2013, s. 25).

Nüfusun çeşitli değişkenlerini etkilemeye yönelik olan bu politikalar “niceliğe yönelik” ve “niteliğe yönelik” olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

Nüfusun niceliğine yönelik politikalar

Nüfusun nicel değerlerini, başka bir ifadeyle, miktar bakımından nüfusun değişmesini hedefleyen politikalar; “nüfus artış hızını arttırmaya yönelik” ve “nüfus artış hızını azaltmaya yönelik” şeklinde ayrılan alt politikalardan oluşmaktadır.

Nüfus artış hızını arttırmaya yönelik (Pronatalist) politikalar

Tasarlanan ve uygulanan politikalar ister nüfus artış hızını arttırmaya isterse de düşürmeye odaklı olsun, temel araçları sağlık ve doğurganlığı kontrol politikalarından oluşmaktadır. (Başar, 2013, s. 26).

Nüfus artışının teşvik edildiği politikaların temel amacı, nüfusun miktar açısından çoğalmasını ve devletin insan gücü bakımından hacminin genişlemesini sağlamaktır. Geleneksel görüş olan bu düşüncenin temelinde, insan soyunun yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kaldığı yönünde bir endişe ve bu nedenle çoğalma güdüsü yer almaktadır. Ayrıca, ekonomik, siyasi, askeri ve dini nedenlerle de aileler ve ülkeler nüfus artış hızını arttırıcı politikaları benimsemektedir (Murat, 2006, s. 40-41).

Doğurganlığı kontrol politikaları farklı şekilde tasarlanabilmektedir. Sadece nüfus artışını destekleyici veya sadece nüfus artışını sınırlayıcı doğurganlığı kontrol politikalarının yanı sıra, her ikisini de kontrol eden politikalar uygulanabilmektedir. Askeri ve siyasi egemenliklerini korumanın baskın olduğu bazı dönemlerde ülkeler, nüfus artışını hızlandırıcı politikalar uygulamaktadır. Bu politikaları gerçekleştirirken çocuk sayısına bağlı olarak sosyal yardımlar veya vergi indirimleri gibi teşvik edici çeşitli tedbirlere başvurulmaktadır (Başar, 2013, s. 26).

Genellikle nüfus artışını destekleme politikalarının kökeni neolitik dönemlere uzanmaktadır. Özellikle tarım devriminden itibaren yerleşik düzende üretimin arttırılabilmesi amacıyla insan gücüne daha fazla ihtiyaç duyulması, nüfus miktarının yüksek olduğu ülkelerin daha güçlü ve zengin olması, o dönemde yaşayan toplumları nüfusu arttırma konusunda teşvik etmiştir (Başar, 2013, s. 26). Ücretlerin belirli seviyede sınırlandırılması, atıl olan kaynaklardan yararlanılması, girişimciliğin artması, iş bölümü ve uzmanlaşmanın gelişmesi gibi çeşitli nedenlerle nüfus artış hızının yüksek olması gerekli sayılmaktadır. Ayrıca, artan nüfus ekonomik gerekçelerin yanında siyasi açıdan da kritik öneme sahiptir. Eski dönemlerden itibaren nüfusun fazla olması siyasi ve askeri açıdan ülkelerin en önemli güç kaynaklarının başında gelmiştir (Murat, 2006, s. 41-43).

Nüfus artış hızını düşürmeye yönelik (Antinatalist) politikalar

Bazı dönemlerde ülkeler nüfus artış hızının düşürülmesini de amaçlamaktadır. Nüfus artış hızının arttırılmasının savunulmasının haricinde, değişik amaç ve gerekçelerle nüfus artış hızının düşürülmesi gerektiğini benimseyen düşünceler de yer almaktadır. Nüfus artışının kontrolüne yönelik politika ve uygulamaların en eski çağlardan beri uygulandığı bilinmektedir. Yaşlı ve hastaların kendi kaderlerine terk edilmesinin yanı sıra, çocukların öldürülmesi gibi uygulamalarla nüfus kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır. Bu düşüncenin altında genellikle besin kaynakları ile nüfus arasındaki dengenin bozulacağı endişesi ve bu dengeyi sağlama çabaları yer almıştır (Murat, 2006, s. 46).

Arkeoloji ve antropoloji araştırmalarının gösterdiği bulgulara göre; tarım devrimi öncesinde mevcut olan avcı ve toplayıcı niteliğe sahip toplulukların yaşadığı dönemlerde kilometrekare başına bir kişinin düşmeye başlaması, nüfusun çok aşırı derecede yoğunlaşmış olduğu anlamına gelmiştir. Daha yoğun nüfusun görüldüğü yerler ise, bol verimli bölgelerde yaşayan bazı balıkçı topluluklarıdır. Söz konusu dönemlerde bölgeler arasındaki yoğunluk farklılıklarının oluşmasında; iklim, hayvancılık ve kültür önemli ölçüde etkili olmuştur (Cipolla, 2015, s. 71).

Sanayi devrimi ile birlikte insan gücü haricinde farklı enerji kaynaklarının kullanılması; tıp ve kimya başta olmak üzere çeşitli alanlardaki gelişmeler

neticesinde nüfusun hızla artması ise doğurganlık konusundaki geleneksel davranışların değişmesine neden olmuştur. Nüfusun ekonomik kaynaklar açısından fazla olduğu ülkelerde, genellikle nüfus artışının yavaşlaması için “aile planlaması” politikalarına başvurulmaktadır. Aile planlaması, kişilerin sahip olmak istedikleri çocuk sayısına ve zamanlamasına kendilerinin özgürce karar verme haklarını ve bu doğrultuda eğitim, bilgi ve araçlardan yararlanmalarını ifade etmektedir. 1974 yılında Birleşmiş Milletler tarafından “temel insan hakkı” olarak görülen aile planlaması, Türkiye tarafından da kabul edilmiştir. İki doğum arasındaki sürenin ve çocuk sayısının belirlenmesi, aşırı sayıdaki doğumların ve erken yaşta hamileliğin önlenmesi amacıyla ailelere eğitim verilmesi ve sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılması aile planlamasının temel hedefleri arasında yer almaktadır (Başar, 2013, s. 26).

Türkiye’de nüfus politikaları kapsamında özellikle nüfus artış hızının düşürülmesi doğrultusunda uygulanan aile planlamasına yönelik endişeler de dile getirilmektedir. Aile planlaması çerçevesinde uygulanan bir kısım tedbirlerin ana sağlığına olumsuz etkilerinin olmasının yanında; doğurganlığın düşmesi ile birlikte aile oluşumunun değişeceği, bu durumun ise toplumun sosyal ve psikolojik yapısında olumsuz etkilere neden olacağı öngörülmektedir. Ayrıca, fazla nüfusu destekleyen Musevilik, Hıristiyanlık ve İslam gibi pek çok dinin, çocuk düşürmeye ve nüfusu azaltmak amacıyla aile planlamasının nüfus politikası aracı olarak kullanılmasına karşı oldukları bilinmektedir (Murat, 2006, s. 44-45).

Özellikle, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde nüfus politikasını etkileyen temel unsurlar arasında kadınların eğitim düzeyi, kentleşme oranı, vergi politikaları, gelir dağılımı politikaları bulunmaktadır (Güriz, 1975, s. 11-13). Örneğin; genel olarak kadınların eğitim düzeyinin veya ülkedeki kentleşme oranının artışıyla birlikte doğurganlıkta azalma eğilimi yaşandığı görülmektedir. Bu nedenle, her iki unsurun da yüksek olduğu gelişmiş ülkelerde nüfus artış hızı düşmektedir.

Refah artışının nüfus üzerinde etkisi olmakla birlikte, bu etkiyi belirli bir politika çerçevesinde amaçlanan yöne doğru teşvik etmek ise her zaman mümkün değildir. En eski dönemlerden beri toplumlarda yer alan imtiyazlı zümrelerin ortaya çıkması, kaynakların ve üretim artışının nüfus artışını

hızlandırmak için değil; daha yüksek hayat standardına kavuşmak üzere kullanılmasına yol açmıştır. Örneğin Sanayi Devrimi döneminde nüfus artış hızından daha fazla artan üretime rağmen, gelir dağılımının adil bir şekilde gerçekleşmemesi sonucunda refah seviyesi yüksek olan belirli toplumsal sınıflar çocuk sahibi olmak yerine hayat tarzını iyileştirmeyi tercih etmiştir (Cipolla, 2015, s. 96).

Nüfusun niteliğine yönelik politikalar

Nüfus artış hızının artırılması ve düşürülmesi konusunda farklı görüşlere dayalı politikaların bulunmasının yanı sıra, kalite bakımından nüfusun iyileştirilmesi ve geliştirilmesi bakımından da politikaların üzerinde durulmaktadır. Nüfusun kalitesine yönelik politikalar; nüfusun sağlık koşullarının iyileştirilmesi, eğitim düzeyinin artırılması, mesleki bilgi ve tecrübesinin yükseltilmesini hedeflemektedir (Murat, 2006, s. 54; Başar, 2013, s. 25).

Nüfusun niteliğini yükseltmeye dair politikaların önemli kısmının o ülkedeki refah düzeyine, diğer bir ifadeyle ülkenin gelir seviyesiyle ilişkili olduğunu söylemek mümkündür. Ülkenin gelir seviyesi arttıkça nüfusun niteliğini yükseltmeye yönelik politikaların uygulanması kolaylaşmaktadır (Başar, 2013, s. 27). Gelişmiş ülkeler sahip olduğu ekonomik kaynaklar nedeniyle; sağlık, beslenme, eğitim, kültür ve barınma gibi konularda yüksek standartları sağlayarak nüfusun kalitesini arttırmıştır. Eğitim seviyesi, sağlık standartları, fiziksel ve zihinsel açıdan iyilik hali, mesleki bilgi ve deneyimlerin geliştirilmesi gibi nüfusun kalitesini arttıran unsurların çoğu, ülkenin ekonomik refah düzeyine sıkı sıkıya bağlı olarak gelişmektedir (Murat, 2006, s. 54).

Bununla beraber, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler nüfusun kalitesini artırma konusunda çeşitli sorunlar yaşamaktadır. Esasında, nüfusun niteliğine yönelik politikalara en fazla ihtiyaç duyan bu ülkelerdeki kaynakların sınırlılığı, bir taraftan mevcut nüfusa yetersiz kalırken, bir taraftan da ülkenin gelişmesi için gerekli olan beşeri sermayenin oluşturulmasında büyük engel teşkil etmektedir. Ayrıca, söz konusun ülkelerdeki doğurganlık oranlarının gelişmiş ülkelere kıyasla yüksek olması, ailenin veya toplumun kaynaklarının daha çok gıda maddelerine ve barınmaya ayrılmasına; eğitim, kültür ve sağlık

gibi nüfusun kalitesini iyileştirecek faaliyetlere daha az pay kalmasına neden olmaktadır. Diğer taraftan, bu ülkelerde kaliteyi geliştirmeye yönelik bir politika olan eğitim seviyesinin yükseltilmesi, aynı zamanda doğurganlığın düşmesini de sağlayarak nicel politikalara da hizmet etmektedir. Benzer şekilde, doğrudan doğurganlığı sınırlamaya yönelik politikalar da, mevcut kaynakların daha az sayıdaki nüfus arasında dağılımını mümkün kılmaktadır (Başar, 2013, s. 27-28). Dolayısıyla bir ülkedeki nüfusa ilişkin hedeflerin belirlenmesinde nicel ve nitel politikalar arasında etkileşim olduğunu da göz önünde bulundurmak gerekir.

Türkiye’de Nüfus Politikaları

Nüfus politikaları, Türkiye’de çeşitli dönemlerde farklı bakış açısıyla ele alınmıştır. Cumhuriyet öncesi, Osmanlı Devleti döneminde nüfus artışını hızlandırıcı politikalar benimsenirken, Cumhuriyet sonrasındaki belirli dönemlerde birbirinden farklı politikalar uygulanmıştır. Genel bir ayırım yapmak gerekirse Cumhuriyetin kuruluşundan planlı dönemin başladığı 1963 yılına kadar nüfus artışını hızlandırıcı, planlı dönemin başladığı dönemden 2010’lu yıllara kadar ise nüfusun artışını yavaşlatıcı politikalar tercih edilmiştir (Murat, 2006, s. 67). Planlı dönem boyunca uygulanan politikalar neticesinde oluşan nüfus artışıdaki yavaşlama, 2010’lu yıllara doğru ülkenin demografik yapısını tehdit eder hale geldiği için bu dönemden itibaren tekrar nüfus artışını hızlandırıcı politikalara yönelim gerçekleşmiştir.

Cumhuriyet öncesi dönemde nüfus politikaları

19. yüzyılda Osmanlı Devleti’nin nüfusu hakkında bir hayli çalışma olmasına rağmen, bugünkü Türkiye sınırları içerisinde kalan alanın 19. yüzyıldaki nüfusunun zaman içinde gösterdiği değişiklikler üzerine kesintisiz bir dizi mevcut değildir. Bu nedenle Pamuk; 1927 yılından geçmişe doğru giderek 1914, 1880 ve 1820 yıllarına dair nüfusa ilişkin çıkarımlar yapmıştır. (Pamuk, 2014, s. 63).

Osmanlı Devleti’ndeki ilk nüfus sayımı 1829 yılında yapılmıştır. İkinci Mahmut Dönemine denk gelen bu tarihte yapılan söz konusu sayım savaş dolayısıyla neticelendirilememiş ve genel bir sayım için deneme niteliğinde kalmıştır. Osmanlı – Rus Savaşının ardından 1831 yılında Rumeli ve Anadolu’yu kapsayacak şekilde tekrar bir nüfus sayımı yapılmıştır. Bununla birlikte

bazı kaynaklar bu sayımın sadece Rumeli'de gerçekleştiğini belirtmektedir. 1831 yılındaki sayım sonuçlarına göre Rumeli'deki erkek nüfusu 1.369.766; Anadolu'daki erkek nüfusu 2.383.876 ve ikisinin toplamının 3.753.642 olduğu hesaplanmıştır (Güriz, 1975, s. 17-18).

Osmanlı Devleti'nde nüfus sayımları daha sonra çeşitli yıllarda tekrarlanmıştır. Ancak, söz konusu sayımlar o döneme ilişkin yararlı bilgiler sunmakla birlikte, çeşitli eksiklikler ve yöntem sorunları nedeniyle, günümüzdeki Türkiye sınırları içindeki alanın nüfusuna dair kesin bir bilgi vermemektedir (Pamuk, 2014, s. 64). Osmanlı Devleti'nde yapılan bu sayımlar nüfusun miktarını ve yapısını; doğru, düzenli ve bilimsel bir şekilde tam olarak yansıtmamaktadır. Söz konusu sayımlarda kullanılan yöntemler, tatmin edici bir nitelik taşımamaktadır (Güriz, 1975, s. 18). Bu nedenle, nüfusun geneline ilişkin bir çıkarımda bulunabilmek için, sayımlardan elde edilen bilgilerin, nüfus konusundaki diğer çalışmalarla desteklenmesi gerekmektedir. Yirminci yüzyılın başlarında Türkiye nüfusu ile ilgili bazı tahminler bulunmaktadır. Bu tahminlerden yola çıkarak ortalama bir değer olarak 1914 yılında Türkiye sınırlarındaki nüfusun 16,5 milyon kişi düzeyinde olduğu düşünülmektedir (Pamuk, 2014, s. 64).

1914 yılındaki nüfus tahmininden 1820 yılına doğru bakıldığında, dikkate alınması gereken üç temel demografik olay bulunmaktadır; içeriden dışarıya yapılan (verilen) göçler, dışarıdan içeriye doğru yapılan (alınan) göçler ve nüfusun kendi iç dinamikleri. Birinci Dünya Savaşı öncesinde sınırlı sayıda olmak üzere Rum ve Ermeni nüfusun Türkiye'den göç ettiği bilinmektedir. Diğer taraftan, 1800'lü yıllarda Osmanlı Devleti'nden ayrılmayan bölgelerdeki nüfusun sürekli olarak arttığı bilinmektedir. Bu artışın bir bölümü nüfusun kendi dinamiklerinden kaynaklanırken, önemli bir bölümü ise dışarıdan içeriye doğru yapılan göçlerden kaynaklanmıştır. Osmanlı Devleti'nden ayrılan bölgelerde kalan Müslüman nüfus Kırım'dan, Kafkasya'dan, Balkanlar'dan ve Ege'deki adalardan Anadolu'ya göç ederek, gittikleri bölgelerin nüfusunun artmasını sağlamıştır (Pamuk, 2014, s. 64).

Tablo 1. Türkiye Sınırları İçindeki Nüfus, 1820-1927

Yıl	Toplam Nüfus (Milyon kişi)	Önceki Dönemde Yıllık Artış Hızı (%)
1820	9,4	-
1840	10,0	0,3
1860	10,8	0,4
1880	13,0	0,9
1900	14,8	0,7
1914	16,5	0,7
1927	13,9	-1,3

Kaynak: Şevket Pamuk, Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi, 3. Bs., İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014, s. 66

Türkiye sınırları içindeki nüfusun 1820-1927 yıllarına ait verilerin sunulduğu tablo incelendiğinde, 19. yüzyılda gösterdiği güçlü artış eğiliminin daha önceki dönemlerden net biçimde ayrıldığı anlaşılmaktadır. Günümüzde Türkiye sınırları içerisindeki bölgenin nüfusu, 19. yüzyıldan önce hiçbir zaman 10 milyonu geçmemiş; 16. yüzyılda ciddi bir yükseliş göstererek 8 milyona ulaşmasına rağmen, takip eden iki asır boyunca dalgalı bir trende sahip olmuştur. Önemli bir kısmı dış göçlerden kaynaklansa da, 19. yüzyıl süresince nüfusun artması ve Birinci Dünya Savaşı öncesinde 17 milyona yaklaşması, 1800'lü yıllarda Osmanlı Devleti'nde çok önemli dönüşümlerin gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. Pamuk, nüfustaki bu yükselişin yalnızca göçlerin artması ve salgın hastalıkların azalmasına bağlanamayacağını; Tanzimat öncesi ve sonrasında Anadolu'da yaşanan istikrar ortamının, iktisadi toparlanmanın, gelir artışlarının ve savaşların azalmasının da etkili olduğunu ifade etmektedir (Pamuk, 2014, s. 67).

Ayrıca, 1800'lü yıllarda Türkiye sınırlarındaki nüfus yoğunluğunun düşük olması ve tarıma elverişli geniş arazilerin mevcut olması da nüfus artışını destekleyici etki oluşturmuştur. Gelirin ve beslenme imkânlarının yükselmesiyle, ölüm oranlarında bir miktar azalma ve doğumda beklenen yaşam süresinde artış yaşanmıştır (Pamuk, 2014, s. 68).

Osmanlı Devleti'nde nüfus işlemlerini sürdürmek amacıyla modernleşme

kapsamında çeşitli kurumsal düzenlemeler de yapılmıştır. 1836 yılında kurulan “Umuru Mülkiye Nezareti” daha sonra 1838 yılında “Dahiliye Nezareti” adını almıştır. Nüfus işlemlerini sürdürmekle görevli birim ise 1884 yılında kurulmuş, 1889 yılında ise bu genel müdürlüğe “Sicili Nüfus Ahali İdare-i Umumiyesi” adı verilmiştir. 1913 yılında yürürlüğe giren nizamname neticesinde nüfus işlemlerini yürüten birime “Nüfus Müdüriyeti” adı verilmiştir. İki yıl sonra ise bu kuruluş “genel müdürlük” haline getirilmiştir. (Güriz, 1975, s. 19).

Cumhuriyet döneminde nüfus politikaları

Cumhuriyetin ilanından sonra başlayan dönemde Türkiye’de uygulanan nüfus politikaları alt dönemlere göre farklılık arz etmektedir. İlk dönem Cumhuriyetin kuruluşundan kalkınma planlarının başlangıcına kadar olan dönemdir. Kalkınma planlarının başlangıcından 2010’lu yıllara kadar ise bir önceki dönemin tersi politika izlenmiştir. Ancak doğurganlığın düşmesi ve nüfusun yaşlanmasının hızlanması başta olmak üzere çeşitli nedenlerle 2010’lu yıllarda tekrar politika değişikliğine gidilmiştir.

Tablo 2. Cumhuriyet Döneminde Türkiye Nüfusu, 1927-2020

Yıl	Toplam Nüfus	Artış Hızı (Binde)
1927	13.648.270	-
1940	17.820.950	17.03
1950	20.947.188	21.73
1960	27.754.820	28.53
1970	35.605.176	25.19
1980	44.736.957	20.65
1990	56.473.035	21.71
2000	67.803.927	18.28
2010	73.722.988	15.88
2020	83.614.362	5.5

Kaynak: Emel Başar, **Demografiye Giriş**, 2. Bs., Ankara: Gazi Kitabevi, 2013, s. 68.; TÜİK, “Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları, 2020”, (Çevrimiçi) <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=adrese-dayali-nufus-kayit-sistemi-sonuclari-2020-37210&dil=1>, 21.02.2021

Tabloda görüldüğü üzere Türkiye’nin nüfus artış hızında 1960’lı yıllardan sonra hızlı bir düşüş yaşanmıştır. TÜİK tarafından yayınlanan verilere göre 2020 yılında Türkiye nüfusu yaklaşık 83 milyon 614 bin kişiye ulaşırken, nüfus

artış hızı ise binde 5.5 seviyesine gerilemiştir.

Kalkınma planları öncesi nüfus politikaları

1914-1924 yılları arasında yaşanan önemli nüfus kayıpları ve nüfus hareketleri neticesinde, günümüzdeki Türkiye sınırları içinde kalan alanın nüfusu yaklaşık %20 oranında azalmıştır. Bu durum, Cumhuriyet'in ilk yıllarında en fazla tartışılan konulardan biri olmuştur. Nüfusta yaşanan bu düşüşün ekonomi üzerindeki etkileri bahsi geçen dönemde açık bir şekilde hissedilmiş; kırsaldaki geniş araziler atıl kalırken, kentlerdeki emek arzında da sorunlar yaşanmıştır. Nüfustaki azalma siyasi, ekonomik ve sosyal açılardan ülkeyi tehdit eden bir “güvenlik” sorunu olarak kabul edilmiş ve bu nedenle “nüfusun arttırılması” Cumhuriyet'in ilk yıllarında en başta gelen sosyal politika meseleleri arasında yer almıştır (Pamuk, 2014, s. 70).

Türkiye'nin nüfusu 1900'lü yıllarda, bir önceki yüzyıla kıyasla çok daha hızlı bir şekilde artmıştır. Cumhuriyet dönemi öncesindeki nüfus kayıplarına karşın, Birinci ve İkinci Dünya Savaşı arasındaki dönemde ülkenin nüfusu her yıl yaklaşık yüzde 1,9 düzeyinde yükselmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından da bu ivme devam etmiş ve 1950'li yıllarda yüzde 2,9 seviyesine ulaşarak azalmaya başlamıştır. Cumhuriyet öncesi dönemde yaşanan nüfus artışının büyük kısmı yaşanan göç olaylarından kaynaklanırken, Cumhuriyet döneminde yaşanan nüfus artışında göçlerden ziyade doğum oranlarının artması ve ölüm oranlarının düşmesi etkili olmuştur. Nitekim, Cumhuriyet dönemindeki mübadeleden sonra Balkanlar'dan Türkiye'ye yaklaşık 2 milyon kişi göç ederken, sadece 1961-1973 yılları arasında Türkiye'den Batı Avrupa ülkelerine 4 milyon kişi göç etmiştir (Pamuk, 2014, s. 70).

Uzun bir savaş döneminin ardından, ciddi bir nüfus sorunu ile karşı karşıya kalan Türkiye'de, Cumhuriyetin ilanından 1960'lı yılların ortalarına kadar geçen dönemde nüfus artış hızının yükseltilmesine yönelik politikalar izlenmiştir. Cumhuriyet ilan edildikten dört yıl sonra yapılan sayımda nüfusun oldukça düşük çıkması, nüfusun arttırılması konusunda tüm kesimlerde fikir birliği oluşmasını sağlamıştır (Murat, 2006, s. 67).

Cumhuriyet döneminde Türkiye'de ilk nüfus sayımı 1927 yılında gerçekleşmiş, bir sonraki ise 1935 yılında yapılmıştır. Ardından gelen sayımlar ise sıfır ve beş ile biten yıllarda devam etmiştir (Güriz, 1975, s. 20). Söz konusu

1927 yılı ve sonrasında yapılan nüfus sayımları sayesinde, bugünkü Türkiye sınırları içerisinde kalan alanın nüfusu hakkında daha güvenilir bilgilere ulaşılmaktadır (Pamuk, 2014, s. 63).

1927 yılında yapılan ilk nüfus sayımında Türkiye'nin nüfusu yaklaşık 13 milyon olarak tespit edilirken, 1940 yılında bu sayı 17 milyon seviyesine yükselmiş, yıllık nüfus artış hızı ise bu dönemde ortalama %2 olarak tespit edilmiştir. Doğurganlığı teşvik edici nüfus politikaları İkinci Dünya Savaşı döneminde de sürdürülmüş, ancak nüfusun artış hızında azalma görülmüştür. Cumhuriyet'in ilanından planlı dönemin başladığı 1960'lı yılların ortasına kadar olan süreçte, bütün hükümetler nüfusun arttırılmasını önemli bir hedef olarak kabul ederek doğurganlığı teşvik edici nüfus politikaları benimsemiş; bu politikaları çeşitli idari ve yasal tedbirlerle desteklemiştir. Bu önlemlerin arasında yol vergisinden muaf tutma, fazla sayıda çocuğu olana madalya verme, hazineye ait topraklardan bağış yapma, yurtdışından Türkiye'ye göçün teşviki gibi çeşitli uygulamalar bulunmaktadır. (Başar, 2013, s. 29; Murat, 2006, s. 73-74). Bununla birlikte, 1930 yılında kabul edilen Umumi Hıfzıssıhha Kanunu kapsamında; doğumların arttırılması ve çocuk ölümlerinin azaltılması amaçlanmış, ayrıca Türk Medeni Kanunu'nda ve Ceza Kanunu'nda yapılan bazı düzenlemelerle çocuk düşürmenin yasaklanması ve evlenme yaşının düşürülmesi sağlanmıştır. Yine benzer dönemde 1934 yılında yürürlüğe konulan çeşitli kanunlar sayesinde Türkiye'ye göç edenlerin iskân edilmesi kolaylaştırılmış ve göçler desteklenmiştir (Başar, 2013, s. 29). Diğer taraftan, nüfus artışının teşvik edildiği bu dönemde nüfus planlaması yasaklanmış, nüfus planlamasına dair getirilen yasaklara uymayanlar için ağır ceza-i yaptırımlar düzenlenmiştir (Murat, 2006, s. 74).

Bununla birlikte, Türkiye nüfusunu arttırmak amacıyla Cumhuriyetin ilanında sonra alınmış olan yasal ve idari önlemlerin, tam olarak başarıya ulaşmadığı belirtilmektedir. Diğer bir ifadeyle, uygulanan tedbirler uzun dönemde doğurganlığın artmasında ve nüfusun çoğalmasında katkısının olmadığı ifade edilmektedir (Başar, 2013, s. 29-30). Söz konusu dönemde nüfusun artmasının nedeni olarak politikalardan ziyade nüfusun kendi iç dinamiklerinin etkili olduğu ileri sürülmektedir (Murat, 2006, s. 75).

Türkiye'de, 1950'li yıllardan sonra meydana gelen hızlı nüfus artışı, kırsal

kesimden kentlere bir göç yaşanmasına neden olmuştur. Bu yoğun göçler ise düzensiz kentleşme başta olmak üzere bazı sosyo-ekonomik sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Sosyal ve ekonomik sorunların temel nedeni olarak hızlı nüfus artışı görülmüş ve uygulanan politikalar eleştirilmeye başlanmıştır (Başar, 2013, s. 30).

Kalkınma planları dönemi sonrası nüfus politikaları

Kalkınma planlarının uygulanmaya başladığı dönem, Türkiye'deki nüfus politikaları açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. O döneme kadar benimsenen nüfus artışının teşvik edildiği pronatalist politikalar terk edilerek, nüfus artış hızını yavaşlatmayı amaçlayan antinatalist politikalara geçiş yapılmıştır. Bununla birlikte, kalkınma planlarının başladığı dönemden yaklaşık 50 yıl sonra, 2010'lu yıllarda nüfus konusunda tekrar politika değişikliğine gidildiği görülmektedir.

Türkiye'de uygulanan nüfus politikalarında 1957 yılından sonra yavaş yavaş değişimler görülmüş, bu dönemden itibaren ekonomik kalkınmanın önünde engel olduğu gerekçesiyle fazla nüfus ve yüksek nüfus artış hızı eleştirilmeye başlanmıştır (Murat, 2006, s. 67). Bununla birlikte, konuyla ilgili 1960 yılı sonrası Türkiye verileri dikkate alınarak yapılan bir araştırma, uzun dönemde nüfus artış hızı ile kişi başına düşen gelir arasında bir ilişki olmadığını ortaya koymaktadır (Bektaş, Kayacan ve Uras, 2015, s. 69).

1960'lı yıllarda Devlet Planlama Teşkilatı'nın kurulması neticesinde bu görüşler devletin resmi politikası haline gelmiştir. Bu dönemden sonra nüfus artışının sınırlandırılmasını sağlayan aile planlaması teşvik edilmeye başlanmıştır. 1960'lardan sonra nüfus artışının düşürülmesi amaçlayan politikalar öne çıkmıştır. Nüfusun azaltılmasını ve aile planlamasının benimsenmesini destekleyen bu politikalara gelişmiş ülkelerin özel önem vererek uygulanması için Türkiye'ye karşılıksız yardımlarda bulunması, halkın bu politikalara ve yardımlara kuşkuyla yaklaşmasına sebep olmuştur (Murat, 2006, s. 67).

10 Nisan 1965 tarih ve 557 sayılı "Nüfus Planlaması Hakkında Kanun", planlı kalkınma döneminde benimsenen nüfus artış hızını düşürücü politikanın ana dayanağını oluşturmuştur. Söz konusu kanun nüfus artışının sınırlandırılması ve doğurganlığın düşürülmesi için temel uygulama aracı olmuştur (Murat, 2006, s. 75).

1965 yılında çıkarılan Nüfus Planlaması Hakkındaki Kanun sayesinde yeni nüfus politikasını yürütme, sağlık personeline gerekli eğitimi sunma ve konuyla ilgili halkı bilgilendirme sorumluluğu Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'na verilmiştir. Yine aynı sene yeni nüfus politikasının uygulanmasını desteklemek amacıyla, söz konusu bakanlığın çatısı altında “Nüfus Planlaması Müdürlüğü” ile “Ana ve Çocuk Sağlığı Genel Müdürlüğü” kurulmuştur (Başar, 2013, s. 30).

Birinci beş yıllık kalkınma planında nüfus politikaları: 1963-1967

Planlı dönemin başlamasıyla ilk kez yürürlüğe konulan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda nüfus konusu, “Toplumun Genel Kuruluşu” bölümünde “Nüfus Meselesi” başlığı altında ele alınmıştır.

Söz konusu planda nüfus ile ekonomik gelişme arasındaki yakın ilişki vurgulanarak, kalkınma planlarında nüfusa ve nüfus politikalarına önem verilmesi gerektiği vurgulanmıştır. İkinci Dünya Savaşından sonra ölüm oranlarındaki hızlı azalmaya rağmen doğurganlık eğiliminin değişmemesi sonucunda nüfus artış hızının gittikçe hız kazandığı; bu durumun ise ülkenin ekonomik kalkınma çabalarının önünde bir engel teşkil ettiği, çünkü ekonomik gelişmenin kişi başına düşen milli gelirin artışı olduğu dile getirilmiştir. Ekonomik gelişmenin ülkenin en önemli hedefleri arasında yer aldığı; bu nedenle, hızla artan Türkiye nüfusuna dair politika değişikliğine şiddetle ihtiyaç olduğu belirtilmiştir (DPT, 1963, s. 67).

Nüfusun o döneme kadarki seyrinin devam etmesi halinde Türkiye'nin kısa süre içinde işgücü arzı kıtlığından değil, tam tersi fazlalığından dolayı sıkıntı yaşayacağı; bu nedenle, çalışma çağındaki nüfusun artış hızının düşürülmesi gerektiği ifade edilmiştir. Bu sayede, demografik yatırımlar yerine ekonomik kalkınmayı hızlandıracak iktisadi yatırımlara daha fazla pay ayrılması ve istihdamın arttırılması beklenmiştir (DPT, 1963, s. 72.).

İktisadi yönü ağırlıkta olan gerekçeler belirtildikten sonra ise ülkede uygulanması planlanan “yeni nüfus politikası” açıklanmıştır. Bu plana göre; Cumhuriyet'in ilanından o döneme kadar haklı gerekçelerle uygulanan nüfus politikaları o günün şartları açısından geçerliliğini yitirmiştir. Nüfus planlamasını yasaklayan tedbirlerin hızla kaldırılması, çocuk nüfus oranının toplam nüfus içerisinde payının düşürülmesi ve nüfus artış

hızının yavaşlatılması amaçlanmıştır. Plan kapsamında nüfus planlaması kavramının “çocuk sahibi olma konusunda devlet müdahalesi” anlamında gelmediği özellikle vurgulanarak; “ailelerin istedikleri sayıda ve istedikleri zamanda çocuk sahibi olmalarını kolaylaştıran demokratik bir usul” olduğu açıklanmıştır (DPT, 1963, s. 73).

Gebeliğin önlenmesi konusunda bilgilendirme yapılması, bu amaçla kullanılan araçların ve ilaçların ülkeye girişini yasaklayan hükümlerin yürürlükten kaldırılması, nüfus planlaması konusunda sağlık personellerine gerekli bilgilerin sunulması, bu konuda çeşitli eğitimler düzenlenmesi gibi uygulamalar, yeni nüfus politikasına yönelik alınan önlemler arasında sıralanmıştır (DPT, 1963, s. 73):

İkinci beş yıllık kalkınma planında nüfus politikaları: 1968-1972

Nüfus artış hızının yavaşlatılmasını ifade eden antinatalist politikalar İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda da sürdürülmüştür. Nüfus konusu, bu planda “Türkiye'nin Nüfusu ve Toplumsal Yapısının Temel Özellikleri” başlığı altında değerlendirilmiştir.

Nüfusun, nicelik bakımından yatırımların miktarını ve dağılımını; nitelik bakımından ise ekonomik gelişme için ihtiyaç duyulan insan gücünü belirlediği, bu nedenle ekonomiyi iki taraflı etkileyen bir unsur olduğu belirtilmiştir. Bu doğrultuda, plandaki temel amacın, nüfusun kalitesinin arttırılması ve miktarının ekonomik gelişmeyi olumsuz etkilemeyecek seviyeye çekilmesi olduğu ifade edilmiştir (DPT, 1968, s. 47).

1965 yılında yapılan nüfus sayımının geçici sonuçlarına göre nüfusun o dönem 31 milyona ulaştığı; nüfus artış hızının ve doğurganlığın oldukça yüksek olduğu, bu nedenle bazı yaş gruplarında yoğunlaşmaların dikkat çektiği belirtilmiştir. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'ndaki görüşleri destekleyecek şekilde, politika değişikliğinin gerekli olduğu ve yeni uygulamaya konulan bu politikanın esasını ise “aile planlamasının” oluşturduğu kaydedilmiştir (DPT, 1968, s. 47).

Birinci Kalkınma Planında “nüfus planlaması” kavramı kullanılırken, İkinci Kalkınma Planı ile birlikte nüfus politikalarının “aile planlamasına dayalı” uygulanacağı açık bir şekilde ilan edilmiştir.

Üçüncü beş yıllık kalkınma planında nüfus politikaları: 1973-1977

Nüfusa dair politikalar, amaçlar ve hedefler; bu planın ikinci bölümde “Sosyal Alanda Sağlanan Gelişmeler” başlığı altında izah edilmiştir.

Planın uygulamaya konulmasından önce son yapılan 1970 yılı nüfus sayımı sonuçlarına göre Türkiye'nin nüfusu 36,7 milyon seviyesine ulaşmıştır. Bu durum, ülke nüfusunun 1965-1970 yılları arasında yılda ortalama binde 25,6 oranında bir nüfus artış hızına sahip olduğunu belirtmektedir (DPT, 1973, s. 73).

Planda, ayrıca 1950 yılından sonra doğurganlık ve ölüm oranlarında yaşanan hızlı düşüş “olumlu gelişmeler” olarak adlandırılmıştır. Plandaki maddenin hemen devamında, doğum oranlarındaki düşüşün yetersiz olduğu özellikle vurgulanmaktadır (DPT, 1973, s. 75).

Dördüncü beş yıllık kalkınma planında nüfus politikaları: 1979-1983

Bu planda nüfus, “Kaynakların Kullanımı” başlığı altında “İnsan Kaynağı” kapsamında alt başlıkta ele alınmıştır.

Planda, hem ülke genelinde hem de bölge ölçeğinde doğurganlık seviyelerindeki azalmanın dikkat çekici hale geldiği dile getirilmiştir. Örneğin 1960'lı yıllarda toplam doğurganlık oranı 6,19 iken; bu oran 1970 – 1975 döneminde 4,97'ye gerilemiştir. Bununla birlikte, doğurganlıktaki düşüşe dair bölgelerarasında görülen farklılaşma geçmiş dönemlerle benzer şekilde seyretmiştir. Doğu ve Karadeniz Bölgelerinde daha yüksek olan doğurganlık oranları, Batı ve Güney Anadolu Bölgelerinde daha düşüktür. Bununla birlikte kırsal alanlarda dahi doğurganlığın düştüğü belirtilmektedir (DPT, 1979, s. 24).

Doğurganlığa benzer şekilde ölümlerde de bölgeler arasında ve dönemler itibariyle önemli ölçüde bir farklılaşma yaşanmıştır. Çocuk ölümleri son dönemlerde azalmakla birlikte yine de yüksek kabul edilmiştir. Yetişkinlerdeki ölüm seviyeleri ise, gelişmiş ülkelere benzer bir seyir izlemekle beraber, çocuk ölümlerindeki yükseklik sebebiyle, ortalama yaşam beklentisi değerlerinin düşük çıktığı ifade edilmiştir (DPT, 1979, s. 24).

Dördüncü planda göç konusuna da değinilmiştir. Bir göç politikası olmamasına rağmen, sanayileşmeyle birlikte kırdan kente göçlerin yaşandığı; 1960-1965 yılları arasında 880 bin civarı olan kırdan kente göçün, 1970-1975 yılları arasında 2,8 milyona seviyesinde ulaştığı belirlenmiştir. Ayrıca, göç

edenlerin genellikle genç nüfus grubuna ait olması, göç veren ve göç alan bölgelerdeki yaş yapısını da etkilemektedir (DPT, 1979, s. 24). Yurtdışı göçlere de değinilerek, bunların özellikle “işçi göçü” ağırlıkta olduğu belirtilmiştir (DPT, 1979, s. 25).

Planın bir diğer bölümünde yer alan “Toplumsal Gelişmeler ve Hedefler” başlığında; nüfus sorununun, demografik, toplumsal ve ekonomik sorunların odağında yer aldığı, bu nedenle nüfus politikasının, tüm toplumsal ve ekonomik politikaların bir türevi olarak değerlendirileceği açıklanmıştır (DPT, 1979, s. 250).

Dördüncü Kalkınma Planı'nın son dönemlerinde 557 Sayılı Nüfus Planlaması Kanunu yürürlükten kaldırılmış ve 27 Mayıs 1983 tarihinde 2827 Sayılı Nüfus Planlaması Kanunu yürürlüğe konmuştur. Gebeliği onuncu haftası tamamlanincaya kadar rahmin tahliye işlemine izin verilmesi ve bu alanda eğitim almış olan yardımcı sağlık personellerine doğum kontrol hizmetlerini sağlama yetkisinin tanınmış olması yürürlüğe konulan yeni Nüfus Planlaması Kanunu'nun önemli özelliğini oluşturmaktadır. (Murat, 2006, s. 80).

Beşinci beş yıllık kalkınma planında nüfus politikaları: 1985-1989

Nüfus meselesi, 1985-1989 yıllarını kapsayan Beşinci Beş Yıllık Kalkınma planı çerçevesinde “Sosyal Hedefler ve Politikalar” başlıklı dördüncü bölüm altında incelenmiştir.

Plana göre; nüfus artışı ve hareketliliği, sosyal ve ekonomik alandaki değişimlerden etkilenmekte ve onları etkilemektedir. Aynı zamanda, nüfus artış hızı, refah artışına paralel olarak azalma eğilimi göstermiştir. Bu plan süresince de bu eğilimin devam edeceği öngörülmüştür (DPT, 1984, s. 125).

Ekonomik kalkınmanın en önemli unsurunun beşeri sermaye olduğu; dolayısıyla, Beşinci Beş Yıllık Kalkınma planı çerçevesinde nüfusun niteliklerinin ve özelliklerinin geliştirilmesinin esas ilke olduğu açıklanmıştır (DPT, 1984, s. 125).

Plana göre; nüfusun barınma, eğitim, sağlık ve beslenme imkânları artırılacaktır. Ayrıca, sosyal güvenlik ve sosyal yardım hizmetlerinin yaygınlaştırılması ve bilhassa göç veren ve doğum oranlarının fazla olduğu bölgelerde yer alan nüfusun söz konusu hizmetlerden yararlanması

sağlanacaktır. Bununla birlikte, nüfusun girişimcilik özelliği ve ekip çalışmasına dair nitelikleri geliştirilecektir (DPT, 1984, s. 125).

Plan kapsamında, aile kurumuna da büyük önem verilmiş; ailenin maddi ve manevi olarak sağlıklı bir kurum halinde varlığını sürdürmesi için gerekli önlemlerin alınacağı açıklanmıştır. Ailenin, anne ve çocuk sağlığının korunması için diğer sağlık hizmetleriyle aile planlaması arasında koordinasyon sağlanacağı, bu doğrultuda uygulamalar ve eğitimler için tedbirler alınarak kurumsal düzenlemeler gerçekleştirileceği ifade edilmiştir. Alınan bu önlemler sayesinde, plan dönemi başında binde 30,6 olan kaba doğum hızının, plan dönemi itibariyle binde 29,1'e düşeceği, aynı şekilde doğal nüfus artış hızının da binde 21,6'dan binde 21,2'ye gerileyeceği öngörülmüştür (DPT, 1984, s. 125).

Nüfusunun niteliğinin geliştirilmesinin öneminin özellikle öne çıktığı bu planda, doğurganlığın düşürülmesi için aile planlamasının sürdürülmesi amacı korunmuştur.

Altıncı beş yıllık kalkınma planında nüfus politikaları: 1990-1994

Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın dördüncü bölümde "Sosyal Hedef, İlke ve Politikalar" başlığı altında nüfus konusu, "beşeri kaynaklar" olarak ele alınmıştır.

Planda öncelikle bebek ölüm oranlarının yüksekliği eleştirilmiş, bu durumun ülkenin sosyal ve ekonomik açıdan gelişmişlik seviyesi ile bağdaşmayacağı vurgulanmıştır. Bebek ölüm oranlarında sağlanacak düşüşlerin ülkede doğuştan beklenen yaşam seviyesini de önemli ölçüde arttıracığı belirtilmiştir (DPT, 1989, s. 284).

Plan döneminde yapılan tahminler, Türkiye nüfusunun 1994 yılında 61,8 milyona yükseleceğini göstermektedir. Yaş grupları açısından değişim incelendiğinde ise; 0-14 yaş grubunun payının düşeceği, ancak 15-64 yaş arası ve 65 yaş ve üstündeki yaş gruplarının payının ise yükselmeye devam edeceği tahmin edilmiştir. Yaşanan bu değişim sonucunda bağımlı nüfusun azalması sonucunda çalışma çağındaki nüfusun yükünün hafifleyeceği dile getirilmiştir (DPT, 1989, s. 284).

Beşinci plana benzer şekilde, ekonomik kalkınmanın en önemli unsuru olan beşeri sermayenin niteliklerinin geliştirilmesi, Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda da esas ilke olarak kaydedilmiştir. Bu nedenle Türkiye nüfusunun artış hızının, istikrarlı bir ekonomik gelişme ve sosyal kalkınma hedefleriyle uyumlu hale getirilmesi hedeflenmiştir (DPT, 1989, s. 284).

Planda ayrıca, aile planlaması anlayışı sürdürülerek; ana-çocuk sağlığına ve aile planlamasına dair hizmet açığı bulunan; doğurganlık oranlarının, anne ve bebek ölüm oranlarının fazla olduğu kesimlere yönelik bu hizmetlerin ulaştırılmasında öncelik verileceği vurgulanmıştır (DPT, 1989, s. 285).

Yedinci beş yıllık kalkınma planında nüfus politikaları: 1996-2000

Nüfus konusu planın “Temel Yapısal Değişim Projeleri” adlı üçüncü bölümünün altında, “Nüfus ve Aile Planlaması” başlığıyla ele alınmıştır. Böylece, ilk kez bir planda “aile planlaması” kavramı bir başlık olarak kullanılmıştır.

Planın temel ilkesi; ekonomik kalkınma için ihtiyaç duyulan insan kaynağının geliştirilmesi, nüfustaki artış hızının düşürülmesi ve sürdürülebilir kalkınma hedef ve politikalarıyla uyumlu bir nüfus yapısının oluşturulmasıdır (DPT, 1995, s. 35).

Planda yer alan görüşe göre; nüfustaki hızlı artışın devam etmekte, bu durum kişilerin oluşturulan refah artışından daha fazla paya sahip olabilmelerini ve ekonomide beklenen değişimlerin gerçekleşmesini yavaşlatmakta, eğitim, sağlık, konut ve altyapı ihtiyaçlarını arttırırken, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmayı geciktirmektedir (DPT, 1995, s. 34).

Planda ayrıca, dış göç konusuna da değinilmiştir. O dönemde yurtdışından Türkiye'ye doğru yaşanan göçler nedeniyle ülke “göç alan” niteliğe kavuşmuştur. Söz konusu dönemde bu göçleri düzenli bir şekilde takip edebilecek mekanizmalarının olmaması nedeniyle ekonomik ve sosyal politikaların geliştirilmesinin güç hale geldiği vurgulanmıştır (DPT, 1995, s. 34).

Plan dönemine kadar geçerli olan sayım yönteminin ve sayım yılları arasındaki uzun dönemin, ülkenin demografik değişimlerinin izlenmesi açısından yetersiz kaldığı, plan döneminde kullanılan nüfus kayıt sisteminin, altyapı ve organizasyonel eksiklikler nedeniyle etkin olmadığı belirtilerek yeni organizasyonların geliştirilmesi gerektiği açıklanmıştır. (DPT, 1995, s. 34).

Yedinci Kalkınma Planı döneminin sonunda, toplam doğurganlık hızının 2,33'e gerileyeceği ve nüfus artış hızının ise yüzde 1,5'e düşeceği öngörülmüştür. Bu sayede; 15-64 ve 65 yaş ve üzeri nüfus gruplarının toplam nüfus içindeki payı artarken, çocuk nüfus olarak tanımlanan 0-14 yaş arası grubun payı ise azalacaktır (DPT, 1995, s. 35).

Planın başlığında özellikle vurgulanan aile planlaması anlayışı, bu dönem de sürdürülmüştür. Aile planlanmasının uygulanmasında kurumlar arası iletişim, koordinasyon, etkinlik ve süreklilik gibi çeşitli amaçları gerçekleştirmek amacıyla ülke çapında organizasyonların geliştirileceği açıklanmıştır. Ayrıca, aile hizmetlerinden yararlanamayan toplumsal kesimlere, bu hizmetlerin sağlanması ve yaygınlaştırılması için gerekli çabanın gösterileceği planlanmıştır (DPT, 1995, s. 36).

Sekizinci beş yıllık kalkınma planında nüfus politikaları: 2001-2005

Planın sekizinci bölümünde nüfus konusu, “Sosyal ve Ekonomik Sektörlerle İlgili Gelişme Hedef ve Politikaları” ana başlığı altında “İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi” alt başlığında değerlendirilmiştir. Planda, önceki kalkınma planlarında olduğu gibi ekonomik kaynaklar ile nüfus arasında bir denge kurulması gerektiği belirtilmektedir.

Sayım dönemleri arasındaki farkın çok olduğu, bu durumun nüfusun güncel verilerle nüfusu izlemeyi engellediği; dolayısıyla, merkezi bir nüfus kayıt sistemiyle ülke genelinde hayati olaylara dair verilerin toplanması, izlenmesi ve değerlendirilmesi ihtiyacının giderek arttığı ifade edilmektedir (DPT, 2000, s. 78).

Planda ayrıca, dengeli ve sürdürülebilir kalkınma hedefleriyle uyumlu bir nüfus yapısının oluşturulması için; nüfusun insangücü kapasitesinin arttırılmasını sağlayacak eğitim ve sağlık yönünden geliştirilmesi, yaşa kalitesinin arttırılması ve bölgesel farklılıkların giderilmesi temel ilke olarak belirlenmiştir (DPT, 2000, s. 79).

Plana göre; mevcut trendlerin devam etmesi halinde; doğurganlığın düşmesi, çocuk nüfusun azalması, çalışma çağı ve yaşlı nüfusun payının artması beklenmektedir. Bu doğrultuda üreme sağlığı ve aile planlamasıyla ilgili hizmetlerin kalitesinin arttırılması ve bölgesel farklılıkların dikkate alınarak politikaların oluşturulması hedeflenmektedir (DPT, 2000, s. 79).

Son iki plana uygun şekilde, merkezi bir nüfus kayıt sisteminin önemi vurgulanarak,, ilk defa bu plan çerçevesinde “Merkezi Nüfus İdare Sistemi (MERNİS)” ismi zikredilmiştir. Bu sistemin hayata geçirilmesi için ülke düzeyindeki tüm kamu kuruluşları arasında bilgi alışverişini sağlayacak, uygulama geçmesi açısından ihtiyaç duyulan kurumsal ve hukuki düzenlemelerin hızlı bir şekilde tamamlanacağı açıklanmıştır (DPT, 2000, s. 80).

Dokuzuncu beş yıllık kalkınma planında nüfus politikaları: 2007-2013

Nüfus konusu tüm kalkınma planlarının önemli bir konusunu oluşturmuştur. Dokuzuncu Kalkınma Planı'nda da “İstihdamın Arttırılması” ve “Beşeri Gelişme ve Sosyal Dayanışmanın Güçlendirilmesi” başlıklarının altında ele alınmıştır.

Planda, 2000 yılında yüzde 1,41 olan nüfus artış hızının, 2005 yılında yüzde 1,26'ya gerilediği; bu yıllar arasında, 15-64 yaş grubu ile 65 yaş üzeri nüfus gruplarının toplam nüfus içindeki paylarının yükseldiği belirtilmiştir (DPT, 2007, s. 37).

Bir önceki Sekizinci Kalkınma Planı çerçevesinde; yaşam kalitesinin arttırılması, sağlık ve eğitim altyapısının geliştirilmesi konularında önemli iyileşmelerin sağlandığı; bununla birlikte, istihdam ve eğitimin kalitesi konularında ihtiyacın devam ettiği açıklanmıştır (DPT, 2007, s. 39).

Bu planda ilk defa ülkenin demografik yapısının “gelişmiş ülkelere benzer özellikler göstermeye başladığı” dile getirilmiştir. Değişen nüfus yapısıyla birlikte, özellikle istihdam, eğitim, sosyal güvenlik ve sağlık alanlarındaki politikaların yeniden değerlendirilmesi gerektiği önerilmiştir (DPT, 2007, s. 39-40). Bu nedenle Dokuzuncu Kalkınma Planı'nın, önceki planlardaki egemen olan anlayıştan farklı olarak, ilk kez antinatalist politikaları eleştirmeye başladığı söylenebilir.

Doğurganlıktaki düşüşe bağlı olarak, toplam nüfus içinde çocuk nüfusunun payının azalmaya, çalışma çağı ve yaşlı nüfusun payının artmaya devam edeceği vurgulanmıştır. Nüfustaki trendlere göre; 2006-2013 arası dönemde çocuk nüfusun payının %28,1'den %25,3' gerilemesi beklenirken, çalışma çağı nüfusun payının %66'dan %68,2'ye ve yaşlı nüfusun payının %6'dan %6,5'e yükselmesi öngörülmüştür. Ayrıca, aynı dönem aralığında doğal nüfus artış

hızının binde 12,4'ten binde 10,1'e gerileyeceği, toplam doğurganlık hızının ise 2,18'den 2,07'ye düşeceği tahmin edilmektedir (DPT, 2007, s. 61-62).

Onuncu beş yıllık kalkınma planında nüfus politikaları: 2014-2018

Planda nüfus konusu "Nitelikli İnsan, Güçlü Toplum" üst başlığının altında ele alınmıştır. Bu sayede, nicel politikalardan ziyade, plan çerçevesinde niteliği arttırmaya yönelik politikaların ön planda tutulacağı belirtilmiştir.

Nüfus dinamikleri başlığı altında, öncelikle nüfusun mevcut durumunun analizi paylaşılmıştır. Buna göre; ülkenin nüfusu 75,6 milyon seviyesine yükselmiştir. 2012 yılında, nüfus artış hızı binde 12'ye, toplam doğurganlık hızı ise 2,08'e düşmüştür. Bu durum nüfusun kendini yenileme seviyesi olan 2,1'in altındadır. Gelir ve eğitim seviyesinin fazla olduğu kesimlerde ise toplam doğurganlık hızı 1,02 seviyesine kadar azalmaktadır. Doğuşta beklenen yaşam süresinin ise 2013 yılı itibarıyla 76,9 yıla ulaşacağı tahmin edilmektedir. TÜİK'in nüfus projeksiyonlarına göre, önlem alınmaması durumunda; Türkiye'deki toplam nüfusun 2023, 2050 ve 2075 yıllarında sırasıyla 84,2 milyon, 93,5 milyon ve 89,2 milyon kişiye ulaşacağı tahmin edilmiştir (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2013, s. 49).

İlk defa bu plan kapsamında "yaşlı nüfusun" ülkenin geleceğinde bağımlılık oranları açısından bir sorun oluşturabileceği dile getirilmeye başlanmıştır. Önlem alınmaması halinde 2038 yılından sonra 15-64 yaş arasındaki nüfusun, 2050 yılından itibaren ise Türkiye'deki toplam nüfusun azalmaya başlayacağı öngörülmüştür. Bu nedenle, nüfus politikalarının doğurganlık hızını yükseltecek şekilde tasarlanması ve yaşlanan nüfusa dönük nüfus politikaların geliştirilmesi ihtiyacı oluştuğu vurgulanmıştır. (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2013, s. 49). Bu ifadeler, 1963 yılından itibaren uygulanan "antinatalist politikaların" tam aksi yönündedir. Dolayısıyla Türkiye'deki nüfus politikalarındaki değişim ihtiyacı ve yeni bir politikaya geçiş, ilk defa Onuncu Kalkınma Planı çerçevesinde resmen ilan edilmiştir.

Planda, ülkenin sahip olduğu genç nüfusun ortaya çıkardığı demografik fırsat penceresinden en üst seviyede yararlanılması, dinamik ve üretken nüfus yapısının sürdürülerek yaşam kalitesinin arttırılması ve ülke ekonomisi destekleyecek bir göç politikasının oluşturulması, toplam doğurganlık hızının istikrarlı biçimde yükseltilmesi amaçlanmıştır (T.C. Kalkınma Bakanlığı,

2013, s. 50). Bu sayede ilk defa bu planda “doğurganlığın arttırılması” gerektiği açıkça belirtilmiştir.

Bahsi geçen amaç ve hedeflerin sağlanması amacıyla şu politikaların uygulanması uygun görülmüştür (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2013, s. 50):

- Kadınlara yönelik iş ve aile yaşamı arasındaki dengenin sağlanmasını kolaylaştıran esnek çalışma imkânları, kreşler ve doğum izinleri gibi çeşitli uygulamalar sayesinde doğurganlığın arttırılması ve genç nüfus yapısının sürdürülmesi,
- Toplam nüfus içinde payı giderek yükselen yaşlı nüfusun aktif bir yaşam sürmesi, güvenli ve sağlıklı hayat koşullarına ulaşımı sağlanması ve kuşaklar arasındaki dayanışmanın toplumda güçlendirilmesi,
- Doğum, ölüm ve göçlere ilişkin verilerin güncel şekilde takip edilmesine olanak sağlayan nüfusa kayıt sistemlerinin geliştirilmesi.

On birinci beş yıllık kalkınma planında nüfus politikaları: 2019-2023

Günümüzde geçerli olan On Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda nüfus konusu Onuncu Kalkınma Planı'na benzer şekilde, “Nitelikli İnsan, Güçlü Toplum” başlığı altında ele alınmış, fakat bu planda ilk defa “Nüfus ve Yaşlanma” başlığı kullanılmıştır. Bu yaklaşım, yaşlanma konusunun nüfus politikaları açısından önemine vurgu yapmaktadır.

On Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı kapsamında, bir önceki plana çok yakın bir amaç belirlenmiştir. Buna göre mevcut plan; “*genç ve dinamik nüfus yapısının korunması; yaşlıların yaşam kalitesinin yükseltilmesi için ekonomik ve sosyal hayata etkin bir şekilde katılabilmesi, aktif ve bağımsız olarak hayatlarını sürdürebilmesi, yüksek kalitede uzun süreli bakım, sağlık ve diğer hizmetlerden yararlanabilmesi ve aktif yaşlanma ortamlarının oluşturulması*” temel amaçlarına sahiptir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019, s. 154).

Plan kapsamında 2018-2023 arası dönemde nüfus verileri açısından aşağıdaki hedefler belirlenmiştir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019, s. 155):

Toplam doğurganlık hızının 1,99'dan, 2,15'e yükseltilmesi;

- 65 yaşındakilerin hayatta kalma beklentisinin 17,7 yıldan, 18'e çıkarılması,
- 65 yaşındaki kadınların hayatta kalma beklentisinin 19,2 yıldan, 19,5'e çıkarılması,
- 65 yaşındaki erkeklerin hayatta kalma beklentisinin 16 yıldan, 16,3'e çıkarılması,
- Yaşlı nüfusun işgücüne katılma oranının yüzde 12,2'den, yüzde 13,7'ye yükseltilmesi.

Nüfus verilerine ilişkin hedeflerde görüldüğü üzere artık Türkiye'nin nüfus politikaları nüfus artış hızının düşürülmesini savunan politikaların aksine "pronatalist" olarak nitelenen ve nüfus artış hızını yükseltmeyi amaçlayan politikalara yönelmiştir. Ayrıca, yaşlanan nüfusun ülkenin işgücü piyasasında değerlendirilmesine yönelik amaçların da olduğu görülmektedir.

Planda, bahsedilen amaç ve hedefleri gerçekleştirmek amacıyla çeşitli politika ve tedbirler sırlanmaktadır. Öncelikle içinde bulunulan "demografik fırsat penceresinden" en yüksek seviyede yararlanmak amacıyla genç ve dinamik nüfus yapısı korunacaktır. İş ve aile yaşamını uyumlu hale getiren politikalarla doğurganlık seviyesi arttırılacaktır. Yaşlılar için uzun süreli bakım hizmetleri çeşitlendirilecek ve yaygınlaştırılacaktır. Ayrıca, kapsayıcı ve sürdürülebilir bakım güvencesi modelleri geliştirilecektir. Bakım hizmetlerinde koordinasyon sağlanarak, belediyeler gibi yerel yönetimlerin bu konuda daha fazla katılımı sağlanacaktır. Yaşlı bakım hizmetlerinde istihdam edilecek işgücünün niceliği ve niteliği arttırılacaktır. Sağlık hizmetlerinin sunumu yaşlılar için daha etkin hale getirilecektir. Planda, ayrıca; yaşlıların topluma aktif katılımı, karşılaşılabileceklerin risklerin önlenmesi, nesiller arası dayanışmanın sağlanması, hayat boyu öğrenme imkânlarına erişimin kolaylaştırılması ve bu konulardaki verilerin düzenli takip edilmesi konularında çeşitli politikalar açıklanmaktadır (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019, s. 154).

Kısacası, günümüzde geçerli olan On Birinci Kalkınma Planı kapsamında "yaşlanma sorunu" odak noktasına alınmış; bunun yanı sıra, doğurganlığın teşvik edildiği ve ekonomik kalkınma açısından önem arz eden "demografik fırsat penceresinin" önemine vurgu yapıldığı bir yaklaşım benimsenmiştir.

Doğumlar, ölümler ve göçler bir ülkenin toplam nüfus miktarını ve yapısını etkileyen temel değişkenlerdir. Doğal faktörler olarak nitelenen doğumlar ve ölümler nüfus yapısını daha uzun sürede değiştirirken, göçler ise nüfus yapısı üzerinde ani değişimlere sebep olmaktadır. Konuyla ilgili istatistiklere göre; doğurganlık ve ölümlülük yapısında yaşanan değişimler sonucunda Türkiye, 2000'li yıllardan itibaren yeni bir demografik rejime girmiştir. Sağlık ve kalkınma alanlarında yaşanan gelişmelerle doğurganlık ve ölümlülük yapısında oluşan değişimler sonucunda Türkiye demografik geçişin üçüncü aşamasına girmiştir. Bununla birlikte, ülkede son on yıl içinde yoğun bir şekilde düzenli ve düzensiz göçlerin nüfus yapısı üzerindeki etkisinin de yeni politikaların tasarlanmasında dikkate alınması gerekmektedir (Beşe-Canpolat, 2019, s. 73).

Türkiye için demografik fırsat penceresinin 2010 yılı civarında başladığı ve 2040 yılında kapanacağı tahmin edilmektedir. Ülkenin kalkınması bakımından önemli olan bu kavram, çalışma çağındaki nüfusun, genç ve yaşlı nüfusun toplamından fazla olmasını ifade etmektedir. Demografik fırsat penceresinden faydalanabilmek için ülkede daha fazla istihdam alanları oluşturulmalı ve kaynaklar rasyonel kullanılmalıdır. Aksi halde, demografik fırsat penceresinin kapanmasını ifade eden toplam nüfusun içinde yaşlı nüfusun payının yükselmesi, beraberinde sosyal güvenlik ve sağlık harcamaları başta olmak üzere ülke açısından önemli sorunlar doğurmaktadır (Can ve Avcı, 2019, s. 211-220).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Türkiye'de, çeşitli dönemlerde farklı nüfus politikaları uygulanmıştır. Osmanlı Devleti döneminde belirgin bir nüfus politikası olmamakla birlikte, genel eğilim nüfus artışının teşvik edilmesi yönünde olmuştur. Cumhuriyetin ilan edildiği dönemde nüfus konusuna büyük önem verilmiş, 1927 yılında ilk nüfus sayımı yapılarak şartlar ve kaynaklar bakımından durum değerlendirilmesi yapılmıştır. Cumhuriyetin kuruluşundan 1960'lı yıllara kadar Türkiye'de doğurganlığı teşvik edici politikalar izlenmiştir. Ancak, 1950'li yılların sonlarına doğru "hızlı nüfus artışının ekonomik gelişmenin önünde bir engel oluşturduğu" düşüncesi yaygınlık kazanmaya başlamıştır. 1963 yılından itibaren uygulanmaya başlayan ilk kalkınma planı ile birlikte net bir biçimde ülkenin nüfus politikasında yapılan değişiklik resmen ilan edilmiştir.

Söz konusu dönemden itibaren doğurganlığın düşürülmesi, bu sayede hızlı nüfus artışının engellenmesi ve çocuk nüfusun toplam nüfus içindeki payının azaltılması hedeflenmiştir.

Aile planlamasıyla desteklenen politikalar açık bir şekilde Dokuzuncu Kalkınma Planı'na kadar sürdürülmüştür. İlk defa Dokuzuncu Kalkınma Planı'nda ise, "aile planlaması" kavramına hiç değinilmemiş, Türkiye'nin "gelişmiş ülkelere benzer bir demografik yapıya" kavuşmaya başladığına dikkat çekilmiş ve "yaşlı nüfusun payının artmaya devam edeceği" dile getirilmiştir. Bu yönüyle söz konusu planın Türkiye'nin nüfus politikaları açısından önemli bir dönüm noktası olduğu söylenebilir. Bu sayede ülkenin nüfus politikası tekrar doğurganlığı teşvik eden politikalara doğru yönelmiştir.

Onuncu Kalkınma Planı'nda ise ilk kez "yaşlı nüfus" bir sorun olarak ele alınmış, gelecekte ülkenin bağımlılık oranlarının yükselmesiyle birlikte sağlık ve sosyal güvenlik harcamalarının artacağı özellikle vurgulanmıştır. Yine bu planda, ilk defa doğurganlık hızının arttırılması gerektiği, aksi halde yakın gelecekte ülkenin nüfusunun azalmaya başlayacağı belirtilmiştir. Dokuzuncu Kalkınma Planı'na benzer şekilde bu planda da "aile planlaması" kavramına değinilmemiştir. Önceki planlardan farklı olarak Onuncu Kalkınma Planı'nda "demografik fırsat penceresi" kavramı üzerinde durulmuş ve Türkiye açısından önemi açıklanmıştır.

Günümüzde geçerli olan On Birinci Kalkınma Planı'nda ise nüfus konusu "Nüfus ve Yaşlanma" başlığı altında sunularak, ülke nüfusunun yaşlanmasına dikkat çekilmiştir. Aile planlaması kavramının yer almadığı söz konusu planda, genç ve dinamik nüfusu korumak amacıyla doğurganlığın arttırılması teşvik edilmekte, bu sayede nüfusun azalmasının ve yaşlanmasının önüne geçilmeye çalışılmaktadır.

Kalkınma planları incelendiğinde; 2007-2013 yıllarını kapsayan Dokuzuncu Kalkınma Planı ile birlikte Türkiye'nin nüfus politikalarında 2010'lu yıllardan itibaren, antinatalist politikalarından pronatalist politikalara geçiş yaşandığı görülmektedir. Ülkenin demografik yapısının korunması için orta ve uzun vadeli perspektifle politikalar üretilmesinin, tasarlanan politikalarda son yıllarda yurtdışından Türkiye'ye doğru yaşanan göç dalgasının nüfus üzerindeki etkilerinin dikkate alınmasının ve nüfusun niteliğinin geliştirilmesi

için çabaların arttırılmasının gerekli olduğu düşünülmektedir. Ayrıca, toplam nüfusu oluşturan yaş gruplarındaki dağılımın değişmesi sonucunda 2040 yılında kapanacağı öngörülen demografik fırsat penceresine dair durumun yeniden değerlendirilmesi yapılarak sosyal ve ekonomik politikaların gözden geçirilmesi önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Başar, E. (2013). *Demografiye Giriş*. (2. Bs.). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Bektaş, H., Kayacan, E. ve Uras, Ö. (2015). Türkiye’de planlı kalkınma döneminde iktisadi büyüme ile nüfus artışı ilişkisinin ekonometrik analizi. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 3, 2, 69-77.
- Beşe-Canpolat, Ş. (2019). *Türkiye’de Nüfus*. Ankara: Türk İdari Araştırmalar Vakfı Yayınları.
- Can, B., Avcı, S. (2019). Demografik fırsat penceresi Türkiye için demografik kriz penceresine dönüşecek mi?. B. Gonencgil, T. A. Ertek, I. Akova ve E. Elbasi (Ed.), *1st Istanbul International Geography Congress Proceedings Book* (s. 211-221) içinde. İstanbul, Türkiye: Istanbul University Press. <https://doi.org/10.26650/PB/PS12.2019.002.022>
- Cipolla, N. (2015). *Dünya Nüfusunun İktisat Tarihi*. (5. Bs.). Çev. Gezgin, M. S., İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş.
- Devlet Planlama Teşkilatı (1963). *Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*. Ankara.
- Devlet Planlama Teşkilatı (1968). *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*. Ankara.
- Devlet Planlama Teşkilatı (1973). *Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı*. Ankara.
- Devlet Planlama Teşkilatı (1979). *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı*. Ankara.
- Devlet Planlama Teşkilatı (1984). *Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*. Ankara.
- Devlet Planlama Teşkilatı (1989). *Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı*. Ankara.
- Devlet Planlama Teşkilatı (1995). *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*. Ankara.
- Devlet Planlama Teşkilatı (2000). *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*. Ankara.
- Devlet Planlama Teşkilatı (2006). *Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı*. Ankara.
- Doğan, S., Şanlı, B. (2003). İktisadi kalkınmada beşeri sermaye. *Süleyman Demir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8, 1, 173-196.
- Güriz, A. (1975). *Türkiye’de Nüfus Politikası ve Hukuk Düzeni*. Ankara: Türkiye Kalkınma Vakfı Yayınları.
- Hoşgör, Ş., Tansel, A. (2010). *2050’ye Doğru Nüfusbilim ve Yönetim: Eğitim, İşgücü, Sağlık ve Sosyal Güvenlik Sistemlerine Yansımalar*. İstanbul: TÜSİAD Yayınları.
- Murat, S. (2006). *Dünden Bugüne İstanbul’un Nüfus ve Demografik Yapısı*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.

Pamuk, Ş. (2014). *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2019). *On Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*. Ankara.

T.C. Kalkınma Bakanlığı (2013). *Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı*. Ankara.

TDK. (20.01.2021). <https://sozluk.gov.tr/>

TÜİK. (21.02.2021). *Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları, 2020*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=adrese-dayali-nufus-kayit-sistemi-sonuclari-2020-37210&dil=1>

SOSYAL HİZMETLERİN SUNUMUNDA YENİ BİR MODEL OLAN AİLE SOSYAL DESTEK PROGRAMININ (ASDEP) İNCELENMESİ

Ali Osman ÖZPOLAT¹

Öz

Aile Sosyal Destek Programı (ASDEP) özellikle son yıllarda sosyal hizmetler alanında ortaya çıkan en yeni uygulamalardan biridir. ASDEP ortaya çıkana kadar sosyal hizmet alanında talep odaklı hizmetler ön plandayken ASDEP sosyal hizmetlerin sunumunda yeni bir bakış açısı getirmiştir. Bu program ile risk altında olduğu düşünülen ancak sosyal hizmet ve sosyal yardımlara ulaşamayan aileler önceliklendirilmektedir. Bu nedenle ailelere sunulan hizmetler içerisinde önemli bir yere sahiptir. ASDEP ile ülkemizde ailelerin psikososyal ve sosyoekonomik ihtiyaçlar konusunda desteklenmeleri, bizzat ailenin yaşam ortamında birebir sosyal incelemeler yapılması ve bu incelemeler neticesinde hanenin gereksinimine göre gerekli rehberlik ve yönlendirmenin gerçekleştirilmesi sağlanmaktadır. Ayrıca ASDEP hizmeti sosyal hizmet kuruluşlarından birisi olan Sosyal Hizmet Merkezleri (SHM) bünyesinde sunulmaktadır. ASDEP hali hazırda Türkiye'nin 81 ilinde 2017 yılından beridir devam etmektedir. Bu program kapsamında görev yapan personeller ise Sosyal Hizmet, Sosyoloji, Psikoloji, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık, Çocuk Gelişimi ve Aile ve Tüketici Bilimleri bölümleri mezunlarından oluşmaktadır. Bu bağlamda çalışmamızda, ASDEP'in ne olduğu, ortaya çıkış süreci ve mevcut durumu üzerinde durularak sosyal hizmet perspektifinde ASDEP sürecinin net bir şekilde anlaşılması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda genel olarak alanyazın taraması ve Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı verileri kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: ASDEP, Sosyal Destek, Sosyal Hizmet, Sosyal Yardım

¹ Dr., Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, E-posta: aliosmanozpolat@gmail.com., ORCID: 0000-0002-2482-8457

ÖZPOLAT, A O. (2022)Sosyal Hizmetlerin Sunumunda Yeni Bir Model Olan Aile Sosyal Destek Programının (ASDEP) İncelenmesi, 22(54), 141-167. DOI: 10.21560/spcd.vi.904483

INVESTIGATION OF THE FAMILY SOCIAL SUPPORT PROGRAM (ASDEP) WHICH IS A NEW MODEL IN THE PRESENTATION OF SOCIAL SERVICES

Abstract

Family Social Support Program (ASDEP) is one of the newest services emerging in the field of social services especially in recent years. Until the emergence of ASDEP, demand-oriented services were at the forefront in the field of social work, while a new perspective was brought to social work with ASDEP. With this program, families who are thought to be at risk but cannot access social services and social assistance are prioritized. For this reason, this program has an important place in the services provided to families. In our country, it is ensured that families are supported on psychosocial and socioeconomic needs, one-to-one social work reviews are carried out in the family's living environment and as a result of these reviews, necessary guidance and direction are provided according to the needs of the household. In addition, ASDEP service is provided within the Social Service Centers (SHM), one of the social service organizations. ASDEP is currently Turkey's 81 provinces since 2017 continues. Staff members of ASDEP are graduates of Social Work, Sociology, Psychology, Guidance and Psychological Counseling, Child Development and Family and Consumer Sciences. In this context, in our study, it is aimed to clearly understand the ASDEP process from the perspective of social work by focusing on what ASDEP is, its emergence process and its current situation. For this purpose, the literature review and the data of the Ministry of Family and Social Services were used.

Key Words: *ASDEP, Social Support, Social Work, Social Assistance*

GİRİŞ

Aile, içinde yaşadığımız toplumun en küçük bileşeni olarak kabul edilmesinin yanı sıra insanların birlikte yaşadığı en eski ve en küçük topluluktur. Aile, fertlerinin topluma hazırlanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu durumda aile dar anlamda sadece ebeveynlerden oluşurken, geniş anlamda aile eş ve çocuk birliğini içermektedir (Akın, 2013). Toplumun temel bir parçası olan aile üyeleri, toplumlarının ihtiyaçlarına göre sürekli olarak değişmektedir. Özellikle günümüzde aile yapısı ve aile üyelerinin rolü ve statüsü bazı değişikliklere uğramıştır. Bu değişim sadece Türk toplumunda değil, tüm dünyada yapısal değişimler geçirmiştir (Bayer, 2013).

Aile ortamı bireylerin doğduğu andan başlayarak içerisinde yer aldığı hayatlarını devam ettirmek amacıyla gerekli bakımın ve desteğin sunulduğu sosyal bir ortam olarak süregelmektedir. Ayrıca aile duygu ve düşüncelerimizin ortaya çıktığı sosyal ortamdır. Ailede ne tür duygusal tepkiler göstereceğimizi ve kendimiz veya başkaları hakkındaki bu duyguları nasıl ifade edeceğimizi öğreniriz (Özmen, 2004). Bu bağlamda ailelerin refahı aile içerisinde yaşayan bireylerin sağlıklı gelişimi açısından önem arz etmektedir.

Tüm Dünyada olduğu gibi ülkemizde de ailelere yönelik politikalar geliştirilmekte ve değişen-çeşitlenen ihtiyaçlara göre yeni hizmet modelleri sunulmaktadır. Bu hizmet modelleri içerisinde ASDEP ise sosyal hizmet alanına ilişkin en yeni uygulamalardan birisi olarak Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (ASHB) tarafından sunulmaya başlanmıştır.

ASDEP ailelerin ve bireylerin sosyal yardım ve sosyal hizmet ihtiyaçlarının belirlenmesi, ihtiyaç duydukları sosyal yardım ve sosyal hizmet modellerinin planlanması ve uygulanması ile diğer kamu hizmetlerinden (eğitim, sağlık, istihdam vb.) yararlandırılmalarını sağlamayı amaçlayan bir programdır. Ayrıca ASDEP ile nihai olarak bireylerin ve ailelerin yaşam koşullarının iyileştirilmesi amaçlamakta, sürecin tüm aşamasında rehberlik ve danışmanlık hizmetlerini de içermektedir (AÇSHB, Mülga, 2021). Bu çalışmada, arz odaklı sosyal hizmet sunumunda programın planlamasından uygulanmasına kadar ailelere sosyal destek sağlamadaki rolü üzerinde durulmuştur.

DÜNYA'DA AİLELERE YÖNELİK SOSYAL DESTEK POLİTİKALARI

Sosyal politikalar, bireylerin ve ailelerin refah kazanmalarını, sorunlarını çözmelerini, sosyal destek sağlamalarını ve beslenme ve barınma gibi temel ihtiyaçlarını karşılamalarını gerektirir. *İşsizliğin ve yoksulluğun azaltılması ve insan haklarının tam anlamıyla hayata geçirilmesi sosyal politikanın en önemli hedeflerindedir* (Yolcuoğlu, 2012). Aile politikaları ise genel olarak ailenin farklı fonksiyonlarını güçlendirmeye yönelik sosyal politikaların toplamını ifade etmektedir (Gauthier ve Hatzius, 1997). Ayrıca aileyi ve aile bireylerini korumak, aile politikasının en temel amacıdır.

Aile destek politikaları birçok hizmetin sunulduğu ve oldukça kapsamlı prosedürlerin uygulandığı bir sosyal hizmet alanı olduğundan tanımlanması zordur. Bu hizmetler temelde ailede veya kişisel gelişimde ortaya çıkan sorunları çözmek ve ihtiyaçlarını karşılamak için danışmanlık, eğitim faaliyetleri ve aile haklarının savunulması gibi *tüm faaliyetleri kapsamaktadır* (Özkan ve Kılıç, 2013).

Dünyada farklı süreçler ve gelişmeler sonucunda gelişen *çeşitli* aile destek hizmet modelleri vardır. Bu modeller ailelere yönelik; koruyucu-önleyici, tedavi edici, izleyici ve destekleyici hizmetler sunmaktır. Bu bağlamda Amerika, İngiltere ve Almanya gibi aile alanında gelişmiş politikaları olan bazı ülke örnekleri incelendiğinde bazı temel ortak hususlar olduğu göze çarpmaktadır. Bunlar temelde; ihtiyaç içerisinde olan ailelerin güçlendirilmesi ve sosyal hizmet modelleri ile desteklenmesi üzerine kurulmuştur.

Ailelere yönelik sosyal destek politikalarının genel ayrımı Esping-Andersen'in kitabında 3 çeşit refah rejiminin ayrımı ile beraber yapılmıştır. Bunlar, Liberal Refah Devlet Modeli (ABD, İngiltere), muhafazakâr ya da Kıta Avrupası Refah Devlet Modeli (Belçika, Almanya, Fransa), Sosyal-Demokratik veya İskandinav Refah Devlet Modeli (İsveç, Danimarka) şeklinde sıralanmaktadır (Powell ve Barrientos, 2002; akt. Özdemir, 2005).

Muhafazakâr Refah Modelinde yer aldığı belirtilen Almanya'da ailelere sunulan hizmetler genel olarak kiliseler ve özel kuruluşlar aracılığıyla *yürütülmektedir*. Burada Devlet sosyal hizmetlerin direkt olarak sunucusu konumunda değil denetleyicisi, düzenleyicisi ve dağıtıcısı konumunda yer almaktadır (Çağlar, 2015). Aynı zamanda Almanya'da ailelere sunulan sosyal

destek hizmetlerinde sosyal yatırım ve bireysel sorumluluğa daha çok önem verildiği görülmektedir. İngiltere’de ise ailelere sunulan hizmetler konusunda piyasa perspektifinden bakılarak bireyci politikalar daha ağırlıklı olarak sunulmaktadır (Burkhardt ve ark., 2011). Diğer yandan İsveç, Danimarka ve Finlandiya gibi İskandinav ülkelerinde ailelere sunulan sosyal hizmetlerin ve sosyal yardımların sorumluluğu yerel yönetimler üzerinden yürütülmektedir (Roberts 2001; akt. Erdem, 2006). Amerika Birleşik Devletlerinde ise aile destek politikaları temelde; ebeveynlik stresleriyle ve çocuk yetiştirme sorunlarıyla karşı karşıya kalmış olan aileleri güçlendirme ile çocukları hedef alan kötü muamelenin önlenmesine yöneliktir (McCroskey ve Meezan, 1998).

Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) ülkelerinin geneline bakıldığında ise aile destek politikalarının altı temel amacı olduğu görülmektedir. Bunlar; yoksulluğun etkilerinin hafifletilmesi ve gelir devamlılığı, istihdamın teşvik edilmesi, çocuklar için doğrudan tazminat (ekonomik maliyet için), erken çocukluk döneminde çocukların gelişimi için destek sağlanması, cinsiyet eşitliğinin sağlanarak pekiştirilmesi ve doğum oranlarının arttırılması olarak belirlenmiştir (Thévenon, 2011).

Özellikle son dönemlerde Dünyada aileyi odağına alan hizmetlerde bir artma olduğu görülmektedir. Sosyal yardımların geçici olduğu, insan onuruna aykırı ve insanı tembelleştiren bir uygulama olarak sadece yardım odaklı olmanın doğru olmadığı düşüncesi son yıllarda daha hâkim bir şekilde devam etmektedir. Ailelerin yaşam tarzlarındaki değişiklikler, değişen toplum yapıları, teknolojik gelişmeler ve sosyal risklerin çeşitlenerek artış eğiliminde olması özellikle Avrupa Ülkelerinde aile destek politikalarının geliştirilmesini ve günümüz şartlarına uygun olarak modernizasyonunu hızlandırmıştır. Bu sayede daha girift, etkili ve psikososyal destek ağırlıklı gelişen sosyal politikalar ortaya çıkmıştır (Özpolat, 2021).

TÜRKİYE’DE AİLELERE YÖNELİK SOSYAL DESTEK POLİTİKALARININ GELİŞİMİ VE ASDEP’İN ORTAYA ÇIKIŞ SÜRECİ

Bilindiği üzere Esping-Andersen tarafından 3’lü refah sistemi belirlenmiştir. Bu sisteme dördüncüyü ekleme girişimi ilk olarak Leibfried tarafından gerçekleştirilmiştir. Leibfried Latin kuşağı ülkeleri olarak tabir ettiği ülkeler için “Güney Avrupa Refah Devleti Modeli”ni ileri sürmüştür. Bu

model ülkemizin de birçok bakımdan Güney Avrupa Refah Devleti Modeli içinde konumlandırılması nedeniyle önem arz etmektedir. Bu modelde bir yandan emeklilik sistemi benzeri düzenlemeler ile işgücünün korunması temin edilirken diğer yandan düzensiz olarak formel olmayan mesleklerin ve sektörlerin çok az desteğe sahip olmasına dayalı bir yapılanma söz konusudur. Bu modelin diğer bir özelliği ise sağlık hizmetlerinin bütün vatandaşlara bir hak olarak sunulmasıdır. Bu sunulan hakkın maliyeti ise vergiler aracılığıyla karşılanmaktadır. Bu refah modeli içerisinde yer alan ülkelerde riskler aile ve akrabalık bağı üzerine kuruludur. Aynı zamanda aile dayanışması güçlüdür (Taşçı, 2013).

Bu modelde yer aldığı ifade edilen ülkemizde genelde sosyal hizmetler bağlamında, özelde ise aile alanında radikal değişiklikler yaşanmıştır. Ayrıca tarihsel süreçte ailelere yönelik sosyal hizmet uygulamaları, çeşitli toplum ve medeniyetlerde toplumsal ihtiyaçları dayanak alarak farklı şekillerde tezahür etmiştir. Tüm Dünyada olduğu gibi ülkemizde de sosyal hizmetler çeşitli süreçlerden geçerek günümüze kadar gelmiştir.

Bu bağlamda tarihsel süreçte Cumhuriyet dönemindeki sosyal hizmet faaliyetlerine bakıldığında artık sosyal hizmetlerin yeni düzenin gerektirdiği yasal ve örgütsel düzen içinde yürütülmeye başladığı görülmektedir. Meclis, 1959'da Sosyal Hizmet Enstitüsü'nü kuran yasayı kabul etmiştir. Enstitünün amacı, yoksulluğun giderilmesi için yapılabilecek sosyal hizmet faaliyetlerini belirlemek, karşılaşılan sorunlara karşı alınabilecek önlemleri belirlemek, yardım kuruluşları arasında koordinasyon ve işbirliğini sağlamak, bunlarla ilgili faydalı tanıtım faaliyetlerini yürütmektir. Bahsi geçen kanun temel alınarak Sağlık Bakanlığı'na bağlı olarak 1961'de Türkiye'deki sosyal hizmet alanına ilişkin eğitim çalışmaları yapacak Sosyal Hizmetler Akademisi kurulmuştur (Çelik, 2019).

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı tarafından sağlanan sosyal hizmetlerin sorumluluk ve yetkileri, 1963 yılında 225 sayılı kanunla kurulan Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü'ne devredilmiştir. İlk beş yıllık kalkınma planının (1963-1967) ve ikinci beş yıllık kalkınma planının (1968-1972) uygulanması için öngörülen araştırmaya dayanarak, özellikle çocuk refahı konusunda önemli kararlar alınmış ve uygulamaya koyulmuştur. 1983 yılına kadar Sosyal

Hizmetler Genel Müdürlüğü hizmete devam ettikten sonra 2828 sayılı kanun kapsamında Çocuk Esirgeme Kurumu ile birleşerek sosyal hizmet ve çocuk esirgeme kurumu olarak hizmet vermeye başlamıştır (Reçber, 2019).

1986'da Başbakanlığa bağlı olarak kurulan Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu, 1989'da Aile Araştırma Kurumu, 1990'da Kadının Statüsü ve Sorunları Başkanlığı ile 1997'de Özürlüler (Engelliler) İdaresi Başkanlığı gibi kurumların kurulması takip etmiştir. Bu kurumlar sosyal hizmet uygulamalarının gelişmesinde ve dönüşümünde önemli roller üstlenmiştir (Özpolat, 2019).

1990'lı yıllarda aile politikalarında koruyucu ve önleyici hizmetlere bir geçiş süreci başlamıştır. Özellikle 2000'li yıllarda sosyal hizmetlerde bir değişim ve dönüşüm süreci yaşanmış, yeni hizmet modelleri ortaya çıkmıştır. 2008 yılına gelindiğinde ise aile şurasında ülkemiz için çok yeni bir kavram olan sosyal hizmetlerde arz odaklı yaklaşım kavramı konuşulmaya başlanmıştır. Arz odaklı hizmet vatandaşların direkt hizmetleri talep etmesi değil, ihtiyacı olanların direkt olarak ziyaret edilerek hizmet sunumunun sağlanmasını ifade etmektedir. Arz odaklı hizmet sunumunda haneler risk odaklı olarak belirlenip ziyaret edilmekte, birey ve ailelerin yaşamış oldukları sorunlar yerinde tespit edilerek rehberlik ve yönlendirmeler gerçekleştirilmektedir (Balcı, 2019).

Bu anlamda sosyal refah hizmetlerinin tek bir çatı altında toplanması gerektiği fikri gündeme getirilmiş ve 2011 yılında çıkarılan 633 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (ASPB, Mülga) kurulmuştur. Bakanlığın kurulması ile birlikte kamusal alanda sosyal hizmet uygulaması gerçekleştiren tüm kurum/kuruluşlar tek çatı altında toplanmış, sosyal hizmetlerde yaşanan dönüşüm çalışmaları hızlandırılmıştır (Özpolat, 2019). Bakanlık kurulduktan sonraki süreçte ise sosyal hizmetler için yeni bir vizyon dönemi içerisine girilmiş, arz odaklı bir hizmet olan Aile Sosyal Destek Programı (ASDEP) yeni bir sosyal hizmet uygulaması olarak ortaya çıkmıştır.

2015 yılında Ankara, Kırıkkale, Sakarya ve Rize illerinde altı ay süreli olarak ASDEP'in yaygınlaştırılma çalışmalarından önce pilot uygulaması yapılmıştır. Söz konusu çalışma kapsamında pilot iller olarak belirlenen illerde görev yapan meslek elemanları ile Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarında görev yapan çalışanlar sahada çalışmalar gerçekleştirmişlerdir (Kırıkkale

Valiliği, 2015). Aile Sosyal Destek Programı Pilot Uygulama Yönergesine göre ASDEP kapsamında çalışacak olan personelin öncelikli olarak; Sosyal Hizmet, Psikoloji, Sosyoloji, Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik mezunları arasından (lisans) belirlenmesi amaçlanmıştır. Sayıca yetersiz kalınması durumunda ise sırasıyla; Çocuk Gelişimi mezunları, Öğretmenlik mezunları, Aile ve Tüketici Bilimleri mezunları ve İktisadi ve İdari Bilimler mezunlarının (lisans) ASDEP kapsamında çalıştırılabileceği belirlenmiştir (Kamu Bilgi Yönetim Sistemi, 2015).

ASDEP uygulamaya koyulduğu zamandan bu güne insana ve topluma dokunan bir sosyal hizmet modeli olarak en önemli sosyal hizmet uygulamalarından birisi olmuştur. Özellikle ailenin ve toplumun istikrarında koruyucu ve önleyici faaliyetler doğrultusunda ASDEP önemli roller üstlenmektedir. Ayrıca ASDEP personelleri ise sahada yaptıkları ASDEP uygulamalarında ASHB'nin görünen yüzü olmuşlardır. ASDEP personelleri; çocuk, kadın, engelli, yaşlı ve tüm dezavantajlı fertlere ulaşım yerinde gözlem yaparak insana ve topluma dokunmaktadırlar.

Tablo 1. Aile Sosyal Destek Programı İçin Önemli Tarihler

Konu	Tarih
Aile Şurası Yapılmıştır.	2008
Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın Kurulmuştur.	2011
61. Hükümet Programı Yayımlanmıştır.	2011
Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Stratejik Planı (2013-2017) Yayımlanmıştır.	2013
62. Hükümet Programı Yayımlanmıştır.	2014
10. Kalkınma Planı Yayımlanmıştır.	2014
ASDEP'in Pilot Çalışması Yapılmıştır.	2015
64. Hükümet Programı Yayımlanmıştır.	2015
1500 ASDEP Personeli İstihdamı Gerçekleştirilmiştir.	2016
65. Hükümet Programı Yayımlanmıştır.	2016
ASDEP'in <i>Ülke Geneline Yaygınlaşması Sağlanmıştır.</i>	2017
1500 ASDEP Personeli İstihdamı Gerçekleştirilmiştir.	2017
Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Stratejik Planı (2018-2022) Yayımlanmıştır.	2018
ASDEP Personeli Sürekli İşçi Kadrolarına (4D) Geçirilmiştir.	2018
Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Kurulmuştur.	2018
11. Kalkınma Planı Yayımlanmıştır.	2019
Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Stratejik Planı (2019-2023) Yayımlanmıştır.	2019
Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı Yayımlanmıştır.	2019
1000 ASDEP Personeli İstihdamı Gerçekleştirilmiştir.	2020
Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı Yayımlanmıştır.	2020
Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı Yayımlanmıştır.	2021
Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Kurulmuştur.	2021

Yukarıdaki tabloda ASDEP için önemli olan tarihsel gelişmelere yer verilmiştir. Bu doğrultuda yukarıda ifade edilen süreçler sonucunda ASDEP günümüzdeki halini almıştır. Ayrıca ailelere sunulan sosyal destek hizmet ve politikalarına ilişkin alanyazın incelendiğinde ülkemizdeki ASDEP uygulamasına doğrudan benzeyen ya da yurtdışından örnek alınan bir sosyal destek uygulaması olmadığı görülmektedir. Buradan hareketle ASDEP'in ülkemiz dinamiklerine, aile yapısına ve kültürel dokusuna uygun olarak tasarlanıp uygulamaya koyulduğu ifade edilebilir.

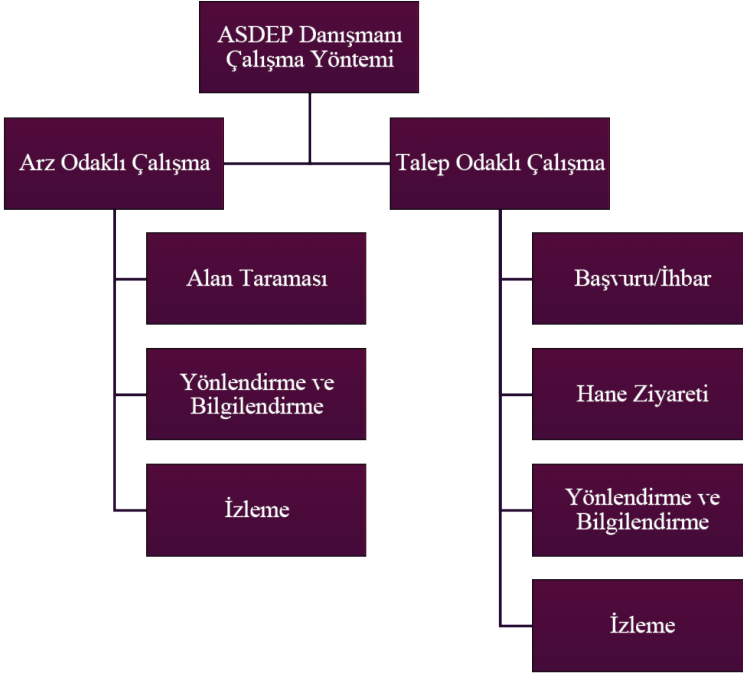
ÜST POLİTİKA BELGELERİNDE YER ALDIĞI ŞEKLİYLE ASDEP

Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü (ASAGM, Mülga) 5-7 Kasım 2008 tarihleri arasında Aile Destek Hizmetleri temasıyla “Aile Şurası” düzenlemiştir. Genel perspektifte sosyal hizmet ve sosyal politika alanında, özel olarak ise aile politikaları alanında hizmet sunan kurum/kuruluşların fazla olmasına rağmen bu alanlarda kuşatıcı düzenlemelerin olmayışı bu temanın belirlenmesinde önemli bir rol üstlenmiştir. Bu Şurada “*Ailenin güçlendirilmesi eğitilmesi, sosyal hizmetin eve kadar ulaştırılması ve yardımların sadece merkezden sağlanmaması, mobil ekiplerin yer aldığı tespit amaçlı modellerin oluşturulması gerekmektedir.*” ifadesi yer almıştır. Burada doğrudan ASDEP’e yer verilmemiştir ancak dolaylı olarak aile sosyal destek programının hazırlanması üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda ASDEP’in temellerinin burada atıldığı söylenebilir (ASAGM, 2008).

Daha sonraki süreçlerde özellikle Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’nın (ASPB) kurulmasıyla Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü koordinesinde sosyal destek hizmetleri alanında yapılan çalışmalar hız kazanmıştır. Temmuz 2011 - Ağustos 2014 arasını kapsayan 61. Hükümet Programında ise doğrudan ASDEP’e atıfta bulunulmuştur.

61. Hükümet programında; aileye aile içinde destek anlayışıyla ASDEP kapsamında hane merkezli bir sisteme geçileceği, ASDEP ile ailelere ve bireylere özel hizmet sunulmaya başlanılacağı, her hanenin ihtiyacına göre farklılaşan sosyal destek hizmetleri sunulacağı belirtilmiştir (61. Hükümet Programı, 2011).

2013 yılında ASPB Stratejik Planında hizmetlerin tespit (arz) odaklı olarak yapılmasını yaygınlaştırmak hedefi belirlenerek plan dönemi sonuna kadar her ailenin bir sosyal destek danışmanı olmasının sağlanması hususuna yer verilmiştir.

Şekil 1. ASDEP Çalışma Yöntemi

Kaynak: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Strateji Planı (2013-2017)

Yukarıdaki şekilden de görüldüğü üzere ASDEP'in arz odaklı çalışmasının yanı sıra talep odaklı da çalışması konusu üzerinde durulmuştur. Ayrıca 2013-2017 Stratejik Planında ASDEP; "Devletin vatandaşa uzanan eli, eli devlete uzanamayan vatandaşı devletle buluşturan el" olarak nitelendirilmiştir.

Ağustos 2014 – Ağustos 2015 tarihlerini kapsayan 62. Hükümet programında aile merkezli bütüncül sosyal politikalarla sosyal destek alanında ASDEP hizmet modeli ile istihdam, eğitim ve sağlık hizmetlerinin sunulacağı belirtilmiştir. ASDEP ile beraber ailelerin korunarak güçlendirilmesi çerçevesinde hizmetlere ulaşamayan vatandaşların sorunlarının hanelerine ziyaretler gerçekleştirilerek çözüleceği ifade edilmiştir (62. Hükümet Programı, 2014).

2014 – 2018 yılları arasında 10. Kalkınma Planı yürürlüğe girmiştir. Burada da ASDEP'e yönelik ifadeler yer almaktadır. Bu kalkınma planında; doğrudan

“Sosyal hizmet ve yardımlar alanında bütüncül hizmet sunulmasını sağlamaya yönelik Aile Sosyal Destek Programı (ASDEP) modeli uygulanacaktır.” hususuna yer verilmiştir (10. Kalkınma Planı, 2014).

Kasım 2015 – Mayıs 2016 tarihinde yayımlanan 64. Hükümet Programında ise; “Sosyal yardım veya sosyal hizmete ihtiyacı olan bütün dezavantajlı vatandaşlarımıza ulaşacak olan Aile Sosyal Destek Programı’nın (ASDEP) alt yapısını tamamlayacak ve yeterli sayıda nitelikli personel istihdam ederek ASDEP’i aşamalı olarak hayata geçireceğiz.” şeklinde ASDEP’e yönelik ifadelere yer verilmiştir (64. Hükümet Programı, 2015).

Mayıs 2016 – Temmuz 2018 tarihinde 65. Hükümet programında da sosyal hizmet ve yardımlara ihtiyacı olan dezavantajlı bireylerin yaşadığı hanelere hizmetlerin ulaştırılması için ASDEP’in alt yapısının oluşturularak yeterli ve nitelikli personel görevlendirileceği belirtilmiştir (65. Hükümet Programı, 2016).

2018-2022 Stratejik Planında arz odaklı bir hizmet sunum modeli olan ASDEP’in etkinleştirilmesinin bir ihtiyaç olduğu vurgulanarak ASDEP için bir bilişim altyapısı kurulması ve yeterli sayıda nitelikli personel istihdam edilmesi hedeflenmiştir. Ayrıca plan dönemi sonunda her 3.000 haneye 1 ASDEP görevlisi düşecek şekilde istihdamın genişletilmesi hedeflenmiştir (Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Strateji Planı, 2018).

Ayrıca 2019 – 2023 tarihleri arasını kapsayan 11. Kalkınma Planı’nda; ASDEP’in hukuki, teknik ve kurumsal kapasitesinin artırılması, ASDEP ve sosyal yardımların kullanmış oldukları bilişim sistemleri arasında veri akışının sağlanması ile ASDEP’in sosyal yardımları da kapsayacak biçimde geliştirilmesi hususlarına yer verilmiştir (11. Kalkınma Planı, 2019).

Son olarak 2019 – 2023 Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (AÇŞHB) Stratejik Planı’nda ise ulaşılan hane sayısı temel performans göstergesi olarak yer almıştır. 2018 tarihinde ulaşılan hane sayısı 1.129.012 olup 2023 yılsonuna kadar 5.000.000 hane ziyareti gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir. Bununla birlikte söz konusu stratejik planda; iş birliği, koordinasyon, denetimler, planlama, geliştirme ve izleme çalışmalarına da yer verilmiştir (AÇŞHB Stratejik Planı, 2019). 2017 yılından 2020 Ekim ayına kadar ise ASDEP kapsamında 2.612 personel ile 2,6 milyon haneyi ziyareti

yapılarak 5,2 milyon kişiye ulaşılmıştır. Ayrıca ASDEP kapsamında 19.765 muhtar ve 8.889 öğretmen ile de **görüşmeler gerçekleştirilmiştir** (AÇSHB, 2020).

CUMHURBAŞKANLIĞI PROGRAMLARINDA YER ALDIĞI ŞEKLİYLE ASDEP

ASDEP diğer politika belgelerinde yer aldığı gibi Cumhurbaşkanlığı icraat programları ile yıllık programlarda da yer almıştır. Buna göre 1. Yüz Günlük İcraat Programında ASDEP ile ilgili ziyaret edilen hane sayısının %57 oranında (300.000 hane ziyareti) artırılarak 526.000 sayısından 826.000 sayısına çıkarılması hedeflenmiştir (Cumhurbaşkanlığı, 2018).

Cumhurbaşkanlığı 2. Yüz Günlük İcraat Programı çerçevesinde ASDEP'in muhtarların da katkısıyla yaygınlaştırılması hususuna yer verilmiştir. 1'inci 180 Günlük İcraat Programında ise okul ziyareti hedeflenmiştir (Cumhurbaşkanlığı, 2018).

2019 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programında ASDEP'in yaygınlaştırılmasına değinilerek; personele yönelik hizmetiçi *eğitimlerin düzenlenmesi, vaka yönetim modelinin geliştirilmesi*, ASDEP soru formunun revize edilmesi ve sosyal yardım artı dönemine geçilerek sosyal yardımlardan faydalananların kamunun diğer hizmetlerine de erişebilmelerinin sağlanması hususlarına yer verilmiştir. Ayrıca ASDEP altyapısının iyileştirilerek sosyal hizmetlere ulaşılabilirliğin sağlanması için SHM sayılarının artırılması tedbir olarak sunulmuştur (Cumhurbaşkanlığı, 2019).

2020 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programında sosyal hizmet ve sosyal yardımları arz odaklı bir şekilde sunulmasını hedefleyen ASDEP'in *AÇSHB tarafından* ülke genelinde yaygınlaştırılması amaçlanmaktadır. Bu kapsamda *söz konusu programa göre* ASDEP'in kurumsal kapasitesini artırma tedbiri kapsamında; *hizmetiçi eğitimler tasarlanacak, bilişim sistemi geliştirilecek, raporlama sistemi iyileştirilecek, hizmet standartları belirlenecek ve bir milyon hane ziyareti gerçekleştirilecektir* (Cumhurbaşkanlığı, 2020).

2021 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programında ise ASDEP kapsamında yürütülen çalışmaların genişletilerek devam ettirilmesi vurgulanmıştır. Ayrıca ASDEP kapsamında daha etkin hizmet sunabilmek amacıyla ASDEP'in

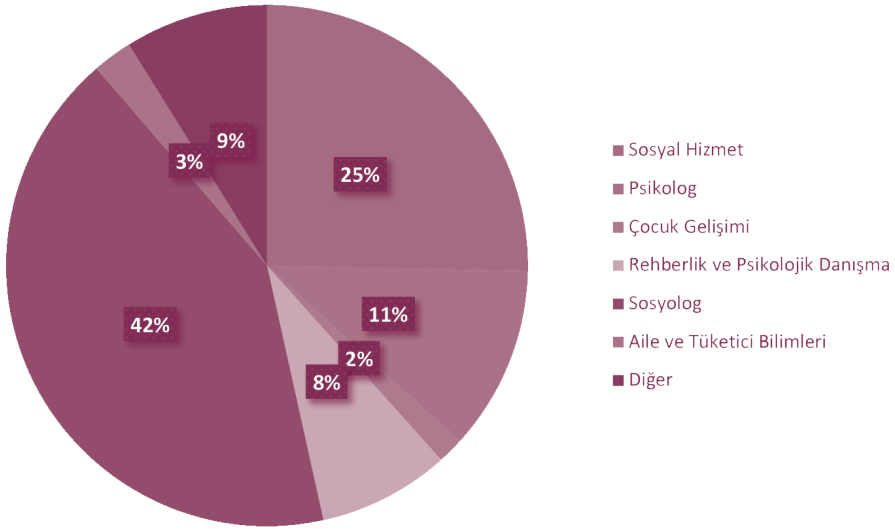
teknik, hukuki ve bilişim altyapısının güçlendirilmesi ile insan kaynağının geliştirilmesi çalışmalarının sürdürülmesi hedeflenmiştir (Cumhurbaşkanlığı, 2021).

ASDEP'İN PERSONEL DURUMU

ASDEP kapsamında ilk olarak 2016 yılında 1500 personel alımı gerçekleştirilmiştir. 2017 yılında ise 1500 personel alımı daha gerçekleştirilmiştir. Bu personeller KPSS P3 puan türünden en az 60 puan alanlar arasından mülakat yapılarak özel hizmet alımı ile istihdam edilmişlerdir. 2020 yılına gelindiğinde ise 1000 ASDEP personelinin daha alımı gerçekleştirilmiştir (Eskişehir Valiliği, 2020).

1 Ocak 2018 tarih ve 30288 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan “Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Personel Çalıştırılmasına Dayalı Hizmet Alımı Sözleşmeleri Kapsamında Çalıştırılmakta Olan İşçilerin Sürekli İşçi Kadrolarına veya Mahalli İdare Şirketlerinde İşçi Statüsüne Geçirilmesine İlişkin 375 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin Geçici 23 ve Geçici 24 üncü Maddelerinin Uygulanmasına Dair Usul ve Esaslar” kapsamında sözlü sınav sonucuna göre sürekli işçi kadrolarına geçirilmişlerdir. Bu kanunda sürekli işçi kadrolarına (4D) geçirilmesi için 02.04.2018 son tarih olarak belirlenmiştir (Resmi Gazete, 2018). Bu kanuna göre ASDEP görevlileri 4D’ye geçirilmiştir.

21.06.2018 tarih ve 30455 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan “Sözleşmeli Personel Çalıştırılmasına İlişkin Esaslarda Değişiklik Yapılmasına Dair Esasların Yürürlüğe Konulması Hakkında Karar” da Sözleşmeli Personel Pozisyon Unvanları ile Asgari Nitelikleri Gösterir Cetvel bölümüne ASDEP personeli eklenmiştir (Lisans düzeyinde; sosyal hizmet, psikoloji, rehberlik ve psikolojik danışmanlık ve sosyoloji bölümleri). Buna göre yapılacak yeni alımlarda ASDEP personelinin sözleşmeli olarak (4B) istihdam edilmesinin önü açılmıştır (Resmi Gazete, 2018). 09.01.2019 tarihinde ise 579 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı ile “Sözleşmeli Personel Çalıştırılmasına İlişkin Esaslarda Değişiklik Yapılmasına Dair Esaslar”da sözleşmeli istihdam edilecek Aile Sosyal Destek Personeli satırına “Çocuk Gelişimi, Aile ve Tüketici Bilimleri, ” bölümleri eklenmiştir (Resmi Gazete, 2019). ASDEP personeli olmak için KPSS (B) puan türünden dört katı kadar aday sözlü sınava alınmış ve bu sınav sonucunda kesin olarak kazananlar belirlenmiştir (AÇSHB, 2019).

Grafik 1. ASDEP'in Personel Durumu

Kaynak: Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Kurum Arşivi, 2021.

ASDEP kapsamında hâlihazırda; 1481 Sosyolog, 890 Sosyal Hizmet, 402 Psikolog, 287 Rehberlik ve Psikolojik Danışma, 87 Aile ve Tüketici Bilimleri, 57 *Çocuk Gelişimi* ve 312 diğer olmak üzere toplamda 3.516 lisans mezunu personel görev yapmaktadır. Bu personellerin 2.577'si 4D ve 939'u ise 4B usulüne göre istihdam edilmişlerdir. Ayrıca hali hazırda 2020 yılında istihdam edilen personeller 4B, daha önce istihdam edilenler ise 4D olarak istihdam edilmektedir.

Grafığe göre %42 ile en fazla Sosyologların istihdam edildiği görülürken %2 ile en az çocuk gelişimi mezunlarının istihdam edildikleri görülmektedir. Ayrıca bilindiği üzere ASDEP görevlileri; Sosyal Hizmet, Sosyoloji, Psikoloji, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık, Çocuk Gelişimi ve Aile ve Tüketici Bilimleri bölümleri mezunlarından oluşmaktadır. Ancak grafiğe göre bu bölümlerin dışında diğer kısmı da bulunmaktadır. Bu durumun nedeninin bu sayılan bölümlerden farklı bölüm mezunu istihdam edilmiş olması değil, bazı çalışanların sisteme diğer olarak girilmesinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

ASDEP PERSONELİ ÇALIŞMA ESASLARI

ASDEP kapsamında istihdam edilen personeller 2017 yılında tüm ülke genelinde saha çalışmaları yapmaya başlamışlardır. Bu bağlamda ASDEP görevlileri hane ziyaretlerini gerçekleştirirken kendileri için belirlenmiş olan görevleri yapmakla mükellef tutulmuşlardır. Bu görevler aşağıdaki şekilde sıralanabilir (Eskişehir Valiliği, 2020);

- Hane ziyaretleri yaparak ASDEP hakkında bilgilendirmeler yapmak,
- Veri tabanları üzerinde bulunan verilere göre vatandaşların hizmete ihtiyaçlarını belirlemek, inceleme ve gözlemler yapmak,
- ASDEP bilişim sistemi üzerinden veri girişlerini yapmak,
- Vatandaşların ihtiyaçlarına yönelik olarak diğer kurum ve kuruluşları ile koordineli yönlendirmeler yapmak,
- Sorumlu olduğu bölgede yer alan; öğretmen, muhtar, sağlık ve din görevlileri ile bölgenin ileri gelenleri ile irtibat halinde gereken çalışmaları yapmak,
- Aile ve bireylerin durumlarına ilişkin olarak rehberlikte bulunmak, ihtiyaca yönelik bizzat yardım etmek ya da aracı olmak,
- Herhangi bir şekilde kendisine ulaşan verileri değerlendirerek gerekli mesleki çalışmaları yapmak,
- AÇSHB'nin hizmetlerinden faydalanan kişi ve aileleri izlemek, gerekli görülmesi halinde gerekli tedbirleri almaya katkı sağlamak,
- Mahremiyet, etik ilke ve değerler konusunda hassasiyet göstermek,
- Acil durumlarda öncelikli olan hanelere ziyaretler gerçekleştirerek bilişim sistemine kayıtlarını sağlamak,
- ASDEP sürecine ilişkin olarak tüm aşamada rehberlik ve yönlendirmeleri sağlayarak paydaş kurum ve kuruluşlara gereken bilgi ve verileri temin etmek,
- Yapılan yönlendirmelere yönelik destek süreçlerini başlatarak hızlı bir şekilde sonuçlanmasını sağlamak,
- Desteklenmeye ihtiyaçları olan aile ya da bireylerin düzenli aralıklarla değerlendirilmelerini yapmak,
- Sorumlu olduğu bölgelerde faaliyet gösteren kamu/özel kurum ve ku-

ruluşları ile Sivili Toplum Örgütlerinin iş ve işlemlerini izlemek, gerektiğinde yaptığı tespitleri müdürlüğe iletmek,

- Mesleki formasyonlarına ilişkin olarak uygun raporlamaları ve çalışmalarını gerçekleştirmek,
- “Durum Tespit ve İnceleme Raporları” yazmak,
- Bakanlık tarafından ya da görev yaptığı il müdürlüğü tarafından verilecek diğer görevleri yerine getirmek.

ASDEP görevlileri illerde ikişer kişilik ekipler halinde çalışmaktadır. Ekip başına beklenen ziyaret sayısı ise günlük ortalama üç hane ziyareti olarak belirlenmiştir. ASDEP kapsamında *çalışan* personel başına düşen hane sayısı ise 2018 yılı için 7.740 iken 2022’de bu sayının 3.250’ye düşürülmesi planlanmaktadır (AÇSHB Performans Programı, 2020).

Sosyal Hizmet Merkezleri; sosyal hizmet müdahalesinin yapılarak takiplerinin gerçekleştirildiği, çocuk, genç, engelli, yaşlı, kadın, erkek bireylere ve onların ailelerine koruyucu, önleyici, geliştirici, destekleyici, danışmanlık ve rehberlik odaklı hizmetlerin, hizmete erişim kolaylığı anlayışıyla, gerekmesi halinde diğer kurum ve kuruluşlar ve gönüllüler ile işbirliği ve koordinasyon içerisinde sunulduğu *sosyal hizmet kuruluşlarıdır* (Resmi Gazete, 2013). Sosyal Hizmet Merkezleri aynı zamanda vatandaşlar ile kamunun hizmet ve imkânlarının buluşturulması açısından ASDEP *çalışanlarının* koordinasyon ve toplanma merkezi olma görevini de yerine getirmektedir.

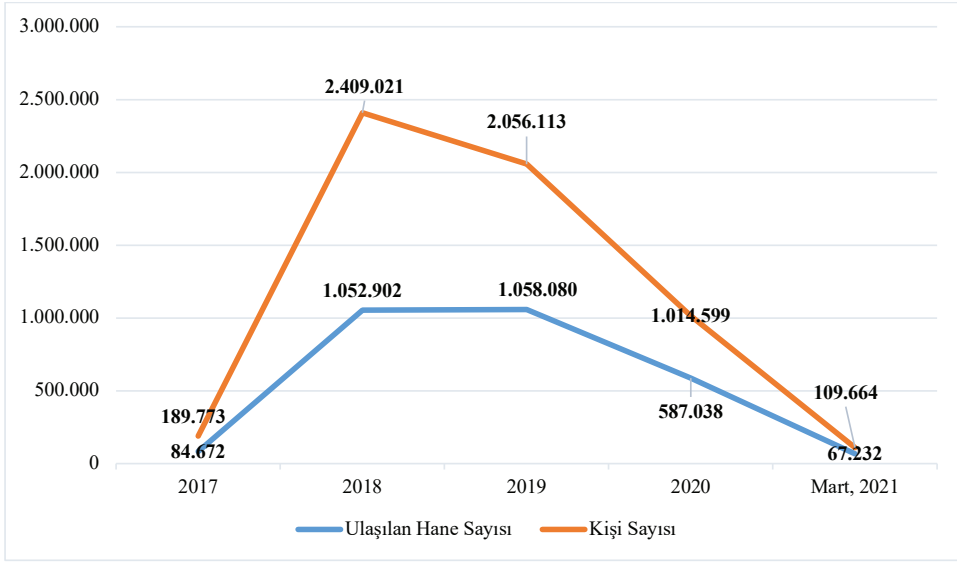
ASDEP görevlileri risk odaklı olarak haneleri belirleyip ziyaretleri gerçekleştirmektedir. Bu riskler bölgeden bölgeye ve ilden ile değişkenlik göstermektedir. ASDEP görevlileri de görev yaptıkları SHM için en fazla risk taşıyan mahalleleri öncelikle çalışmalarını gerçekleştirmektedir. ASDEP ile yapılan hane ziyaretleri hem koruyucu-önleyici ve proaktif bir faaliyet olarak hanede sorunların ortaya çıkmadan önlenmesi hem de eğer hanede sorun ya da ihtiyaç olabilecek faktörler varsa da bunların giderilmesinin sağlanması açısından önem arz etmektedir.

Bilindiği üzere ASDEP hane ziyaretleri sırasında tabletler aracılığıyla veriler ASDEP bilgi sistemine kaydedilmektedir. Bu veriler hane ziyaretleri sonrasında sistem üzerinden geri çekilebilmektedir. Bu istatistiki veriler

sonucunda SHM'ler kendi SHM bölgeleri hakkında bilgiler toplayarak risk haritaları çıkarabilmekte ve buna göre hangi sorunlar hangi bölgelerde ağırlıklı ise o sorunların ortadan kaldırılmasına yönelik çalışmalar yürütülebilmektedir. Aynı zamanda Aile ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlükleri de kendi İllerinde daha kapsamlı olarak bu çalışmaları yaparak risklerin önlenmesi ve sosyal sorunların giderilmesine yönelik sosyal hizmet modellerinin uygulanmasını sağlamaktadır. Ayrıca Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ise ASDEP verileri kapsamında sosyal hizmet, sosyal yardım ve sosyal politikaların oluşturulmasını, koordine edilmesini ya da gözden geçirilmesini sağlayarak politika ve uygulamalarına yön verebilecek makro çalışmaları yürütmektedir.

ASDEP'E İLİŞKİN İSTATİSTİKİ VERİLER

ASDEP süreci Ekim 2017'den beridir devam eden bir süreçtir. O tarihten günümüze kadar hane ziyaretlerinden veriler toplanarak ASDEP Bilişim Sistemine ASDEP görevlileri tarafından tabletler aracılığıyla işlenmektedir. Burada yer alan veriler koruyucu ve önleyici çalışmalar yapılması ve sosyal politikaların oluşturulması bakımından önem arz etmektedir. Bu bağlamda *aşağıda kullanılan veriler Ekim 2017 ile Mart 2021 arasını kapsayacak şekilde derlenmiştir. Yani ASDEP'in uygulamaya başlandığı zamandan günümüze kadar elde edilen verilere yer verilmiştir.*

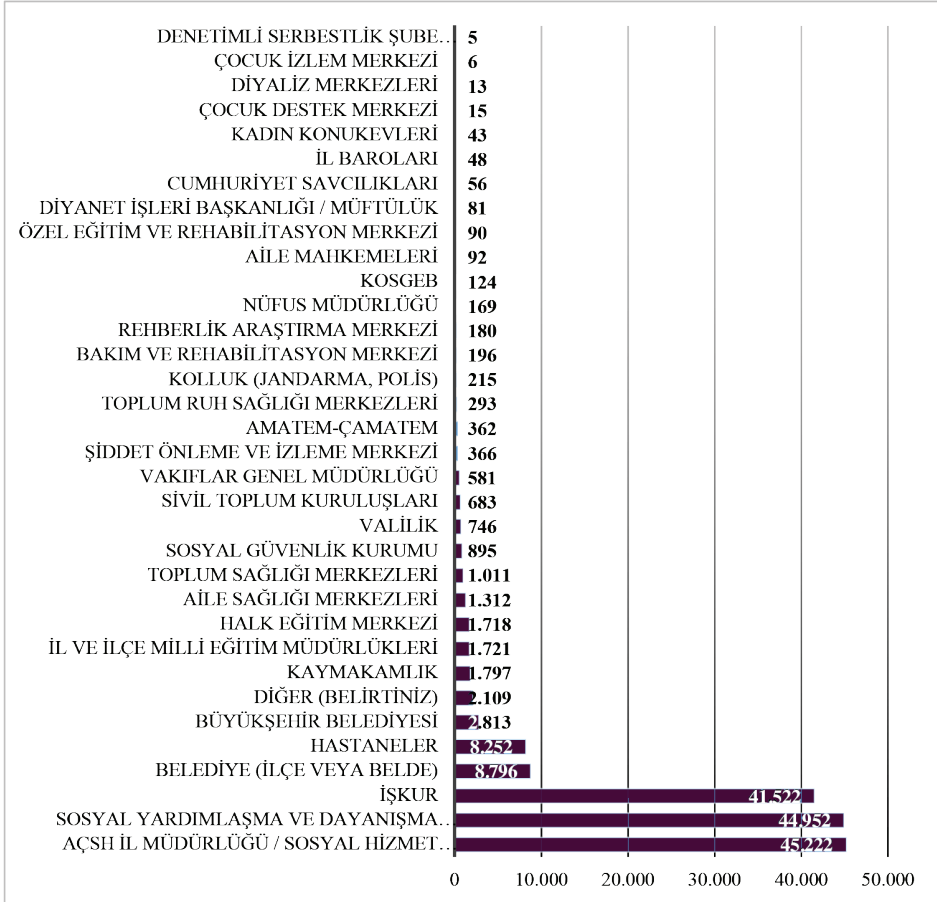

Grafik 2. Yıllara Göre ASDEP Ziyaretleri Kapsamında Ulaşılan Hane ve Kişi Sayısı

Kaynak: Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Kurum Arşivi, 2021.

Yukarıdaki grafikte ASDEP'in başladığı günden bu güne kadarki (Ekim 2017-Mart 2021) süreçte ulaşılan hane sayısına ve bu hanelerde görüşülen kişi sayısına yer verilmiştir. Yukarıdaki grafik incelendiğinde ulaşılan kişi sayısının ulaşılan hane sayısından fazla olduğu görülmektedir. Bu durumun nedeni hane ziyaretlerinde referans kişi ile birlikte hanede bulunan ve görüşmeyi kabul eden diğer kişiler ile de görüşmeler yapılması ve ASDEP Bilişim Sistemine kaydedilmesidir (ASDEP kapsamında yapılan ziyaretlerde hane hakkında genel bilgilerin alındığı kişiye referans kişi denilmektedir).

Grafik 2'ye bakıldığında ulaşılan hane sayısı ve kişi kayıt sayısı bakımından en yüksek oranların görüldüğü yılın 2018 olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca 2018 ve 2019'da hane ziyaret sayılarının birbirine yakın olduğu görülmektedir. Bu durumun nedeninin ASHB'nin ASDEP ziyaret hedeflerinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Yukarıdaki kısımda da belirtildiği üzere politika belgelerinde ASDEP hane ziyaretleri ile ilgili hedefler koyulmuştur. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Stratejik Planına (2019-2023) göre ASDEP kapsamında 2023 yılsonuna kadar 5 milyon hane ziyareti yapılması hedeflenmiştir. Ancak 2020 yılına gelindiğinde COVID-19 salgınının ortaya çıkması sonucunda grafikten de görüldüğü üzere belirgin bir düşüş yaşanmıştır.

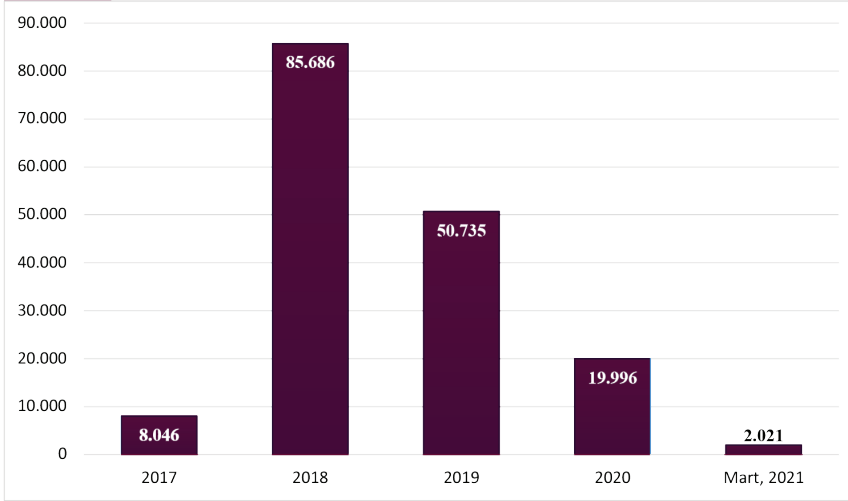
Grafik 3. Yıllara Göre ASDEP Yönlendirme Sayıları

Kaynak: Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Kurum Arşivi, 2021.

Grafik 3'ün verileri incelendiğinde ASDEP kapsamında hane ziyaretlerinde en fazla yönlendirmenin; ASHB İl Müdürlükleri/Sosyal Hizmet Merkezi Müdürlükleri, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları (SYDV) ile Türkiye İş Kurumu (İŞKUR)'na yapıldığı görülmektedir. Ayrıca en az yönlendirmelerin ise; Diyaliz Merkezleri, Denetimli Serbestlik Şube Müdürlükleri ve Çocuk İzlem Merkezlerine yapıldığı anlaşılmaktadır.

Bu bağlamda aileler için en büyük sorunların başında ekonomik yetersizliklerin ve işsizliğin geldiği ifade edilebilir. Ayrıca bu çıkarım alanyazın ile de örtüşmektedir. Gelir ile ilgili göstergeler Dünya nüfusunun %20'si ile

%25' inin yoksul olduğuna işaret etmektedir (Ersöz, 2003). Türkiye Aile Yapısı İleri İstatistik Analizinde de benzer minvalde sonuçlar çıkmıştır. Örneğin; hanehalkı aylık ortalama geliri 400 TL'den az olanların oranı %24,4 olarak belirlenmiştir (Türkiye Aile Yapısı İleri İstatistik Analizi, 2018). Diğer yandan yoksulluğun temel nedenlerinin en başında işsizliğin geldiği bilinmektedir (Açıkgöz ve Yusufoglu, 2012). Yaşanan işsizlik sonrasında ise aile ekonomik bakımdan da zor duruma düşmektedir. TÜİK'in *işgücü* verilerine göre 2020 yılı Nisan ayı itibari ile işsizlik oranı ülkemizde %12,8 olarak belirlenmiştir (TÜİK, 2020). Bu bağlamda ailelerin yaşamış oldukları yoksulluğu önlemeye yönelik ayrımcılık karşıtı uygulama ile hak temelli hizmetlerin sunumu önem arz etmektedir (Tuncay ve İl, 2006).

Grafik 4. Yıllara Göre ASDEP Toplam Yönlendirme Sayıları

Kaynak: Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Kurum Arşivi, 2021.

Yukardaki grafik verilerine göre en fazla yönlendirmenin 2018 yılında yapıldığı görülmektedir. 2017 yılında ASDEP süreci yeni başladığından yapılan yönlendirme sayısı düşük seyretmektedir. 2020 yılında COVID-19 pandemisinden dolayı ASDEP hane ziyaretleri de bu durumdan olumsuz etkilenmiş ve ziyaretler sekteye uğramıştır. Bundan kaynaklı olarak 2020 yılında yapılan yönlendirmelerin sayısı nispeten daha düşük çıkmıştır. 2021 yılında ise hala pandeminin etkilerinin devam etmesi ve elimizdeki verilerin 2021 yılı Mart ayına kadarki süreci kapsamından dolayı yönlendirme sayıları düşük seyretmektedir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Günümüzde ailelere yönelik sunulan hizmetler geçmişe nazaran bir yükseliş seyrindedir. Özellikle son yıllarda Ülkemizde koruyucu ve önleyici çalışmalar başta olmak üzere ailelere yönelik hizmetler değişerek, çeşitlenerek ve zamanın şartlarına uygun olarak güncellenerek sunulmaktadır. Daha önceki yıllarda sosyal hizmetlerin sunumunda dağınık bir şekilde yapılanma olması nedeniyle hizmetlerin sunumunda koordine konusunda sorunlar yaşanmıştır. Ancak 2011 yılında Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın (Mülga) kurulması sonrasında sosyal hizmetlerin tek çatı altında birleştirilmesi sağlanmıştır. Bakanlığın kurulmasıyla beraber artık yeni çalışmalar da gün yüzüne çıkarılmış, yeni hizmet modelleri kamuoyuna tanıtılmıştır.

Bu bağlamda Türkiye'de daha önceki yıllarda örneği olmayan ve sosyal hizmetlerin sunumunda yeni bir sayfa açan ASDEP önemli bir uygulama modeli olarak ortaya çıkmıştır. Pilot çalışmaları ve etkililiği test edildikten sonra da tamamen ülke geneline yaygınlaştırılmıştır. ASDEP ile talep odaklı hizmetlerin yanı sıra vatandaşların *herhangi bir* kuruma başvurmadan kendi hanelerinde ziyaret edilerek yerinde ihtiyaç ve risk tespiti yapılması amaçlanmıştır. Burada temel motivasyon; sosyal hizmetlere ihtiyacı olan ancak hizmetlerden faydalanamayan vatandaşlara hizmet götürülmesi, bireylere ve ailelere yönelik koruyucu-önleyici çalışmalar yürütülmesi, ailelerin içinde bulunduğu risklerin tespit edilmesi, ailenin ihtiyaç ve taleplerine göre rehberlik ve yönlendirme yapılması ile ailenin bütünlüğünün sağlanmasıdır. Bu temel amaçlar doğrultusunda 81 İlde ASHB'ye bağlı tüm SHM'lerde ASDEP uygulaması gerçekleştirilmektedir. 2017 yılında uygulamaya geçirilen bu programın sosyal hizmet tarihinde yeni sayılabilecek bir mazisi olmasından dolayı bu konu ile ilgili yeterince alan uygulaması bulunmamaktadır. Bu nedenle ASDEP ile ilgili araştırmalar yapılmasının desteklenmesi önem arz etmektedir. ASDEP'in alanda karşılığının ne olduğu, beklenen şekilde ilerleyip ilerlemediği, değiştirilmesi ya da revize edilmesi gereken hususlar olup olmadığının ortaya koyulabilmesi açısından etki analizinin yapılması da önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Diğer yandan politika belgeleri ve Cumhurbaşkanlığı programlarında ASDEP'e ilişkin olarak yer alan; hane ziyaret hedefleri, hizmet içi eğitimler, raporlama sistemlerinin geliştirilmesi, insan kaynağının arttırılması, teknik,

hukuki ve bilişim altyapısının güçlendirilmesi hususlarının üzerinde çalışılması ASDEP'in etkin ve verimli bir şekilde sunulması noktasında faydalı olacaktır.

Ayrıca ailelerle çalışan sosyal hizmet profesyonellerinin müracaatçılar ile güven bağı kurması, müracaatçıların yaşadığı çevreyi bilmesi, ona göre danışmanlık ve rehberlik yapması gerekmektedir. Bu nedenle sosyal hizmetlerin sunumunda yeni bir uygulama olarak her mahalleden sorumlu bir ASDEP görevlisinin olması *önem arz etmektedir*. Böylece müracaatçılar kendilerinden sorumlu sosyal çalışmacıları tanıdıklarından sosyal hizmetlere daha hızlı ve daha kolay bir şekilde ulaşabileceklerdir. Diğer yandan aynı aile hekimliğinde olduğu gibi müracaatçıların kendilerinden sorumlu olan ASDEP görevlisini e-Devlet üzerinden görebiliyor olması da profesyonel ilişki kurulmasını kolaylaştıracaktır.

KAYNAKÇA

10. Kalkınma Planı, (2014). Erişim Tarihi: 10.02.2021, <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Onuncu-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-2014-2018.pdf>

11. Kalkınma Planı, (2019). Erişim Tarihi: 28.01.2021, <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/07/OnbirinciKalkınmaPlanı.pdf>

61. Hükümet Programı, (2011). 17 Temmuz 2011 tarih ve 27997 Sayılı Resmî Gazete. Erişim Tarihi: 05.01.2021, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/07/20110717-1.htm>

62. Hükümet Programı, (2014). 7 Eylül 2014 tarih ve 29112 Sayılı Resmî Gazete. Erişim Tarihi:10.02.2021, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/09/20140907-1-1.pdf>

64. Hükümet Programı, (2018). 08 Temmuz 2018 tarih ve 30472 Sayılı Resmî Gazete. Erişim Tarihi: 25.02.2021, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180708M1.pdf>

65. Hükümet Programı, (2016). Erişim Tarihi: 10.02.2021, <https://t24.com.tr/haber/65-hukümet-programinin-tam-metni,342012>

Açıkgöz, R., ve Yusufoglu, Ö. Ş. (2012). Türkiye’de yoksulluk olgusu ve toplumsal yansımaları. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 76-117.

AÇSHB, (2019). Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Sözleşmeli Personel Alım İlanı. Erişim Tarihi: 24.01.2021, https://ailevecalisma.gov.tr/media/25498/asdep_ilan.pdf

AÇSHB, (2020). ASDEP. Erişim Tarihi:10.02.2021, <https://www.ailevecalisma.gov.tr/tr-tr/sss/aile-ve-toplum-hizmetleri-genel-mudurlugu/asdep/>

AÇSHB, (2020). Bakan Selçuk: “ASDEP ile 5,2 Milyon Vatandaşa Ulaştık”. Erişim Tarihi: 08.08.2021, <https://www.ailevecalisma.gov.tr/tr-tr/haberler/bakan-selcuk-asdep-ile-5-2-milyon-vatandasa-ulastik/>

AÇSHB, (2020). Performans Programı. Erişim Tarihi: 17.01.2021, <https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/36577/2020-yili-performans-programi-ocak-2020.pdf>

Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü (ASAGM), (2008). 5. Aile Şurası “Aile Destek Hizmetleri Bildirileri”, Ankara.

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (ASPB), (2013-2017). Strateji Plan (2013-2017). Ankara. Erişim Tarihi: 10.03.2021, <http://www.sp.gov.tr/upload/xSPStratejikPlan/files/RwXEu+publication.pdf>.

Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (AÇSHB), (2018). Stratejik Plan (2018-2022). Ankara. Erişim Tarihi: 18.02.2021, http://www.sp.gov.tr/upload/xSPStratejikPlan/files/CkPFg+ASPB_2018-2022_Stratejik_Planı.pdf

Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (AÇSHB), (2019). Stratejik Plan (2019-2023). Ankara. Erişim Tarihi: 20.02.2021, https://ailevecalisma.gov.tr/media/33674/acshb_2019-2023-stratejik-plan.pdf

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Kurum Arşivi, (2021). Bilgi Edinme Başvurusu Kapsamında Elde Edilen Veriler Kullanılmıştır (12.03.2021 tarih ve 626180 sayılı yazı).

Akın, M. (2013). Aile içi şiddet. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 71(1), 27-41.

Balcı, E. (2019). Arz odaklı sosyal hizmet uygulaması olarak Aile Sosyal Destek Programı. *Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi*. 36 (6), 1229-1237.

Bayer, A. (2013). Değişen toplumsal yapıda aile. Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 8(4), 102-129.

Burkhardt, C., Martin, R., Mau, S., ve Taylor-Gooby, P. (2011). Differing notions of social welfare? Britain and Germany compared. *Converging worlds of welfare*, 15-32.

Council of Europe, (2007). Integrated Social Services in Europe: report. Erişim Tarihi: 18.02.2021, https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=apg1WPiq-ToC&oi=fnd&pg=PA1&dq=integrated+social+services+&ots=sywxVnCHxL&sig=A07KUGGalzarzOF3hoVvt-xXjSk&redir_esc=y#v=onepage&q=integrated%20social%20services&f=false .

Cumhurbaşkanlığı, (2018). 100 Günlük İcraat Programı. Erişim Tarihi: 03.02.2021, https://www.tccb.gov.tr/assets/dosya/100_GUNLUK_ICRAAT_PROGRAMI.pdf

Cumhurbaşkanlığı, (2018). Cumhurbaşkanı Erdoğan, İkinci 100 Günlük İcraat Programı'nı Açıkladı. Erişim Tarihi: 08.01.2021, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/100089/cumhurbaskani-erdogan-ikinci-100-gunluk-icraat-programi-ni-acikladi>

Cumhurbaşkanlığı, (2019). 2019 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı. Erişim Tarihi: 09.01.2021, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/2019_Yili_Cumhurbaskanligi_Yillik_Programi.pdf

Cumhurbaşkanlığı, (2020). 2020 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı. Erişim Tarihi: 11.01.2021, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/11/2020_Yili_Cumhurbaskanligi_Yillik_Programi.pdf

Cumhurbaşkanlığı, (2021). 2021 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı. Erişim Tarihi: 14.01.2021, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/11/2021_Yili_Cumhurbaskanligi_Yillik_Programi.pdf

Çağlar, T. (2015). Refah devleti bağlamında Almanya'da yaşlılara ilişkin temel haklar. *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 39(2), 225-243.

Erdem, I. (2006). *Avrupa'da asgari gelir uygulamaları (Araştırma Raporu)*. Boğaziçi University. İstanbul.

Ersöz, A. G. (2003). Dünya konferansları belgelerinde aile ve yoksulluk: Saptamalar ve öneriler. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 6(6).

Eskişehir Valiliği, (2020). Aile Sosyal Destek Programı Kapsamında Danışma Yönlendirme Elemanı/ASDEP Görevlisi Hizmet Alımı. Erişim Tarihi: 14.01.2021, <http://www.eskisehir.gov.tr/aile-sosyal-destek-programi-asdep-kapsaminda-danisma-yonlendirme-elemaniasdep-gorevlisi-hizmet-alimi>

Gauthier, A. H., ve Hatzius, J. (1997). Family Benefits and Fertility: An Econometric Analysis. *Population Studies*, 51, 3: 295-306.

Kamu Bilgi Yönetim Sistemi, (2015). Aile Sosyal Destek Programı Pilot Uygulama Yönergesi. Erişim Tarihi: 18.02.2021, <https://kms.kaysis.gov.tr/Home/Goster/55670>

Kırıkkale Valiliği, (2015). Asdep Protokolü İmzalandı. Erişim Tarihi: 18.02.2021, <http://kirikkale.gov.tr/asdep-protokol-imzalandi>

McCroskey, J., ve Meezan, W. (1998). Family-centered services: Approaches and effectiveness. *The Future of Children*, 54-71.

Özdemir, S. (2005). *Sosyal gelişim düzeyleri farklı refah devletlerinin sınıflandırılması üzerine bir inceleme. Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (49).

Özkan, P., ve Kılıç, E. (2013). Ailenin psiko-sosyal destek ihtiyacını karşılamada yeni bir model önerisi: Aile sağlığı merkezlerinde aile psiko-sosyal destek birimi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi; Sayı: 30*.

Özmen, S. K. (2004). Aile içinde öfke ve saldırganlığın yansımaları. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 37(2), 27-39.

Özpolat, A. O. (2019). Türkiye'de Çocuk Koruma Alanındaki Politika ve Uygulamaların Sosyal Hizmet Perspektifinde Değerlendirilmesi: Kurumsal Bir İnceleme (Uzmanlık tezi). Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Ankara.

Özpolat, A. O. (2021). Türkiye'de Risk Altındaki Ailelerin Psikososyal Destek İhtiyaçlarının Analizine Yönelik Bir Model Önerisi. (Doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Reçber, B. (2019). Sosyal hizmetin gelişiminde Türkiye'nin konumu: Teorik bir analiz. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 30(2), 715-738.

Resmi Gazete, (2013). Sosyal Hizmet Merkezleri Yönetmeliği. Erişim Tarihi: 14.01.2021, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/02/20130209-3.htm>

Resmi Gazete, (2018). Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Personel Çalıştırılmasına Dayalı Hizmet Alımı Sözleşmeleri Kapsamında Çalıştırılmakta Olan İşçilerin Sürekli İşçi Kadrolarına veya Mahalli İdare Şirketlerinde İşçi Statüsüne Geçirilmesine İlişkin 375 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin Geçici 23 ve Geçici 24 üncü Maddelerinin Uygulanmasına Dair Usul ve Esaslar. Erişim Tarihi: 20.01.2021, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/01/20180101-5.htm>

Resmi Gazete, (2018). Sözleşmeli Personel Çalıştırılmasına İlişkin Esaslarda Değişiklik Yapılmasına Dair Esasların Yürürlüğe Konulması Hakkında Karar. Erişim Tarihi: 14.01.2021, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/06/20180621-1.pdf>

Resmi Gazete, (2019). Sözleşmeli Personel Çalıştırılmasına İlişkin Esaslarda Değişiklik Yapılmasına Dair Esaslar. Erişim Tarihi: 12.01.2021, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/01/20190110-11.pdf>

Sosyal Hizmet tarihi, İstanbul Üniversitesi. Erişim Tarihi: 05.02.2021, https://cdn-acikogretim.istanbul.edu.tr/auzefcontent/19_20_bahar/sosyal_hizmet_tarihi/1/index.html#konu-1

T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2018). *Türkiye Aile Yapısı İleri İstatistik Analizi*. Ankara.

Taşçı, F. (2013). Refah devleti modelleri içinde Türkiye'nin pozisyonu: "yaşlı algısı" üzerinden değerlendirmeler. *İnsan ve Toplum Dergisi*, 3(5), 5-35.

Thévenon, O. (2011). Family policies in OECD countries: A comparative analysis. *Population and development review*, 37(1), 57-87.

Tuncay, T., ve İl, S. (2006). Sosyal hizmette baskı karşıtı uygulama, sosyal adalet paradigması temelinde bir özgürleştirme pratiği. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 17(2), 59-71.

TÜİK, (2020). İşgücü İstatistikleri. Erişim, 08.02.2021, <https://tuikweb.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=33792>

Yolcuoğlu, İ. G. (2012). Türkiye'de sosyal politika ve sosyal hizmetlerin geliştirilmesi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 23(2), 145-158.

KRİZLER ÇAĞINDA YOKSULLUK: SOSYAL TRANSFERLERİN ÖNEMİ VE ETKİNLİĞİ

Gürdal ASLAN¹

Öz

Küresel ve ulusal ölçekte, mevcut sosyoekonomik sorunları derinleştiren ve tekrarlayan ekonomik-finansal, sosyal krizler ve sağlık krizleri çağında yaşamaktayız. Diğer küresel kriz süreçlerinde gözlemlediği gibi Covid-19 salgınının neden olduğu ekonomik durgunluk, gelir kaybı ve istihdam krizi neticesinde de yoksulluğun önemli oranda arttığı belirtilmektedir. Ayrıca, yapılan araştırmalarda artan yoksulluğa karşı kapsayıcı ve etkili sosyal transferlere olan ihtiyaca dikkat çekilmektedir. Bu durum, sosyal transferlerin dinamiklerinin ve etkinliğinin sorgulanmasını gerektirmektedir. Mevcut çalışma Türkiye’de sosyal transferlerin etkinliğini ve yoksulluk üzerine olan etkisini Gelir ve Yaşam Koşulları Anketleri verilerini kullanarak araştırmaktadır. Çalışmanın bulguları sosyal transferlerin yoksulluğu azaltıcı etkisinin 2006-2018 yılları arasında yüzde 6’dan yüzde 19’a yükseldiğini ortaya çıkarmaktadır. Bu belirgin iyileşmeye rağmen AB-28 ülkelerine kıyasla Türkiye’de sosyal transferlerin görece ve yeterince etkin olmadığı tespit edilmiştir. Tüm sosyal transferlerin yüzde 91’ini oluşturan prime dayalı emeklilik, dul-yetim aylıklarına yoksulların sadece yüzde 7’si ulaşabilmektedir. Bu duruma yoksullar arasında istihdam oranının düşük ve kayıt dışı çalışmanın yaygın olması neden olmaktadır. Uzun vadede işgücüne katılımı ve istihdamı artıracak, kayıt dışılığı azaltacak politikalar yoksulluğu azaltacaktır. Fakat krizler sonucu artması beklenen yoksulluğa karşı kısa vadede ve ivedilikle cevap verebilmek için primsiz sistemdeki transferlerin (aynı ve nakdi sosyal yardımlar, konut, çocuk yardımları gibi) kapsamını artıracak politikalar uygulanmalıdır. Nitekim yoksulların sosyal transferlere erişimi arttıkça yoksulluk oranın azaldığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Kriz, Yoksulluk, Sosyal Transferler.

¹ Doç. Dr., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, E-posta: gurdal.aslan@ikcu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2745-4363.

ASLAN, G. (2022) Krizler Çağında Yoksulluk: Sosyal Transferlerin Önemi ve Etkinliği, 22(54), 169-195. DOI:10.21560/spcd.vi.893946

POVERTY IN THE ERA OF CRISES: THE IMPORTANCE AND EFFICIENCY OF SOCIAL TRANSFERS

Abstract

We live in an age of the recurrent economic-financial, social and health crisis that deepen socioeconomic problems at global and national levels. Currently, it is stated that the economic recession, income loss and employment crisis caused by the Covid-19 would increase poverty as observed in previous global crisis processes. Besides, studies highlight the need for inclusive and effective social transfers to fight against increasing poverty. This situation requires the questioning of the dynamics and the effectiveness of social transfers. This study examines the effectiveness of social transfers and their role in reducing poverty in Turkey using the data from the Turkish Income and Living Conditions Surveys. Our findings reveal that the poverty-reducing impact of social transfers has increased from 6 percent to 19 percent during the period 2006-2018. Despite this significant improvement, social transfers in Turkey are found not to be relatively and sufficiently effective compared to EU-28 countries. Only 7 percent of poor individuals can access to premium-based social transfers, including retirement and widow's/orphan's pensions that constitute 91 percent of all social transfers. This situation results from low employment rate and widespread informal employment among the poor. In the long run, policies aiming at increasing labor force participation and employment rates and decreasing informality might reduce poverty. However, in order to deal with the increasing poverty caused by crisis in the short-run, policies aiming at increasing the scope of the transfers in the non-premium system (such as in-kind and cash social assistance, housing, child benefits) should be implemented. In fact, we find that the poverty rate decreases as the access of the poor to social transfers increases.

Key Words: *Economic Crises, Poverty, Social Transfers.*

GİRİŞ

Milyonlarca insanı işsizliğe, düşük gelirle yaşamaya, yoksunluğa ve yoksulluğa mahkûm eden ekonomik, sosyal krizler ve sağlık krizleri çağında yaşamaktayız. Son otuz yılda, küresel ölçekte ve birçok ülkede sayısız ekonomik ve finansal kriz¹; ekonomik ve sosyal tahribata yol açan, halk sağlığını tehdit eden Sars, domuz gribi, Ebola ve son olarak Covid-19 gibi salgınlar yaşanmıştır. Küresel veya ulusal boyutta her bir kriz birçok ülkenin var olan ekonomik ve sosyal sorunlarını derinleştirmektedir. 2008-2009 küresel ekonomik ve finansal krizi sürecinde olduğu gibi, Covid-19 salgınının yarattığı dışsal şok neticesinde de ekonomik durgunluğun, işsizliğin, yoksulluğun ve eşitsizliklerin arttığı gözlemlenmektedir. Bahsi geçen sorunların derinleşmesi bir taraftan kapitalizmin doğasının, geleceğinin ve Neoliberalizmin tartışılmasına, diğer taraftan ise sağlık, eğitim ve sosyal koruma sistemlerinin etkinliğinin sorgulanmasına neden olmaktadır.

Her bir kriz sonuçları itibariyle devletin sosyoekonomik rolüne, etkin sağlık ve sosyal koruma sistemlerine olan ihtiyacı artırmaktadır. Nitekim 2008-2009 küresel ekonomik ve finansal krizi süreci ve tecrübesi sosyal koruma sistemleri güçlü ve etkin olan ülkelerin krizden daha az zarar gördüğünü ortaya çıkarmıştır (United Nations, 2020, s. 4; International Labour Office [ILO], 2020, s. 14). Buna rağmen kriz sonrasında birçok ülkenin sosyal koruma sistemlerini iyileştirmek yerine sosyal harcamalarını kısıması, tasarruf tedbirleri alması ve kemer sıkma politikaları uygulaması dünyanın krizin sosyoekonomik etkileriyle başa çıkma konusunda yetersiz kalmasına sebep olmuştur (Ortiz ve Cummins, 2019, s. 8). Salgın bir yönüyle de sosyal koruma sistemlerinin yetersizliğini gözler önüne sermiştir.

Covid-19 salgınının 1929 yılından bu yana küresel ölçekte görülen en büyük ekonomik durgunluğa ve istihdam krizine yol açtığı belirtilmektedir (United Nations, 2020, s. 1). 2020 yılında dünya genelinde 2008-2009 küresel krizinde yaşanan kaybın yaklaşık dört katı kadar yani 255 milyon kişilik tam zamanlı işe eşdeğer bir istihdam kaybı gerçekleşmiştir (ILO, 2021, s. 5). Yaşanan ve salgının seyrine bağlı olarak ne kadar süreceği bilinmeyen bu istihdam krizinin

¹ Başlıcaları arasında 1987'deki borsa krizi, 1994'teki Türkiye ve Meksika krizleri, 1997'deki Asya krizi, 1998'deki Rusya krizi, 2000'deki Dot-com krizi, 2001 ve 2002'deki Türkiye, Brezilya, Arjantin krizleri; 2008-2009 küresel ekonomik ve krizi sayılabilir.

eşitsizlikleri ve yoksulluğu daha da fazla artırması beklenmektedir. Covid-19 krizinin yoksulluk üzerine olan etkilerini araştıran bir çalışmada salgının ve etkilerinin 176 milyon kişiyi daha yoksulluğa (yoksulluk sınırı günlük 3,2 dolar), 96 milyon kişiyi ise aşırı yoksulluğa sürükleyeceği tahmin edilmektedir (World Bank, 2020, s. 1).² Diğer bir ifadeyle, uluslararası kuruluşların raporlarında ekonomide görece uzun sürecek durgunluk, istihdam kayıpları ve gelir kaybı neticesinde yoksulluğun önemli oranda artacağı belirtilmektedir. Bu şartlarda, yapılan birçok uluslararası araştırma Covid-19 küresel salgınının etkilerine ve artan (daha da fazla artması muhtemel olan) yoksulluğa karşı kapsayıcı ve güçlü sosyal koruma uygulamalarına ve etkin sosyal transferlere duyulan ihtiyaca dikkat çekmektedir (ILO, 2020, s. 14; United Nations, 2020, s. 4; United Nations International Children's Emergency Fund [UNICEF], 2020, s. 2). Sosyal koruma sistemi temelde çeşitli sosyal transferler bütününe ifade etmektedir ve sosyal transferlerin etkin olması durumunda yoksulluk oranının önemli oranda azaldığı bilinmektedir (ILO, 2020, s. 15). Küresel kriz koşulları ve artan-artması beklenen yoksulluk sosyal transferlerin dinamiklerinin, etkinliğinin incelenmesini gerektirmektedir.

Nitekim Türkiye ekonomisi dünya ekonomisi ile bütünleşmiş (ithalat-ihracat, finansal piyasalar ve işgücü hareketliliği gibi kanallarla) ve dışa açık yapısı nedeniyle 2008-2009 yıllarındaki ve Covid-19 kaynaklı küresel ekonomik krizlerden doğal olarak etkilenmiştir. Öte yandan, ülke ekonomisi 1994, 1999 ve 2001 yıllarındaki gibi daha çok kendi iç dinamiklerinden kaynaklanan görece sık aralıklarla tekrarlayan ulusal ekonomik ve finansal krizler de yaşamaktadır. Türkiye'de son olarak 2018 yılında ulusal paranın dalgalanmalar halinde önemli oranda değer kaybetmesiyle başlayan, 2018'in son çeyreğiyle 2019'un ilk altı ayı arasında bir ekonomik daralmaya yol açan bir süreç yaşanmıştır. Ekonomik daralmanın ardından Covid-19 döneminde ve 2021 yılında ekonomi yeniden büyümeye başlamışsa da enflasyon başta olmak üzere makro dengelerde ciddi bir bozulma gözlemlenmiştir. Her bir kriz döneminde ise işsizlik artışı, istihdam kaybı ve gelir kaybı gibi nedenlerle yoksulluk da artmaktadır. Örneğin, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından 2017 yılında medyan gelirin yüzde 60'ı dikkate alınarak belirlenen

² Aşırı yoksullukla mücadele için küresel gayrisafi hasılanın yüzde 0,14'ü oranında bir bütçenin (2 trilyon ABD doları) ayrılması durumunda aşırı yoksulluğun daha da artacağı öngörülmektedir (World Bank, 2020, s. 2).

yoksulluk sınırına göre yüzde 20 olan yoksulluk oranı 2020 yılında yüzde 22'ye yükselmiştir.

Bu bağlamda mevcut çalışma Türkiye'de sosyal transferlerin etkinliğini, yoksulluğu ne derece azalttığını 2006-2018 dönemi için araştırmaktadır. Böylelikle Türkiye'deki sosyal transferlerin yoksullukla mücadeledeki rolü ve krizlerin yoksulluk üzerine olası olumsuz etkisinin sosyal transferler aracılığı ile ne ölçüde engellenebileceğinin anlaşılması hedeflenmektedir. Sosyal transferlerin yoksulluk üzerine olan etkisini ortaya çıkarabilmek için TÜİK tarafından gerçekleştirilen Gelir ve Yaşam Koşulları Anketleri (GYKA) mikro verileri kullanılmıştır. İlk olarak sosyal transferlerin önemi, gelir türlerine ve seviyelerine göre fertler arasında nasıl dağıldığı, fertlerin geliri içerisinde sosyal transferlerin ne kadar yer tuttuğu gösterilmiştir. Sonrasında, sosyal transferlerin yoksulluğu ne derece azalttığı sosyal transferler öncesi ve sonrası durumda görece gelir sınırına göre (eşdeğer hanehalkı kullanılabilir medyan gelirlerinin yüzde 60'ı) hesaplanan yoksulluk oranları karşılaştırılarak ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca emekli ve dul-yetim aylıklarının toplam transferler içinde en büyük paya sahip transfer türleri olması dikkate alınarak bu gelirler ve diğer sosyal transferlerin etkisi ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Son olarak, mevcut sosyal transferlerin etkinliği tartışılmış ve yoksulların sosyal transferlere ulaşma oranı araştırılmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde krizler, yoksulluk ve sosyal transferler arasındaki ilişki değerlendirilmektedir. İkinci bölüm sosyal transferlerin gelir türlerine ve seviyelerine göre kimlere ulaştığını, nasıl dağıldığını gösterirken, üçüncü bölüm sosyal transferlerin yoksulluk üzerine olan etkisini ortaya çıkarmaktadır.

KRİZLER, YOKSULLUK ve SOSYAL TRANSFERLER ARASINDAKİ İLİŞKİ

Geçmişe göre yerel, ulusal ve küresel ölçekte birbirine çok daha fazla bağlantılı olan günümüz dünyasında krizler, yoksulluk ve sosyal transferler arasında mekanik bir ilişki söz konusudur. Yaşanan krizler piyasa koşullarına bırakılan dezavantajlı kesimlerin var olan yoksulluğunun ve genel olarak gelir eşitsizliğinin artmasına, bu durum ise devletin etkin sosyoekonomik rolüne ve sosyal transferlere olan ihtiyacın artmasına neden olmaktadır. Covid-19

salgını sosyoekonomik sonuçları itibariyle bu ihtiyacı yeniden birçok ülkenin ve uluslararası kuruluşların gündemine taşımıştır. Sosyal transferler sosyal risklere, yoksulluk ve dışlanmaya karşı mücadelede temel faktörlerden biridir. Gerçekten koruyucu ve kapsayıcı olduğunda sosyal uyuma güçlü bir şekilde katkıda bulunur.

Dünya nüfusunun büyük bir bölümü açısından daha fazla işsizlik, düşük gelirle yaşam ve yoksulluk anlamına gelen ekonomik, sosyal krizler ve sağlık krizleri çağında yaşamaktayız. 1980-2016 yılları arasında sadece gelişmekte olan ülkelerde 30'u kapsamlı bir ekonomik **çöküşe sebep olan 150'den fazla finansal kriz çıkmıştır** (Ostry vd., 2016, s. 39). Dünya eşitsizlik 2018 yılı raporunda, 1980'li yıllardan bu yana gelir eşitsizliğinin (başta Kuzey Amerika, Çin, Hindistan ve Rusya olmak üzere) neredeyse tüm ülkelerde arttığı, sadece sosyal devlet uygulamalarının dünyanın geri kalanına göre daha güçlü olduğu Avrupa ülkelerinde daha düşük olduğu bulgularına ulaşılmıştır (Alvaredo vd., 2017, s. 5). Eşitsizlikler gıdaya erişimde de kendini göstermektedir, dünyada günde en az 20 bin kişi açlıktan hayatını kaybederken, yaklaşık bir milyar insan açlıkla mücadele etmektedir, diğer tarafta ise gelişmiş ülkelerde üretilen gıdaların yarısı çöpe atılmaktadır (Özkurt, 2018, s. 116).

Dünyanın çeşitli ülkelerinde, 1980 yılından bu yana bahsi geçen 150'den fazla finansal kriz, özellikle 2008-2009 küresel ekonomik ve finansal krizi ve son olarak da Covid-19 salgını etkileri itibariyle var olan yoksulluk ve eşitsizlikleri pekiştirerek derinleştirmektedir. Tam da böylesi kriz dönemlerinde sosyal koruma sistemlerinin ve etkin sosyal transferlerin gerekliliği bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Elbette krizler yoksulluğun ya da artışının tek sebebi değildir. Yoksulluk tanımı, nedenleri, etkileri, sonuçları açısından çok boyutlu bir olgudur ve en yaygın şekliyle bir bireyin onurlu yaşamak ve en temel ihtiyaçlarını karşılamak için gereken gelirden yoksun olma durumu olarak tanımlanmaktadır (Aslan, 2020, s. 90).

Öte yandan, kriz dönemi olsun veya olmasın günümüzün en önemli sosyoekonomik sorunlarından olan yoksullukla mücadelede en etkili yöntemlerden biri sosyal transferlerdir. Etkin sosyal transferlerin yoksulluğu önemli oranda azalttığı bilinmektedir. Örneğin, Avrupa İstatistik Ofisi (Eurostat) verilerine göre, 2018 yılında 28 Avrupa Birliği (AB) ülkesinde tüm

transferlerden önce yoksulluk oranı yüzde 25,5 iken, emeklilik transferleri³ haricindeki diğer transferlerden sonra yüzde 17,1'e düşmektedir. AB-28 ülkelerinde emeklilik haricindeki sosyal transferler yoksulluk oranını yüzde 33 azaltmaktadır. Bu durum genel olarak AB'de sosyal transferlerin etkin olduğunu göstermektedir.

Nitekim, sosyal transferlerin etkinliği, yoksulluk üzerine pratikte etkisinin araştırılması önem arz etmektedir. Konunun önemi bilinmesine rağmen Türkiye'de bu alanda görece az sayıda çalışma vardır. 2008 yılında yapılan bir çalışmada, 2002-2005 yılları arasında sosyal transferlerin miktarının arttığı fakat etkinliğinin düşük olması sebebiyle yoksulluğa etkisinin olabileceğinden daha düşük seviyede kaldığı tespit edilmiştir (Demir Şeker, 2008, s. 170). Bahsi geçen çalışmada sosyal transferlerin etkinliğinin düşük olmasına transferlerin daha çok yoksul olmayan kesimce alınması ve yoksulluk açığını kapatmak için kullanılan transferlerin toplam transferlerin sadece yüzde 20'sini oluşturmasının neden olduğu gösterilmektedir (Demir Şeker, 2008, s. 171). Konuyla ilgili bir diğer çalışmada da Türkiye'de sosyal transferlerin etkinliğinin düşük olduğu ve buna sosyal transferlerin tabanının dar olması ve transfer edilen miktarın kısıtlı olmasının sebep olduğu belirtilmektedir (Şener, 2010, s. 6). Sosyal yardımların yapılış biçimini ve arkasında yatan nedensel mekanizmaları araştıran bir çalışmada, Türkiye'de yapılan sosyal yardımların yoksulluğu azaltıcı etkisinin çok sınırlı olduğu ileri sürülmektedir (Metin, 2011, s. 198). Başlevent (2014, s. 38) sosyal transferlerin gelir eşitsizliği üzerine etkisini araştırdığı çalışmasında gerçekleştirdiği ayrıştırma analizi ile sosyal yardım ödemelerinin yeniden dağıtım etkisinin olumlu olduğunu, yani gelir eşitsizliğini hafiflettiğini ortaya koymuştur.

Son dönemde yapılan çalışmalar ise Covid-19 salgını sürecinde sosyal yardımların önemini, OECD ülkelerine kıyasla kapsamını, sosyal harcamalar ile vergi gelirleri-vergi düzenlemeleri arasındaki ilişkiyi değerlendirmektedir. Covid-19'un sosyal yardım anlayışına etkisinin değerlendirildiği bir çalışmada

³ Eurostat'ın hesaplamalarında emekli ve dul-yetim aylıklarının hane halkının kullanılabilir gelirinin içinde olduğu ve bir sosyal transfer olmadığı kabul edilmektedir. Dolayısıyla bu veriler emekli aylıklarının yoksulluğu ne derece azalttığı hakkında bilgi vermemektedir. Yine Eurostat verilerine göre Türkiye'de 2017 yılında emeklilik haricindeki sosyal transferler yoksulluğu sadece yüzde 24,3'ten yüzde 22,2'ye düşürmektedir. Oysa, TÜİK emekli ve dul-yetim aylıklarını sosyal transferler olarak kabul etmektedir. Bu çalışmada hem emeklilik transferleri hem de diğer transferlerin etkisi değerlendirilecektir. Gelir ve Yaşam Koşulları anketlerinden tüm transferlerden önceki hane halkı gelirini tespit etmek mümkündür.

bu krizin sosyo-ekonomik etkilerine karşı Türkiye'nin kararlı bir yanıt vermeye çalıştığı fakat sosyal harcamaların OECD ortalamasının altında kalarak yeterince etkili olamadığı ifade edilmektedir (Balun, 2021, s. 2316). Özdemir ve İnce (2021, s. 2633) ise Türkiye'nin de içinde bulunduğu 36 OECD ülkesinin 2000-2018 yılları arasındaki sosyal harcamalarının yoksulluk üzerindeki uzun ve kısa dönem etkilerini nedensellik analizleriyle araştırmıştır. Araştırmacılar, Kuzey Avrupa ülkeleri ve Japonya'da sosyal yardım harcamalarının yoksulluğu azaltmada yüksek etkili olduğu, Türkiye'nin ise yoksulluğu azaltmada düşük etkili olduğu ülkeler arasında yer aldığı sonucuna ulaşmışlardır (Özdemir ve İnce, 2021, s. 2654).

Sosyal yardım uygulamalarının değerlendirildiği çalışmalarda sosyal yardım politikalarının yerelden merkezi yönetime kadar bütünlükçü bir yaklaşıma dayanması gerektiği (Çimen, 2021, s. 33) ve bütünlükçü bir sosyal yardım mevzuatına ihtiyaç olduğu kadar uygulama birliğine de ihtiyaç duyulduğu ifade edilmektedir (Şahin Duran ve Cenikli, 2021, s. 161). Son olarak, Didinmez (2021, s. 307) yoksulluk sorunu ile mücadelede kullanılan vergi düzenlemelerini değerlendirirken, Geyik ve Yıldız Şeren (2021, s. 17) Türkiye'de sosyal harcamalar ile vergi gelirleri arasındaki ilişkiyi 1980-2019 dönemi için zaman serisi yöntemlerini kullanılarak araştırmışlardır. Geyik ve Yıldız Şeren (2021, s. 25) vergi gelirlerindeki artışların sosyal harcamalarda artışlara neden olduğu sonucuna ulaşırken sosyal harcamaların artırılması ve vergi sisteminde dolaylı vergilerin ağırlıkta olmasının gelir dağılımı üzerinde negatif etkileri olacağından doğrudan vergilerin artırılması gerektiği hususuna dikkat çekmektedirler.

Bu kısa literatür özeti, konunun önemini yanı sıra özellikle son yıllar için ve kriz dönemlerinde önemi daha da artan sosyal transferlerin güncel durumu hakkında daha fazla çalışma yapılması gerektiğini ortaya koymaktadır.

SOSYAL TRANSFERLERİN HANE HALKI ve FERTLER ARASINDA DAĞILIMI

Bu bölümde sosyal transferlerin, Türkiye'deki görece önemini ortaya çıkarmak için, gelir türlerine ve seviyelerine göre fertler arasında nasıl dağıldığı, fertlerin geliri içinde sosyal transferlerin ne kadar yer tuttuğu araştırılmıştır. Sosyal transferlerin fert gelirleri içindeki payı ve nasıl dağıldığı 2006-2018

yılları arasındaki Gelir Dağılımı ve Yaşam Koşulları Anketleri İstatistikleri ile gösterilmiştir.

Eşdeğer hane halkı kullanılabilir fert gelirine⁴ göre yıllık fert gelirlerinin gelir türlerine göre dağılımı Tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1. Gelir Türlerine Göre Yıllık Eşdeğer Hanehalkı Kullanılabilir Fert Gelirinin Dağılımı, 2006-2018

Yıllar	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Maaş ve ücret	40.8	39.7	41.9	42.9	43.7	44.8	46.5	48.3	49.1	49.7	49.7	48.9	48.5
Yevmiye	3.7	4.0	4.1	3.5	3.6	3.6	3.4	3.2	3.3	2.8	2.5	2.6	2.7
Müteşebbis	24.2	23.2	22.4	20.4	20.2	21.4	20.4	19.6	18.5	18.8	19.8	19.6	18.8
Müteşebbis- tarım	7.1	6.4	6.2	5.4	6.3	6.8	6.8	6.4	5.3	5.0	5.0	4.2	4.3
Müteşebbis- tarım dışı	17.1	16.8	16.1	15.0	13.8	14.6	13.6	13.2	13.2	13.8	14.8	15.4	14.5
Gayrimenkul	3.1	4.1	4.4	5.0	4.2	3.9	3.5	3.3	3.3	3.3	3.1	3.4	3.4
Menkul kıymet	6.1	7.0	4.2	5.3	4.5	3.8	3.3	3.1	2.9	2.6	2.5	3.2	3.6
Sosyal transferler	17.8	18.2	19.1	19.6	20.5	19.4	20.0	19.7	20.1	20.0	19.6	19.7	20.1
Emekli ve dul- yetim	16.9	17.0	18.1	18.3	18.6	17.8	18.4	18.2	18.7	18.4	18.0	18.0	18.3
Diğer sosyal transferler	0.9	1.1	1.1	1.3	1.8	1.5	1.6	1.5	1.4	1.6	1.6	1.8	1.8
Haneler arası transfer	2.9	2.6	3.1	3.1	3.1	3.0	2.7	2.5	2.6	2.6	2.5	2.4	2.7
Diğer gelirler	1.5	1.1	0.9	0.2	0.2	0.2	0.2	0.2	0.2	0.2	0.2	0.2	0.2
Toplam	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Kaynak: TÜİK Gelir Dağılımı ve Yaşam Koşulları İstatistikleri.

Tablo 1’e göre fertlerin geliri içinde en büyük payı ücret ve maaş gelirleri oluştururken (2018 yılında yüzde 48,5), 2006 yılında yüzde 17,8 olan sosyal transferlerin payı 2018 yılında yüzde 20,1’e yükselmiştir. Ancak bu sosyal transferlerin büyük bir çoğunluğunu emekli ve dul-yetim aylıkları oluşturmaktadır. 2006 yılında sosyal transferlerin yüzde 95’ini emekli ve dul-yetim aylıkları oluştururken, bu oranın 2018 yılında yüzde 91’e gerilediği

⁴ Eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert geliri hane halkı kullanılabilir gelirinin, hane halkı büyüklüğü ve kompozisyonu dikkate alınarak hesaplanan eşdeğer hane halkı büyüklüğüne bölünmesiyle elde edilmektedir. Bu bölümdeki tüm tablolar eşdeğer hane halkı kullanılabilir fert gelirine göre hesaplanmıştır.

görülmektedir. Diğer bir ifadeyle, diğer sosyal transferlerin (emekli ve dul-yetim aylıkları dışındaki) toplam sosyal transferler içindeki payı artmıştır. Diğer sosyal transferler işsizlik yardımları (kıdem tazminatı dahil), hastalık izninden dolayı elde edilen sosyal yardım niteliğindeki gelirler (rapor parası dahil), sakatlık, gazilik, malulen emeklilik gelirleri, karşılıksız burs ve bağış, nakdi ve aynı çocuk yardımları, konut yardımları, aynı ve nakdi sosyal yardımları kapsamaktadır.

Sosyal transferlerin yıllara göre değişimine daha yakından bakıldığında ise 2006 yılından itibaren fert gelirleri içerisindeki payının arttığı ve 2010 yılında yüzde 18,6 ile en yüksek seviyesine ulaştığı görülmektedir. Tablo 1’de sosyal transferlerin fert gelirlerindeki payının diğer gelir türlerine kıyasla 2006-2010 yıllarında arasında görece arttığı sonrasında ise azaldığı görülmektedir. 2010-2018 yılları arasında emekli ve dul yetim transferlerinin fert geliri içerisindeki payı bir miktar (yüzde 0,3 puan) azalırken diğer transferlerin payı sabit kalmıştır.

Tablo 2 ise sosyal transferlerin gelir seviyesine göre sıralanmış fertlerin gelirleri içindeki payını göstermektedir.

Tablo 2. Sıralı Yüzde 20'lik Gruplara Göre Sosyal Transferlerin Fert Geliri* İçindeki Payı (dikey dağılım)

Yıllar	Toplam	İlk %20	İkinci %20	Üçüncü %20	Dördüncü %20	Son %20
2006	17.8	13.3	15.9	22.8	21.7	15.4
2007	18.2	14.3	17.5	22.2	22.9	15.6
2008	19.1	14.0	16.7	23.8	22.6	17.2
2009	19.6	15.9	19.3	22.9	23.6	17.3
2010	20.5	18.8	20.4	24.4	24.8	17.6
2011	19.4	16.1	18.5	24.9	23.2	16.7
2012	20.0	16.7	19.3	25.4	25.0	16.7
2013	19.7	17.4	20.8	25.7	24.3	16.0
2014	20.1	18.7	22.9	26.5	24.5	15.9
2015	20.0	20.5	23.4	27.2	24.2	15.4
2016	19.6	20.5	24.4	28.4	23.1	14.7
2017	19.7	19.5	24.3	28.1	24.6	14.7
2018	20.1	21.3	25.9	27.6	23.9	15.3

Kaynak: TÜİK Gelir Dağılımı ve Yaşam Koşulları İstatistikleri.

* Yıllık eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert geliri

Tablo 2'de fertler, eşdeğer hane halkı kullanılabilir fert gelirine göre yüzde 20'lik 5 gruba ayrılmıştır ve toplam gelirden en düşük payı alan ilk yüzde 20'den en fazla payı alan son yüzde 20'lik gruba doğru sıralanmıştır. 2018 yılında toplam gelirden en düşük payı alan ilk yüzde 20'deki fertlerin geliri içinde sosyal transferlerin payı yüzde 21,3 iken en son yüzde 20'de bu oran yüzde 15,3'tür. Yüzde 20'lik dilimlere göre sosyal transferlerin payı gelir seviyesi arttıkça önce yükselip sonrasında azalmaktadır. Fertlerin geliri içinde sosyal transferlerin payının en yüksek olduğu grup ise yüzde 27,6 ile üçüncü yüzde 20'lik gruptur. Sıralı yüzde 20'lik gruplarda emekli aylıklarının ve diğer transferlerin kullanılabilir fert geliri içindeki payı ayrı ayrı ekler bölümünde gösterilmiştir (Bkz. Ekler Tablo 1A ve 2A).

Emekli ve dul-yetim aylıkları, toplam transferlerin yüzde 91'ini oluşturduğundan, sıralı yüzde 20'lik gruplara göre fert geliri içindeki payının dağılımı Tablo 2'deki dağılıma benzemektedir (Bkz. Ekler Tablo 1A). Diğer sosyal transferlerin fert gelirleri içinde en yüksek paya sahip olduğu grup

yüzde 7,6 ile toplam gelirden en düşük payı alan ilk yüzde 20'dir (Bkz. Ekler Tablo 2A). İlk yüzde 20'lik grup dahil diğer sosyal transferlerin fert toplam gelirleri içinde tuttuğu pay sadece yüzde 1,8'dir.

Öte yandan, bu tablolar sosyal transferlerin dikey dağılımını yani sosyal transferlerin toplam fert gelirleri içindeki görece payını göstermektedir. Sosyal transferlerin yatay dağılımı diğer bir ifadeyle sosyal transferlerin toplamının farklı gelir grupları arasında nasıl dağıldığı, hangi gelir seviyelerindeki fertlere ne oranda ulaştığının bilinmesi sosyal transferlerin etkinliği anlamında daha çok fikir verecektir. Bu bağlamda, Tablo 3 sosyal transferlerin gelir seviyesine göre nasıl dağıldığını, kimlere ulaştığını göstermektedir.

Tablo 3. Sıralı Yüzde 20'lik Gruplara Göre Sosyal Transferlerin Fert Geliri* İçindeki Payı (yatay dağılım)

Yıllar	İlk %20	İkinci %20	Üçüncü %20	Dördüncü %20	Son %20
2006	3.1	8.0	18.0	26.2	44.7
2007	3.8	9.1	17.5	26.4	43.2
2008	3.5	8.2	18.0	25.5	44.8
2009	3.6	9.1	16.7	25.3	45.2
2010	4.3	9.5	17.3	25.9	43.0
2011	4.0	9.1	18.2	25.3	43.5
2012	4.0	9.2	18.2	26.7	41.9
2013	4.4	10.2	18.8	26.2	40.4
2014	4.7	11.0	19.2	26.3	38.8
2015	5.1	11.2	19.5	25.7	38.4
2016	5.3	11.9	20.6	24.4	37.7
2017	5.1	11.6	19.8	25.7	37.8
2018	5.4	12.3	19.3	24.5	38.5

Kaynak: TÜİK Gelir Dağılımı ve Yaşam Koşulları İstatistikleri.

* Yıllık eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert geliri

Tablo 3, 2018 yılında sosyal transferlerin en az (yüzde 5,4 ile) toplam gelirden en düşük payı alan ilk yüzde 20'deki fertlere, en çok (yüzde 38,5 ile) toplam gelirden en yüksek payı alan son yüzde 20'deki fertlere ulaştığını göstermektedir. Sosyal transferlerin ulaştığı kişi sayısı gelir seviyesi arttıkça artmaktadır. Yıllara göre değişime bakıldığında ise 2006-2018 yılları arasında ilk üç yüzde 20'lik gruba ulaşan sosyal transfer oranı artarken, son iki grupta

azalmaktadır. Emeklilik ve dul-yetim aylıkları toplam transferlerin büyük bir bölümünü oluşturduğundan bu transferlerin yüzde 20'lik gelir gruplarına göre dağılımı Tablo 3'teki tüm transferlerin dağılımı gibidir (bkz. Ekler, Tablo 3A). Diğer sosyal transferlerin gelir seviyesine göre dağılımına bakıldığında ise 2018 yılında diğer sosyal transferlerin yüzde 30'unun toplam gelirden en çok payı alan son yüzde 20'lik gruba, yüzde 22'sinin ise toplam gelirden en az payı alan ilk yüzde 20'lik gruba ulaştığı gözlemlenmektedir (bkz. Ekler, Tablo 4A). Bahsi geçen Tablo 3, 3A ve 4A'daki dağılımlar sosyal transferlerin en düşük gelir gruplarından daha çok en yüksek gelir gruplarına ulaştığını ortaya çıkarırken bu yönüyle yoksulluk üzerine etkisinin kısıtlı olacağını düşündürmektedir. Bir sonraki bölümde sosyal transferlerin yoksullara ulaşma oranı ve yoksulluk oranı üzerine olan etkisi araştırılmaktadır.

SOSYAL TRANSFERLERİN YOKSULLUK ÜZERİNE ETKİSİ

Bu bölümde, 2006-2018 yıllarına ait TÜİK Gelir ve Yaşam Koşulları Anket mikro verileri kullanılarak sosyal transferlerin yoksulluk üzerine etkisi araştırılmıştır. Bu amaçla sosyal transferlerden önce ve sonra olmak üzere gelire dayalı yoksulluk oranları hesaplanarak karşılaştırılmıştır. Böylelikle, sosyal transferlerin bu dönemde yoksulluk oranlarını nasıl etkilediği ortaya çıkarılmıştır.

TÜİK'in yaptığı ayırım takip edilerek, ilk olarak tüm transferlerden önceki, devamında emekli ve dul-yetim transferlerinden sonraki ve en son emekli ve dul-yetim aylıkları haricindeki diğer transferlerden sonraki yoksulluk oranları hesaplanarak karşılaştırılmıştır. Yoksulluk oranları her seferinde eşdeğerlik ölçeği dikkate alınarak eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert gelirine göre hesaplanmıştır. Eşdeğerlik ölçeği hanelerdeki kişi sayısını ve kompozisyonunu dikkate alarak (yetişkin ve çocuk sayısı) hane düzeyindeki geliri fert başına dönüştürmeyi sağlamaktadır.⁵ Hane halkının kullanılabilir geliri hesaplanan eşdeğerlik ölçeği ile bulunan değere bölünmesiyle eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert gelirine ulaşılmıştır. Eşdeğer hanehalkı kullanılabilir gelirinin medyan gelirinin yüzde 60'ı yoksulluk sınırı, bu sınırın altında geliri olan fertler de yoksul kabul edilmiştir.

⁵ Eşdeğer hanehalkı büyüklüğü referans kişi için 1, on dört ve daha yukarı yaştaki fertler için 0.5, on dört yaşın altındaki fertler için ise 0,3 katsayıları kullanılarak hesaplanmaktadır.

Bu kriterlere göre hesaplanan sosyal transferler öncesi ve sonrasındaki yoksulluk oranları ve yıllara göre değişimi Tablo 4’te gösterilmiştir. İlk olarak yoksulluk oranlarının değişimi incelendiğinde 2018 yılında tüm transferler öncesi yüzde 26,2 olan yoksulluk oranının, emeklilik ve dul-yetim transferlerinden sonra yüzde 4,2 puan azalarak yüzde 22, diğer transferlerden sonra ise yüzde 0,8 puan azalarak yüzde 21,2 olduğu görülmektedir. Sosyal transferlerin etkisinin yıllara göre değişimine bakıldığında ise tüm transferlerin 2006 yılında yoksulluk oranını yüzde 1,7 puan, 2018 yılında ise yüzde 5 puan kadar azalttığı gözlemlenmektedir. Diğer bir ifadeyle, transferlerin tamamı yoksul sayısını 2006 yılında 1,1 milyon (yüzde 6,3), 2018 yılında 4 milyon (yüzde 19,1) azaltmaktadır. Bu durum yıllar içerisinde sosyal transferlerin yoksulluk oranını azaltmadaki etkisinin arttığına işaret etmektedir.

Tablo 4. Sosyal Transferler Öncesi ve Sonrası Eşdeğer Hanehalkı Kullanılabilir Fert Gelirine Göre (%60 Medyan) Yoksulluk Oranları ve Yoksul Sayıları

Yıllar	Yoksulluk oranları			Yoksul sayısı (bin kişi)		
	Tüm ST* öncesi	Emeklilik/dul-yetim sonrası	Diğer transferler sonrası	Tüm ST öncesi	Emeklilik/dul-yetim sonrası	Diğer transferler sonrası
2006	27,1	25,8	25,4	18335	17428	17165
2007	24,9	23,8	23,4	17044	16289	16053
2008	25,8	24,6	24,1	17887	17052	16714
2009	26,4	24,9	24,3	18590	17547	17123
2010	26,9	24,6	23,8	19170	17579	16963
2011	25,9	23,5	22,9	18760	16998	16569
2012	25,3	23,6	22,7	18633	17345	16741
2013	25,8	23,1	22,4	19173	17205	16706
2014	26,3	22,7	21,8	19905	17166	16501
2015	25,9	22,5	21,9	19751	17212	16706
2016	25,8	22,0	21,2	19869	16932	16328
2017	25,4	20,8	20,1	20062	16404	15864
2018	26,2	22,0	21,2	20862	17532	16 888

Kaynak: : 2006-2018 GYKA mikro verileri; yazarın hesaplamaları. *ST: Sosyal transferler.

Emeklilik ve dul-yetim transferleri ve diğer transferlerin etkisine ayrı ayrı bakıldığında ise diğer transferlerin etkisinin kısıtlı olduğu ortaya çıkmaktadır. Örneğin, 2018 yılında tüm transferler yoksulluğu yüzde 5 puan azaltırken, bu etkinin yüzde 4,2’si emeklilik ve dul-yetim transferlerinden, sadece yüzde 0,8 puanlık kısmı diğer transferlerden kaynaklanmaktadır. Başka bir ifadeyle,

emeklilik ve dul-yetim transferleri yoksulluk oranını yüzde 16 azaltırken diğer transferler yüzde 3,1 oranında azaltmaktadır. Benzer bir değerlendirmeyi yoksul sayısındaki değişim ile ilgili de yapmak mümkündür. Emeklilik transferleri yoksul sayısını 2006 yılında 907 bin (yüzde 4,9), 2018 yılında 3,3 milyon (yüzde 16) azaltırken; diğer transferler ise 2006 yılında 263 bin (yüzde 1,4) 2018 yılında 644 bin (yüzde 3,1) kişi azaltmaktadır.

Tablo 4 sosyal transferlerin yoksulluğu azaltıcı etkisinin 2006-2018 yılları arasında (yüzde 6,3'ten yüzde 19,1'e yükselerek) arttığını ortaya çıkarmaktadır. Öte yandan, önceki bölümde, Eurostat'ın emekli ve dul-yetim aylıklarını bir sosyal transfer olarak değerlendirmedeği ve AB-28 ülkelerinde emeklilik haricindeki diğer sosyal transferlerin yoksulluk oranını yüzde 33 azalttığı belirtilmişti. Yoksulluğu azaltıcı etkisi yıllar içerisinde artmasına rağmen Türkiye'de 2018 yılında emeklilik dahil tüm sosyal transferlerin yoksulluk oranını yüzde 19, emeklilik haricindeki diğer sosyal transferlerin ise sadece yüzde 3,1 oranında azalttığı dikkate alınırsa sosyal transferlerin AB'ye kıyasla ve yeterince etkin olmadığı söylenebilir.

Bu durumu açıklamak için yoksulların sosyal transferlere ne derece ulaşabildiğinin bilinmesi gerekmektedir. Tablo 5 yoksulların ne kadarının sosyal transfer aldığını göstermektedir. 2006 yılında yoksulların yüzde 40'ı sosyal transferlerden en az herhangi birini alırken, bu oran 2018 yılında yüzde 53'e yükselmiştir. Yoksullar arasında emeklilik ve dul-yetim aylıklarından en az birini alanların oranı aynı yıllar arasında yüzde 3,5'ten yüzde 6,9'a yükselerek iki katına çıkmıştır. Yoksullar arasında diğer sosyal transferlerden en az herhangi birini alanların oranı ise 2006 yılında yüzde 38'den 2018 yılında yüzde 49'a yükselmiştir. Özetle, Tablo 5 belirtilen periyotta yoksullar arasında sosyal transfer alanların oranının arttığını göstermektedir. Bu durum, 2006-2018 yılları arasında sosyal transferlerin yoksulluğu azaltıcı etkisinin neden arttığını açıklayabilir. Yıllar içerisinde yoksulların sosyal transferlere erişimi arttıkça yoksulluk oranının azaldığı gözlemlenmektedir.

Tablo 5. Yoksullar Arasında Sosyal Transfer Alanların Oranları (%)

Yıllar	Tüm sosyal transferler	Emekli ve dul/yetim aylığı	Diğer sosyal transfer
2006	40.0	3.5	37.7
2007	43.5	4.1	40.8
2008	50.3	4.3	47.9
2009	52.8	4.8	50.1
2010	57.0	4.6	54.9
2011	57.1	4.8	54.9
2012	55.5	5.0	53.1
2013	50.7	5.3	48.0
2014	53.0	6.3	49.6
2015	50.5	6.7	46.6
2016	49.7	6.6	45.9
2017	54.2	6.5	50.2
2018	53.3	6.9	49.2

Kaynak: 2006-2018 GYKA mikro verileri; yazarın hesaplamaları.

Öte yandan, 2006-2018 periyodunda yoksullar arasında herhangi bir sosyal transfer alanların oranındaki belirgin artışa rağmen belirtilen transferlerden hiçbirini almayan yoksul oranı hala oldukça yüksektir. 2018 yılında toplamda yoksulların yaklaşık yüzde 47'si hiçbir sosyal transfer alamamaktadır. Yoksullar arasında emeklilik ve dul-yetim aylıklarından herhangi birini almayanların oranı yüzde 93 iken, diğer sosyal transferlerden herhangi birini almayanların oranı ise yaklaşık yüzde 51'dir. Bu durum ise belirgin iyileşmeye rağmen Türkiye'de sosyal transferlerin AB'ye kıyasla neden yeterince etkin olmadığını açıklayabilir.

Yoksullar arasında sosyal transferlere özellikle emekli ve dul-yetim transferlerine ulaşamayanların oranının yüksek olması yoksulların işgücü piyasasıyla olan ilişkisinden kaynaklanmaktadır. Nitekim bu transferler düzenli istihdamda olmaya ve prime bağlı transferlerdir. Oysa, Tablo 6'da gözlemlendiği üzere 2018 yılında yoksulların sadece yüzde 5,1'i emeklidir. İnsanların yaşam standardını ve maddi koşullarını önemli ölçüde işgücü piyasasındaki durumları belirlemektedir. Bu sebeple, yoksulluk ile işgücü piyasasından elde edilen gelir arasında doğrudan bir ilişki söz konusudur

(Aslan, 2020, s. 89). 2018 yılında yoksulların yüzde 51'i işgücü piyasasının dışında kalmıştır, yüzde 8'i işsiz iken istihdamda olanların oranı yüzde 35,5'tir. İstihdamda olanların büyük bir kısmı, 2018 yılında yüzde 57'si, kayıt dışı olarak çalışmaktadır (Bkz. Ekler Tablo 5A). Kayıt dışı istihdamda ise sosyal koruma sistemine ve sosyal transferlere erişim imkânı olmaması, düşük ücretlerle ve sigortasız çalışma ile karakterize olması nedeniyle yoksulluk oranı yüksektir.

Tablo 6. Yoksul Olanların İşgücü Durumu

	İstihdam	İşsiz	Emekli	İşgücüne dahil olmayan	Toplam
2006	42.6	7.2	1.2	49.0	100
2007	42.8	7.0	1.4	48.8	100
2008	45.0	6.9	1.2	46.9	100
2009	43.9	8.0	1.4	46.8	100
2010	44.9	7.1	1.4	46.7	100
2011	41.5	7.1	1.6	49.8	100
2012	41.7	6.2	1.5	50.6	100
2013	41.1	7.1	1.6	50.2	100
2014	37.4	7.7	2.1	52.8	100
2015	36.4	7.8	5.1	50.7	100
2016	34.7	8.3	4.8	52.2	100
2017	34.0	8.7	4.6	52.7	100
2018	35.5	8.1	5.1	51.3	100

Kaynak: 2006-2018 GYKA mikro verileri; yazarın hesaplamaları.

Tablo 5A ve 6, yoksulların yarısından fazlasının işgücü piyasasına katılmadığını, sadece yüzde 35'inin istihdamda olduğunu, istihdamda olanların ise büyük oranda kayıt dışı işlerde çalıştığını göstermektedir. Özellikle işgücüne katılımın, istihdamın artırılması ve kayıt dışılığın azaltılması bu sayede yoksulların emeklilik, işsizlik maaşı, kıdem tazminatı gibi primli transferlere erişiminin sağlanması yoksullukla en etkin mücadele yöntemlerinden olacaktır. Bu yönde geliştirilecek politika uygulamaları yoksulluğu uzun vadede daha fazla azaltacaktır. Fakat ekonomik durgunluğa, işsizliğe ve istihdam krizine yol açan Covid-19 kriz koşullarında bahsi geçen politikaları kısa sürede uygulamak veya ivedilikle sonuç almak pek mümkün gözükmemektedir.

Öte yandan, Covid-19'un yoksulluğa artıran-artırması beklenen etkilerine primsiz diğér sosyal transferlerin (aynı ve nakdi sosyal yardımlar, konut, çocuk yardımları gibi) kapsamının artırılması ile cevap verilebilir. Son olarak, yoksullar arasında diğér sosyal transferlerden herhangi birini almayanların oranının yaklaşık yüzde 51 olduğu belirtilmişti. Bu transferlerin yoksul kesime daha fazla ulaştırılması yönündeki politika uygulamaları ile yoksulluğun çok daha fazla azalacağını ifade etmek mümkündür.

SONUÇ

Günümüz dünyasında krizler, yoksulluk ve sosyal transferler arasında mekanik bir ilişki söz konusudur. Krizler piyasa koşullarına bırakılan başta dezavantajlı kesimlerin özellikle kayıt dışı çalışanların, sosyal güvenlik sisteminin korumasında olmayanların, kendi hesabına çalışanların, kadınların ve gençlerin yoksullaşmasına neden olmaktadır. Bu durum ise devletin etkin sosyoekonomik rolüne ve sosyal transferlere olan ihtiyacın artmasına neden olmaktadır. Covid-19 salgını bir sağlık şoku iken işgücü piyasasını doğrudan etkileyen, işsizliğin artmasına ve ekonomik durgunluğa sebep olan bir sosyoekonomik krize dönüşmüştür. Yoksulluğu artıran-artırması beklenen etkileri itibariyle sosyal transferleri politika yapıcılarının ve uluslararası kuruluşların gündemine taşımıştır. Sosyal transferlerin sosyal risklere ve yoksulluğa karşı mücadelede temel faktörlerden biri olduğu, etkin ve kapsayıcı olduğunda yoksulluğu azalttığı bilinmektedir.

Bu bağlamda çalışmanın temel amacı Türkiye'de sosyal transferlerin dinamiklerinin, yoksulluk üzerine olan etkilerinin tespit edilmesi ve etkin olup olmadığının ortaya çıkarılması olmuştur. Bu amaç doğrultusunda, 2006-2018 yılları arasında TÜİK tarafından gerçekleştirilen Gelir ve Yaşam Koşulları Anketleri mikro verileri analiz edilmiştir. İlk olarak sosyal transferlerin dinamiğı, yıllara göre fert gelirleri içindeki diğér gelir türlerine göre görece payının nasıl değıştiğı değerlendirilmiştir. Yapılan veri analizinde, sosyal transferlerin 2006-2018 yılları arasında fert gelirleri içindeki öneminin, görece payının arttığı gözlemlenmiştir. Emekli ve dul-yetim aylıklarının, toplam transferlerin yüzde 91'ini oluşturduğu tespit edilmiş, emekli aylıkları ve diğér transferlerin fert gelirleri içindeki görece payının nasıl değıştiğı ayrı ayrı değerlendirilmiştir.

Sosyal transferlerin yoksulluk üzerine etkisi, sosyal transferlerden önce ve sonra olmak üzere gelire dayalı yoksulluk oranları hesaplanıp karşılaştırılarak ortaya çıkarılmıştır. Eşdeğerlik ölçeği dikkate alınarak eşdeğer hanehalkı kullanılabilir geliri hesaplanmış ve medyan gelirin yüzde 60'ı yoksulluk sınırı, bu sınırın altında geliri olan fertler de yoksul kabul edilmiştir. Bu kriterlere göre 2018 yılında tüm transferler öncesi yüzde 26,2 olan yoksulluk oranının, emeklilik ve dul-yetim transferlerinden sonra yüzde 4,2 puan azalarak yüzde 22, diğer transferlerden sonra ise yüzde 0,8 puan azalarak yüzde 21,2 olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca tüm sosyal transferlerin yoksulluğu azaltıcı etkisinin 2006-2018 yılları arasında (yüzde 6,3'ten yüzde 19,1'e geçerek) arttığı fakat AB-28 ülkelerine kıyasla ve yeterince etkin olmadığı tespit edilmiştir.

Bu tespitten yola çıkarak yoksulların sosyal transferlere ne derece ulaşabildiği araştırılmıştır. 2006-2018 yıllarında yoksullar arasında sosyal transferlerden herhangi birini alanların oranının arttığı görülmüştür. 2006 yılında yoksulların yüzde 40'ı sosyal transferlerden en az herhangi birini alırken, bu oranın 2018 yılında yüzde 53'e; yoksullar arasında emeklilik ve dul-yetim aylıklarından en az birini alanların oranı aynı yıllar arasında yüzde 3,5'ten yüzde 6,9'a; diğer sosyal transferlerden en az herhangi birini alanların oranı ise 2006 yılında yüzde 38'den 2018 yılında yüzde 49'a yükselmiştir.

Öte yandan, yoksullar arasında sosyal transfer alanların oranındaki belirgin artışa rağmen belirtilen transferlerden hiçbirini almayan yoksul oranının hala oldukça yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. 2018 yılında toplamda yoksulların yaklaşık yüzde 47'si hiçbir sosyal transfer alamamaktadır. Yoksullar arasında emeklilik ve dul-yetim aylıklarından herhangi birini almayanların oranı yüzde 93 iken, diğer sosyal transferlerden herhangi birini almayanların oranı ise yaklaşık yüzde 51'dir.

Yoksullar arasında sosyal transferlere özellikle primli sistemde olan emekli ve dul-yetim transferlerine ulaşamayanların oranının yüksek olması sonucunda yoksulların profili, işgücü piyasasıyla olan ilişkileri araştırılmıştır. Yoksulların yarısından fazlasının işgücü piyasasına katılmadığı, sadece yüzde 35'inin istihdamda olduğu, istihdamda olanların ise büyük oranda kayıt dışı işlerde çalıştığı tespit edilmiştir. Yoksullarının prim ödemeye bağlı sosyal transferlere erişiminin sağlanabilmesi için işgücüne katılımlarının, istihdamlarının

artırılması ve kayıt dışılığın azaltılması gerekmektedir. Bu sayede bir yandan yoksulların işgücü piyasasından elde edecekleri gelirler artarken, diğer yandan emeklilik, işsizlik maaşı, kıdem tazminatı gibi primli transferlere erişimlerinin sağlanması yoksulluğu azaltacak en önemli politika uygulamaları olacaktır. Öte yandan, bu ideal olan fakat zaman da alan politikaları uygulamak başta sürdürülebilir ve yüksek ekonomik büyüme gibi birçok diğer faktörle bağlantılıdır. Özellikle, tekrarlayan küresel ve ulusal krizlerle birlikte artan istihdam kayıpları ve ekonomik durgunluk ortamında yoksulluğu azaltmanın yolu etkili sosyal transferler olacaktır. Dolayısıyla, küresel ve ulusal ekonomik krizlerin yoksulluğu artırır-artırması beklenen etkilerine karşı primsiz diğer sosyal transferlerin (aynı ve nakdi sosyal yardımlar, konut, çocuk yardımları gibi) kapsamının artırılması yönündeki politika uygulamalarıyla cevap verilebilir.

KAYNAKÇA

Alvaredo, F., Chancel, L., Piketty, T., Saez, E. ve Zucman, G. (2017). Dünya eşitsizlik raporu 2018 Özet, (World inequality lab). Erişim adresi: <https://wir2018.wid.world/files/download/wir2018-summary-turkish.pdf>

Aslan, G. (2020). Türkiye'de Yoksulluk ve İşgücü Piyasası, *Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/1, 83-105.

Balun, B. (2021). Covid-19'un Türkiye'deki sosyal yardım anlayışına etkisi. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 8(74), 2307-2318.

Çimen, H. (2021). Dünyayı Sarsan Pandemi (Covid-19) Sürecinde Türkiye'de Sosyal Yardımların Önemi Yeniden Düşünmek. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22 (2), 15-38.

Didinmez, İ. (2021). Yoksulluk ile Mücadelede Vergi Politikalarının Rolü, *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 10, Sayı 2, 292-312.

Geyik, O. ve Yıldız Şeren, G. (2021). Vergilerin Sosyal Harcamalar Özelinde Topluma Geri Dönüşü: Türkiye Üzerine Bir Analiz, *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 3, 17-28.

International Labour Office (ILO). 2020. *COVID-19 ve Çalışma Yaşamı: Etkiler ve Yanıtlar, Bilgi Notu*. Erişim adresi: https://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/covid-19/WCMS_741129/lang--tr/index.htm

International Labour Office (ILO). 2021. *ILO Monitor: COVID-19 and the world of work. Seventh edition, Updated estimates and analysis*, Erişim adresi: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/briefingnote/wcms_767028.pdf

Metin, O. (2011). Sosyal Politika Açısından AKP Dönemi: Sosyal Yardım Alanında Yaşananlar, *Çalışma ve Toplum*, 2011/1, 179-200.

Ortiz, I. and Cummins, M. (2019). Austerity: The New Normal A Renewed Washington Consensus 2010-24, Working Paper, <http://policydialogue.org/files/publications/papers/Austerity-the-New-Normal-Ortiz-Cummins-6-Oct-2019.pdf>

Ostry, J.D., Loungani, P. and Furceri, D. (2016). Neoliberalism: Oversold, *Finance ve Development*, 53 (2), 38-41.

Özdemir, A. ve İnce, G.D. (2021). OECD Ülkelerinde Sosyal Yardımların Yoksulluk Üzerine Etkisi, *Çalışma ve Toplum*, 2021/4, 2633-2658.

Özkurt, C. (2018). Yeni Krizler Çağı, Çalışmanın İflası ve Prekarya, *Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 1(2), 111-122.

Şahin Duran, D. ve Cenikli, E. (2021). "Yoksullukla Mücadelede Bir Kamu Politikası Olarak Bütünleşik Sosyal Yardım Sistemi" Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 46, Denizli, ss. 149-162.

Şener, Ü. (2010). Yoksullukla Mücadelede Sosyal Güvenlik, Sosyal Yardım Mekanizmaları ve İş Gücü Politikaları, TEPAV Politika Notu Şubat 2010, Erişim adresi: https://www.tepav.org.tr/upload/files/1271313906r3055.Yoksullukla_Mucadelede_Sosyal_Guvenlik.pdf

Unicef (United Nations International Children's Emergency Fund). (2020). *La protection sociale soucieuse des questions de genre durant la COVID-19: Fiche technique*. Erişim adresi: <https://www.unicef.org/media/68636/file/Gender-responsive-social-protection-during-covid-19-FR.pdf>

United Nations. (2020). *Looking back to look ahead: A rights-based approach to social protection in the post-COVID-19 economic recovery, Special Rapporteur on extreme poverty and human rights*. Erişim adresi: <https://reliefweb.int/report/world/looking-back-look-ahead-rights-based-approach-social-protection-post-covid-19-economic>

World Bank. (2020). *Projected poverty impacts of COVID-19 (coronavirus)*. Erişim adresi: <http://pubdocs.worldbank.org/en/461601591649316722/Projected-poverty-impacts-of-COVID-19.pdf>

EKLER

Tablo 1A. Sıralı Yüzde 20'lik Gruplara Göre Emekli Aylıklarının Fert Geliri* İçindeki Payı (Dikey Dağılım)

Yıllar	Toplam	İlk %20	İkinci %20	Üçüncü %20	Dördüncü %20	Son %20
2006	16.9	7.5	14.0	21.9	21.0	15.1
2007	17.0	7.2	15.2	21.1	22.0	15.1
2008	18.1	8.2	14.6	22.5	21.7	16.8
2009	18.3	9.1	16.4	21.4	22.6	16.8
2010	18.6	9.1	16.3	22.2	23.3	17.0
2011	17.8	9.5	15.6	23.0	21.8	15.9
2012	18.4	9.3	16.4	23.4	23.7	16.0
2013	18.2	10.5	17.8	24.0	23.3	15.2
2014	18.7	11.6	19.8	24.7	23.4	15.4
2015	18.4	12.7	20.3	25.3	22.8	14.8
2016	18.0	12.8	21.3	26.5	21.9	13.8
2017	18.0	12.1	21.4	25.8	23.0	13.7
2018	18.3	13.7	22.8	25.8	22.4	14.2

Kaynak: TÜİK Gelir Dağılımı ve Yaşam Koşulları İstatistikleri.

* Yıllık eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert geliri

Tablo 2A. Sıralı Yüzde 20'lik Gruplara Göre Diğer Sosyal Transferlerin Fert Geliri* İçindeki Payı (Dikey Dağılım)

Yıllar	Toplam	İlk %20	İkinci %20	Üçüncü %20	Dördüncü %20	Son %20
2006	0.9	5.8	1.9	0.9	0.7	0.4
2007	1.1	7.1	2.3	1.0	0.9	0.5
2008	1.1	5.8	2.1	1.3	0.9	0.4
2009	1.3	6.8	2.8	1.5	1.0	0.5
2010	1.8	9.6	4.2	2.2	1.5	0.7
2011	1.5	6.6	2.9	1.9	1.3	0.8
2012	1.6	7.5	2.9	2.0	1.4	0.7
2013	1.5	7.0	3.0	1.7	0.9	0.8
2014	1.4	7.1	3.1	1.8	1.1	0.5
2015	1.6	7.8	3.0	1.9	1.3	0.7
2016	1.6	7.7	3.1	1.9	1.2	0.8
2017	1.8	7.4	2.8	2.3	1.6	0.9
2018	1.8	7.6	3.1	1.8	1.4	1.1

Kaynak: TÜİK Gelir Dağılımı ve Yaşam Koşulları İstatistikleri.

* Yıllık eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert geliri

Tablo 3A. Emekli Aylıklarının Fert Gelirine* Göre Sıralı Yüzde 20'lik Gruplara Dağılımı (Yatay Dağılım)

Yıllar	İlk %20	İkinci %20	Üçüncü %20	Dördüncü %20	Son %20
2006	1.4	7.1	18.2	26.9	46.3
2007	2.0	8.4	17.8	27.1	44.6
2008	2.2	7.6	18.0	26.0	46.3
2009	2.2	8.3	16.7	25.9	46.9
2010	2.3	8.3	17.2	26.7	45.4
2011	2.5	8.3	18.3	25.9	45.0
2012	2.4	8.4	18.2	27.3	43.6
2013	2.8	9.4	19.0	27.3	41.5
2014	3.1	10.2	19.3	26.9	40.4
2015	3.4	10.6	19.7	26.4	39.9
2016	3.6	11.3	21.0	25.2	38.8
2017	3.4	11.3	20.0	26.4	38.9
2018	3.8	11.9	19.8	25.2	39.3

Kaynak: TÜİK Gelir Dağılımı ve Yaşam Koşulları İstatistikleri.

* Yıllık eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert geliri

Tablo 4A. Emekli Aylıklarının Fert Gelirine* Göre Sıralı Yüzde 20'lik Gruplara Dağılımı (Yatay Dağılım)

Yıllar	İlk %20	İkinci %20	Üçüncü %20	Dördüncü %20	Son %20
2006	30.2	21.1	14.6	15.6	18.4
2007	29.8	19.3	13.1	16.4	21.3
2008	26.2	18.3	17.8	17.4	20.4
2009	24.0	21.0	17.0	16.8	21.2
2010	25.2	21.8	17.9	17.2	17.9
2011	20.4	18.0	17.5	18.5	25.6
2012	23.0	17.8	18.3	18.9	21.9
2013	23.3	19.2	16.8	13.6	27.0
2014	25.2	21.4	18.3	17.4	17.7
2015	24.9	18.6	17.2	18.3	21.0
2016	24.3	18.1	16.6	15.8	25.2
2017	21.5	15.1	18.3	18.2	26.9
2018	21.9	16.8	14.1	16.8	30.4

Kaynak: TÜİK Gelir Dağılımı ve Yaşam Koşulları İstatistikleri.

* Yıllık eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert geliri

Tablo 5A. İstihdamda Olan Yoksulların İşteki Durum, Sektör ve Kayıt Dışı Çalışma Durumuna Göre Dağılımı

Yıllar	İşteki durumuna göre dağılım (%)				Kayıt dışı çalışanların oranı (%)	Sektörlere göre dağılım (%)			
	Ücretli çalışan	İşveren	Kendi hesabına çalışan	Ücretsiz aile işçisi		Tarım	Sanayi	İnşaat	Hizmetler
2006	47.0	1.7	26.3	25.0	83.5	50.6	14.1	10.2	25.1
2007	47.5	1.1	24.9	26.6	80.1	52.0	12.6	10.1	25.4
2008	44.9	1.0	26.4	27.8	77.1	51.4	12.0	10.4	26.2
2009	41.0	1.1	26.8	31.2	80.7	56.0	11.3	7.9	24.9
2010	42.9	1.0	25.9	30.3	78.5	53.1	13.3	9.7	23.8
2011	47.6	1.1	24.4	26.9	75.1	47.8	13.3	11.1	27.8
2012	53.2	0.7	21.9	24.2	70.1	46.1	13.2	12.6	28.1
2013	52.0	1.4	21.5	25.1	70.1	45.4	13.2	13.2	28.3
2014	54.9	0.9	22.3	21.9	65.8	40.1	14.0	13.6	32.2
2015	59.2	1.1	21.1	18.6	61.6	37.1	14.7	13.2	35.0
2016	63.9	0.9	19.0	16.2	57.0	33.1	15.6	13.7	37.6
2017	60.8	0.8	20.9	17.5	58.9	34.4	13.8	15.7	36.1
2018	59.7	1.1	22.1	17.1	57.2	35.5	16.2	15.2	33.1

Kaynak: 2006-2018 GYKA mikro verileri; yazarın hesaplamaları.

YAYIN İLKELERİ

- Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi; Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından yılda dört kez yayımlanan hakemli ve bilimsel bir dergidir.
- Dergiye Türkçe ve İngilizce olmak üzere iki dilde yayın kabul edilmektedir.
- Gönderilen eserler öncelikle konunun dergiye uyumu, yazıların objektiflik kriterine ve yayın etiği ilkelerine uygunluğu, şekil şartlarını sağlaması ve intihal içermemesi bakımından Yayın Kurulunca ön incelemeye tabi tutulmakta ve uygun bulunanlar hakemlere gönderilmektedir.
- Dergiye gönderilen makaleler, “kör hakem sistemi” çerçevesinde iki hakeme iletilmekte; gerekli görülmesi durumunda ise üçüncü bir hakeme yönlendirilmektedir. Yayına kabul açısından çoğunluk kararı aranmaktadır.
- Dergiye gönderilen yazıların başka bir dergide yayınlanmamış ya da değerlendirilmek üzere farklı bir dergiye gönderilmemiş olması gerekmektedir.
- Dergide yayımlanan yazılardaki görüşler ve bu konudaki sorumluluklar çalışmanın yazar(lar)ına aittir.
- Gönderilen eserlerin telif hakkı Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi'ne aittir. Yazarlar, makalelerini gönderdikleri zaman bu durumu kabul etmiş sayılırlar. Dergide yayımlanan yazılardan kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.
- Makale yazımında Microsoft Office Word programı kullanılması ve eserlerin Dergipark sistemi üzerinden <http://dergipark.gov.tr/spcd> adresine gönderilmesi gerekmektedir.

PUBLICATION PRINCIPLES

- Journal of Social Policy Studies is a **peer-reviewed** and **scientific** journal published four times a year by the Ministry of Family and Social Services
- Publications are accepted in two languages, Turkish and English.
- The submitted publications are subject to preliminary review by the Editorial Board in terms of compliance with the journal's content, objectivity criteria, ethical principles, and format. Publications providing conditions are sent to the reviewer. The editorial process gives the editors the authority to reject any manuscript, if it does not meet the scientific publishing standards or is out of scope of the journal.
- The articles submitted to the journal are sent to two reviewers within the "blind refereeing"; In case of conflicting feedback, the editor may choose to send the paper to a third reviewer. The majority decision is required for acceptance.
- The article sent to Journal of Social Policy Studies must not have been published in another journal, or has not been submitted to a different journal for evaluation.
- Responsibilities arising from comments in the publications belong to the author (s).
- The copyright of the submitted publications belongs to the Journal of Social Policy Studies. Authors accept this when they submit their articles. Quotations must give reference to the articles published in the journal.
- Articles must be written in Microsoft Word program and sent to <http://dergipark.gov.tr/spcd> via Dergipark system.
- For more information about publication principles and to access reference guidelines: <http://dergipark.gov.tr/spcd/page/4807>

